

številka 23
pomlad 2016

RAZNPOTJA

Revija humanistov Goriške

www.razpotja.si

**»VSEPOVSOD V ŽIVLJENJU SO RAZPOTJA.
SLEHERNI ČLOVEK STOJI ENKRAT NA ZAČETKU,
NA RAZPOTJIH – TO JE NJEGOVA POPOLNOST,
BREZ NJEGOVE ZASLUGE.
KJE STOJI NA KONCU – KAJTI NA KONCU
JE NEMOGOČE STATI NA RAZPOTJIH – JE NJEGOVA
IZBIRA IN NJEGOVA ODGOVORNOST.«**

Søren Kierkegaard

Od kod priljubljenost teorij zarote? Ponujajo se trije navidez preprosti odgovori. Zarota rešuje dilemo, ki bega družboslovce: kolikšen je vpliv posameznih skupin na dogajanja, ki so vsota mnogih interesov? Teorija zarote udomači neznano in obenem identificira sovražnika, ki se mu lahko upremo ali se pred njim zatečemo v varni svet intimne, z osvobajajočo zavestjo, da vemo, »kako stojijo stvari«. Je skrajni odraz moderne napetosti med »pristnostjo« in »sistemom«. V zapletenem svetu, kjer brezosebne silnice grozijo z razčlovečenjem, omogoča občutek osebne avtonomije, ki zakriva resnični strah: da trpljenje in beda nimata ne smisla ne krivca. Nato je tu psihološka razlaga, ki je osnovana na pojmu grešnega kozla. Koncept je razdelal René Girard, ki je v njem odkril splošen mehanizem človeške interakcije: od opravljanja, ki nas poveže v občutku zarotniške solidarnosti, do politike, ki se definira v odnosu do nasprotnika. Girard je v grešnem kozlu videl nevaren antropološki vzorec, ki naj bi ga krščanska civilizacija preseglala, a se vselej vrača kot ostalina arhaičnega mišljenja. Najbolj grozljivo v totalitarizmih 20. stoletja. In že smo pri tretjem vidiku. Zarote so vseprisotna realnost množičnih družb, kjer je prav zaradi večje demokratičnosti potreba po propagandi večja kot v predmoderni dobi. Kjer je oblast odvisna od javnega mnenja, sta dezinformiranje in iskanje grešnega kozla pomembna vzvoda za ohranjanje konsenza. In tako kot so duševne bolezni pogost odziv na psihološko stisko, tako teorije zarote cvetijo v okoljih, kjer so takšne prakse najbolj razširjene. Denimo – kot nazorno pokaže članek o »primeru Pabolini« – v družbah s totalitarno preteklostjo in tedaj, ko je politični boj, kot v času hladne vojne, splošen v spopad Dobrega proti Zlu. Totalitarna gibanja so bila organizirane zarote proti družbi, ki so se legitimirale s skli-

cevanjem na zaroto Sovražnika. Boj proti njim – umazana vojna proti rdeči nevarnosti in množični pokoli v imenu antifašizma – se je prav tako skliceval na sovražno zaroto. Ko se danes, v bolj sproščeni politični kulturi in z boljšim dostopom do informacij, ozremo nazaj, ugotovimo, da smo živeli v svetu senc in prevar. To nas uči nezaupanja do »uradnih resnic«, hkrati pa v zaroti vidimo dejansko silnico zgodovine. Postmoderni teoretik zarote iz tega potegne sklep, da »stvari nikoli niso takšne, kot se kažejo«. Smo ta nauk že kje slišali? Seveda: to je odmev moderne znanosti, ki odzvanja vse do začetkov zahodne filozofije. Platon v zgodbi o votlini ljudi predstavi kot ujetnike v svetu senc, iz katerega se lahko iztrgajo le izbranci. Alegorija se izteče v prosluli nauk: modreci naj ljudstvu, ki ne zmore uvideti resnice, vladajo s pomočjo »plemenite laži«. Od rimskih klasikov, prek Machiavellija, Rousseauja, Comta in Milla, vse do Lea Straussa je ta ideja zaznamovala zahodno misel. Dolgo preden je postala ljudska modrost, je bila teorija zarote ideologija zahodnih elit. Hitler je verjel, da Židje preprečujejo zmago močnejšega v rasnem spopadu; njegov intelektualni oproda Carl Schmitt je teorijo legitimiral, češ da vsaka politika potrebuje podobo sovražnika; komunist Gramsci je v boju proti fašizmu stavil na mit Partije; in liberalec Walter Lippmann je svaril, da lahko le inženiring javnega mnenja prepreči uspeh radikalnih ideologij. Teorija zarote je plebejski odgovor na tezo o neukem ljudstvu, ki potrebuje in hoče laž. Poanto, ki se vije from Plato to NATO, obrne na glavo: elite so tiste, ki rabijo laž, da prek umetnih sporov ljudstvo držijo v suženjstvu. Teorije zarote razkrinkujejo največjo laž zahodne tradicije: da si ljudje želijo laži. A hkrati utrjujejo prepričanje, da jo potrebujejo.

RAZPOTJA številka 23,
letnik VII, pomladna izdaja

IZDAJATELJ:

Društvo humanistov Goriške,
XXX. divizije 13a, 5000 Nova Gorica

ODGOVORNI UREDNIK: Miha Kosovel

UREDNIŠKI ODBOR: Martin

Hergouth, Blaž Kosovel, Aljoša
Kravanja, Luka Lisjak Gabrijelčič,
Katja Pahor, Danijela Tamše

PRELOM IN OBLIKOVANJE:

Katja Pahor

FOTOGRAFIJE: Flickr/CC

ILUSTRACIJA NASLOVNICE IN

TEMATSKEGA SKLOPA: Irena Ocepek

LEKTURA: Danijela Tamše, Andreja

Vetrih Humar, Tanja Žuvela,

Marija Pirjevec, Aljoša Kravanja

NAKLADA: 1.800 izvodov

LETO IZIDA IN NATISA: maj 2016

TISK: Grafis Trade

CENA: 0 EUR

ISSN 2232-2582

Revija je vpisana v razvid medijev

Ministrstva za kulturo RS

pod številko 1607.

Razpotja so del evropske mreže revij s področja
kulture Eurozine.

EUROZINE

Revija izhaja s finančno podporo Ministrstva
za kulturo, Javne agencije za knjigo in Mestne
občine Nova Gorica.

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

JAK
JAVNA
AGENCIJA ZA
KNJIGO RS

TEMA \ ZAROTA

04

ROK PLAVČAK

Nastanek teorije zarote in fašizma iz reakcionarnega duha

10

ALJOŠA KRAVANJA

Zarota: problem racionalne razlagalnosti

14

MATIJA POTOČNIK PRIBOŠIČ

Zarota človeštva proti ljudem

18

MARJAN FRANKOVIČ

Zarota molka: resnica in javni interes

22

KATARINA STOPAR

Logika zarote

26

MADÉLINE LANE-McKINLEY

Kinematografija zarote v dolgih sedemdesetih

29

SAŠO FURLAN

Zarota abstraktne rase duha

INTERVJU

34

Vinko Globokar: »Bolje je biti tiho in igrati, kot da bi filozofirali v prazno brez inštrumenta.«

KOMENTAR

40

DANIJELA TAMŠE

»Neomejen Rog uporabe«

41

MARTIN HERGOUTH

O komentarjih

ŠPORT IN POLITIKA

42

ALBERTO SACCONÉ

Kam gre nogomet?

TRANZICIJE

48

IGOR GUARDIANCICH

Kratka zgodovina slovenskega zatona

54

RĂZVAN DUMITRU

Preprečevanje korupcije v Romuniji

58

JERNEJ LETNAR ČERNIČ

Zapiski iz Phnom Penha

GORIŠKA

62

KLAVDIJA FIGELJ

Zgodba o dveh stolih: Bergen in Gondola

REFLEKSIJA

65

SIMONA ŠKRABEC

Ime, vrezano v drevesno skorjo

KAVARNA EVROPA

70

JOAN SAFONT

Gaziel, novinar v srcu Balkana

GLOSA

75

ALEŠ MAVER

Pio Nono reloaded?

PASOLINI

76

FRANCESCO CONDELLO

Napačna zgodba. Štirideset let od primera Pasolini.

82

LUCA MEDEOT

Pa je bil res pesnik, ta Pasolini?

SPOMIN

86

ANDRAŽ KOVAČ

Čas skrajnosti – za srednjeevropski pogled

RECENZIJE

88

RENATO PODBERSIČ

Vili Princič: »V Brucku taborišču ...«

89

NINA JESIH

Brina Ivanetič: Telo in nič

ILUSTRACIJE
NASLOVNICE IN
TEMATSKEGA
SKLOPA

**IRENA
OCEPEK**

Irena Ocepek je iz vizualnih komunikacij diplomirala na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje. Oblikovanje in ilustracijo kontekstualno podreja odnosu z vsebino, kjer obračunava s klišeji in prepletanjem različnih zavesti.

Nastanek teorije zarote in fašizma iz reakcionarnega duha

ROK PLAVČAK

»Varujte se lažnih prerokov, ki prihajajo k vam v ovčjih oblačilih, znotraj pa so grabežljivi volkovi.«

Matej, 7,15

Zarota oziroma konspiracija: prvi izraz se semantično prekriva s prisego, tj. s performativnim dogovorom, zarotniki so tako prisežniki, drugi (iz lat. *conspirare*) pa dobesedno pomeni »skupaj dihati«, kar lahko v prenesenem pomenu razbiramo kot strinjati se, združiti se, skupaj načrtovati.

Leksikalna definicija zaroto, ki prav dobro zajema njeno splošno rabnost, označuje prvič kot »tajen dogovor, načrt navadno več ljudi za odstranitev nosilca, nosilcev navadno državne oblasti« in drugič kot »tajen dogovor, načrt za nasprotovanje komu, zvičajno, zahrbtno dejanje proti komu« (SSKJ). Prva, ožja, definira zaroto kot politično sredstvo z namenom premestitve politične moči; druga, širša, pa oriše njen *modus operandi*, njeno praktično/taktično plat, ki se izraža kot kooperirano mahiniranje v konfliktu; rečeno z drugimi besedami, kot sodelovanje dveh ali več posameznikov, združenih v intrigantnem nasprotovanju posamezniku oziroma skupini posameznikov. Zarota je posebna vrsta *tajnega* dogovarjanja, načrtovanja oziroma izvajanja z nasprotovalnim naklepom, in se od ostalih animoznih akcij razlikuje po *perfidnem* delovanju. Perfidno delovanje je delovanje *per fidem decipere*, zavažanje z zaupanjem, zvestobo. Zarota je torej kooperirano izdajanje zaupanja, za katerega se predpostavlja ali pričakuje, da obstaja znotraj skupine oz. entitete, kjer zarota poteka. Tajnega načrtovanja klasičnih vojaških akcij vojskujočih se taborov ali držav ni mogoče klasificirati kot zarote – ker dve odkrito sovražni entiteti implicirata odsotnost zaupanja, in tam, kjer ni zaupanja, ne more biti niti perfidnosti.

Tipičen primer zarote je zarota rimskih senatorjev pod vodstvom Marka Junija Bruta in Gaja Kasija Longina, ki se je končala z umorom Gaja Julija Cezarja. Ta se je izvršila znotraj entitete rimskega senata, s tem pa zlorabila predpostavljeno zaupanje (v splošnem smislu zaupanje v spoštovanje npravnega reda, ki prepoveduje umor senatorja/konzula, v bolj določnem pa Brutovo izraženo zvestobo do Cezarja) med senatorji in konzulom. Ker so zarotniki tisti med nami, ki jih ne moremo prepoznati, dokler ni prepozno (za nas ali za njih), se vsaka zarota zaključí z »*Et tu!*«, vzklikom presenečenosti nad pretvaro, zlorabo zaupanja in izdajstvom. Zarota

kot prisega je pravzaprav prisega, ki je hkrati prelom predhodno predpostavljene ali dane prisege. Je *verolomna* prisega, kar je najbolj vidno v primeru zarote nemškega odporniškega gibanja, ki si je z *Unternehmen Walküre* zadalo likvidirati firerja, s tem pa osvoboditi nemške vojake od *Reichswehreid*, prisege zvestobe Hitlerju. Šele to bi omogočilo izpeljavo načrtovanega vojaškega puča, v katerem bi odporniki odstranili nacistično vodstvo in ga zamenjali z nenacističnim. Poslednji cilj zarotniškega gibanja je, kot smo že dejali, ravno (nasilni) transfer moči. Zarotniki, povečini nemški oficirji, ki so vsi predhodno zaprisegli zvestobo firerju, so dano prisego prelomili z novo – z zaroto proti Hitlerju in nacističnemu režimu, kateremu so sami pripadali. So notranji sovražnik nacizma, a z njihovega lastnega stališča (ki se je izkazalo za zgodovinsko pravilno) je ravno nacizem notranji sovražnik Nemčije. Konotacija legitimnosti je torej pridodana zaroti glede na zavzeto perspektivo: akterji zarote postavljajo zaroto v skrajnost pozitivnega, njeni trpini pa v skrajnost negativnega moralnega spektra. Kar skupaj z neposredno grožnjo smrti, likvidacije ali političnega uničenja poraja ostro nasprotovanje med obema stranema, zato ni presenetljivo, da so zgodovinsko oblasti najhujše kaznovale ravno zarotnike proti njim samim. Izdaja in veleizdaja sta namreč, v kolikor pri njej sodeluje več kakor ena oseba, zaroti proti politični entiteti oziroma suverenu, katerima izdajalec *pripada*. Dante Alighieri postavi izdajalce s paragonom Judo Iškarijotom na čelu (družbo mu delata Brut in Longin) v najnižji krog pekla, kjer trpijo najhujše muke. Judež ni bil zarotnik, a Brut in Longin sta bila tudi izdajalca (Cezarja, čeprav sta to postala kot odgovor na Cezarjevo izdajstvo republike), saj je izdajstvo esencionalen del zarote. Dante zavzame pozicijo, ki jo je v 16. stoletju ekspliciral Jean Bodin – suverenova pravica do vladanja izhaja neposredno od Boga – zato je zarota ter vsako delovanje zoper oblastnika nedopustno, ne glede na to, kako krivično ta ravna s svojimi podložniki. (Kristus je kot Božji Sin in obenem Bog Iškarijotov duhovni oblastnik, Julij Cezar pa kot Divus Julius in potomec boga Marsa tako duhovni kakor tudi posvetni oblastnik Bruta in Longina.) V demokratičnih družbah se prestavi osišče problema moči in pravic iz razmerja med suverenom in podložnikom ter razmerja med oblastnikom in posameznikom. Ker oblastnik principialno ni več vladar ljudstva, temveč le njegov predstavnik, funkcija države pa se osmišlja v zaščiti in omogočanju dobrobiti posameznikov, presoja zarote zoper oblast kot najhujšega zločina ne vzdrži več. (Poudarek na nedotakljivo-

sti človeškega življenja je zahteval rezervacijo najhujše kazni zase (dosmrtni zapor, najvišje možne zaporne kazni za umor), hkrati pa odpravil zgodovinsko najhujša kaznovanja (mučenja, ponekod smrtno kazen). Moderna država je z obravnavanega aspekta vrednosti namreč le še instrument ohranjanja nedotakljivosti posameznikovega življenja, oblastnik pa njegov zastopnik, medtem ko je nekdanj suverenu z absolutno močjo pripadla tudi absolutna vrednost. Ker se z Ludvikovim *L'Etat c'est moi* (ne glede na apokrifnost izreka) vzpostavi identiteta suverena in države, je zločin ali zarota proti državi hkrati napad na suverena in *vice versa*. V nekronološkem smislu šele avtorji, kot so Manegold, Akvinski in Janez Salisburijski z razvitjem ideje upravičenega tiranocida napravijo suverena dotakljivega in legitimizirajo klasični koncept zarote. To je od degradacije suverena dalje v določenih okoliščinah (oblastnikova zloraba položaja) mogoče prevesti v boj za osvoboditev od tiranije, ki se zaključí z nasilnim odpoklicem uzurpatorja, spet drugič pa v *coup d'état* in uzurpacijo oblasti. Z zasukom koordinat moči med suverenom, oblastnikom in posameznikom se spremeni dojemanje samega koncepta zarote. Ta, novi pojem zarote, pa popolnoma obvladuje delovno polje teorije zarot.

Sprememba koncepta

Končni cilj zarotnikov

Enakost brez omejitev, največja mogoča sreča vseh in trdno prepričanje, da ljudstvu ne bo nikoli odvzeta [...].

Grakh Babeuf, organizator Zarote enakih

Teorije zarot oziroma konspiracizem bi bilo najbolje opisati kot vrsto psevdoznanstvenega literarnega žanra, ki pojasnjuje družbeno delovanje kot posledice personificirane kavzalnosti (tj. natančno planiranih zarot), v kateri ni prostora za naključje, spontanost in nenačrtovane družbene procese. Prva prava konspiracionistična eksplikacija so bržkone Barruelovi *Spomini (Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme, 1797–98)* – reakcionarni prikaz francoske revolucije kot rezultata serij skrbno načrtovanih zarot, ki naj bi jih izpeljali prostozidarji, iluminati, filozofi in *philosophes* (francoski razsvetljenci 18. stoletja). Po Barruelu naj bi prvo, antikatoliško zaroto, ki si je zadala uničenje Cerkve, izpeljali *philosophes* Diderot, D'Alembert, Concordet, d'Holbach, La Metrie, Marmontel in drugi, z Voltairom kot vrhovnim vodjo. Drugo, antimonarhično zaroto naj bi vodila Rousseau in de Motesquieu, tretjo »antidružbeno« pa naj bi izvršili iluminati in prostozidarji. Glavni cilj treh zarot – »strmoglavljenje oltarja, porušenje prestola in razkroj civilne družbe« – naj bi z združenim delovanjem »strokovnjakov brezbožnosti, strokovnjakov upora in strokovnjakov anarhije« dosegli jakobinci. Že pri Barruelovi teoriji zarote je mogoče zaznati spremembo klasičnega koncepta zarote. Ta se iz polja gole politične moči preseli v polje ideologije. Zarotnikom namreč ne gre več enostavno za prevzem oblasti, temveč za njeno preoblikovanje – prevzem je le sredstvo za uresničitev te spremembe – kar pa nujno implicira preoblikovanje družbene oblikovitosti, pojavnosti

in bistva. Cilj novokonceptualizirane zarote ni zasesti izpraznjeno mesto suverena ali oblastnikov, pri čemer bi družbena ureditev in odnosi ostali nespremenjeni, ampak pozicije po izpraznitvi prevreči, subverzirati, odpraviti ali ustvariti nove. Strmoglavljenju tradicionalne ideologije in porušenju obstoječe oblasti sledi po mnenju teoretikov zarote družbena dezintegracija, kar ni v paranoidni perspektivi nič manj kot uničenje skupnosti. Tako je *impetus* teorije zarote ohranitev oziroma povrnitev izginjajoče ali izginule tradicije, ponovna utrditev erodiranega družbenega reda, priklic nekdanje »zlate dobe« ter »varuštvu« prihodnosti. Teorija zarote je reakcija na novo, spreminjajoče, kritično, intelektualno, racionalno in drugačno, svojo moč pa črpa iz kseno-, hetero- in metatezi-fobnih sentimentov.

Totalna teorija zarote

Ta znanstvenik CIE mi je povedal, da »oni« lahko na daljavo pristopajo ljudem z vgrajenimi mikročipi. Lahko jih individualno izolirajo. Lahko manipulirajo mentalno in z njihovimi čustvi. To lahko počnejo tudi na nivoju množic. Lahko ustvarijo histerijo in depresijo. Lahko ustvarijo podrejene ljudi.

David Icke v intervjuju za revijo *Nexus*

Z novim žanrom zarota ni več neposredno delovanje proti oblasti in njenim nosilcem niti boj za prevzem oblasti – primarna tarča škodovanja postanejo posamezniki, združeni v narodu (francoskem, nemškem, italijanskem, španskem, ameriškem ...) ali v religiozni identiteti (krščanstvu, katolicizmu), pri novejših teorijah zarote pa širše v človeštvu. Motivacijo boja za oblast nadomesti motivacija boja za (ideološki) nadzor. Zato v modernem konspiracizmu kot zarotniki najpogosteje nastopajo sami oblastniki, ki oblast, politično moč in z njima povezane ugodnosti že posedujejo, vse to pa perfidno zlorablajo, da uvedejo totalni nadzor nad posamezniki oziroma vzpostavijo netransparenten *Nov svetovni red*. Ponavljajoči *topos* totalnega nadzorstva vzpostavlja skupaj z nekaterimi drugimi karakteristikami nov podžanr, dovršeno obliko osnovnega tipa, ki jo bomo poimenovali »totalna teorija zarote«. (Michel Barkun uvede koncept »superkonspiracije«, ki pa ne razloži totalnosti tovrstnih teorij zarot, le njihovo poenoteno zgradbo iz več teorij dogodkovnih in sistemskih zarot, kjer hierarhično nižje teorije podpirajo primarno teorijo).

V totalni teoriji zarote funkcionira totalnost v dvojnem smislu, kot *teorija vsega*, ki razlaga, reinterpretira in negira vse njej kontradiktorne (znanstvene) dokaze ter dejstva; in kot teorija *totalne zarote*, v središču katere stoji vrhovna politična ali celo metafizična entiteta (globalna elita, prostozidarji, iluminati, Babilonska bratovščina, Skupina Bilderberg, Skull and Bones, židovski kabalisti, Rockefellerji, farmacevtski lobi, Satan itn.), ki teži k vzpostavitvi Novega svetovnega reda, za katerega je značilen postpanoptični totalni nadzor človeštva. Nadzor se ne vrši v klasičnem smislu panoptikuma, kjer peščica *opazuje* večino, temveč kot *nadzor uma*, kar je primarni cilj totalnih zarot. Med metode in tehnologije, pretežno

znanstveno-fantastičnega in psevdoznanstvenega izvora, s katerimi si totalni zarotniki prizadevajo nadzorovati posameznikov um, lahko prištejemo vsajanje mikro- in nanočipov, ki zarotnikom omogočajo neposredno upravljanje z ljudmi, evgeniko za ustvarjanje nove, pokornejše in vodljivejše človeške rase, fluoriranje vode, s čemer narkotizirajo in zastrupljajo možgane ter poneumljajo ljudi, preprečevanje dviga zavesti preko frekvenc ipd. Pogost sekundarni cilj, ki bistveno pripomore k dosegu primarnega, je neomaltuzijansko orientirana načrtna depopulacija, pri čemer je potrebno razlikovati med načrtovanjem takojšnjega in pandemičnega iztrebljenja večine človeškega prebivalstva (npr. razvoj biološkega orožja) in dolgotrajno, postopno, že potekajočo kampanjo (GMO, vakcinacijsko, fitofarmaceutsko oziroma kemično zastrupljanje, geoinženiring, ki drastično pospešuje globalno segrevanje, itn.).

Strašilna teorija

*Primi za ščit in oklep,
vzdigni se, da mi pomagaš!
Zavihti sulico in kopje
proti mojim preganjalcem!
Reci moji duši:
»Jaz sem tvoja rešitev.«*

Psalmi 35,2-3

Totalna teorija zarote tako pred nas postavlja svet, v katerem je človeštvo v iminentni preživetveni nevarnosti. Najboljši primer teorije, ki je hkrati teorija *totalne zarote* in *teorija vsega*, je bržda reptiljanska zarota, ki jo propagira David Icke. Kot sinkretistična teorija vsega uvaja samosvojo *mitično zgodovino* in alternativno paleozgodovino (po kateri je *homo sapiens* genetska stvaritev starodavnih nezemljanov, biblijski Adam hibrid med človeško samico in reptiljanskim samcem), psevdofiziko in ontologijo (svet je matrica, hologram, psihokineza), epistemologijo (pet čutil je nižja oblika zaznave za razliko od ekstrasenzorne percepcije, ki šele omogoča spoznavo realnega sveta), psevdobiologijo in antropologijo (nezemljanske rase, rase bogov, hibridni ljudje), alternativno medicino, alkimijo, psevdopsihologijo (dvig zavesti) itd., in tako ob fantazmagorični podobi sveta sopostavi obljubo protisveta, kateremu znotraj teorije pripade višji ontološki status, status prave realnosti, skrite pod tančico prividnosti. Obstojnost konspiracionističnega, ontološko nižjega sveta, poganja permanentna borba med dobrim in zlim, v kateri je dobro/posameznik/človeštvo v stanju nenehne ogroženosti, v šibkejši poziciji in nemalo neobgljeno. Ni-

komur ni mogoče zares zaupati, vsakdo, razen teoretikov zarote in njihovih privrženecv, je morebitni notranji sovražnik. Zaradi ekstremno popačenega videnja realnosti in neprestanega občutka preganjavice je totalna teorija zarote vrsta shizoidno-paranoidne naracije, ki pa ne ostane zgolj na ravni deskriptivnosti, ampak, kot bomo videli, prehaja v imperativnost. Ker je nevarnost osredinjena v latentnosti notranjega sovražnika, ki ga lahko prepozna in razkrinka edino teorija zarote, je posledično ta tudi edina, ki implicitno ponuja ustrezno rešitev. S tem pridobiva izrazito religiozne značilnosti. Kot *rešilna teorija* evolvirava v soteriologijo, se pravi v religiozno odrešitveno doktrino. Z diagnosticiranjem problema proizvaja podobo in dojem stvarnosti, ki se utaplja v lastni grešno-zlobni naravi. S terapevtičnimi zastavki pa postane za posameznika in svet odrešujoča obljuba druge, boljše, resničnejše realnosti – ponuja obet novega sveta brez reptiljancev, komunistov ali židov, brez spletkarjenja globalnih elit, brez opresije, skratka brez greha in zla. Kakor vsaka soteriologija je tudi teorija zarote *zveličavna*, saj izgubljenim dušam obljublja nebesa dobrodejnega valovanja in pozitivne energije, ekstrasenzorično pot do Resnice in Ljubezni, telepatično odprtost Uma ali kaj podobnega. Nauku o odrešitvi ustreza konspiracionistična delitev človeštva na tri kaste: na zlobneže (zarotniki), na rešitelje (teoretiki zarote in privrženecv, višjezavedni, videči) in na nevedne (t. i. *sheeple*, ljudje-ovce, speči, slepi, sužnji, nižjezavedni), ki jih je potrebno odrešiti.

Teoretika zarote je mogoče videti kot mesijo ali vsaj kot vrhovnega svečenika, ki mu je zavoljo privilegiranega dostopa do prave resničnosti in resnice – tega to mu zagotavlja bodisi izvenčutno zaznavanje, intuitivna sposobnost, Božje in božja razodetja, bodisi specifičen tip razmišljanja in dojemanja sveta – podeljena vloga mediatorja med človeškim svetom iluzije/holografa/matrice in nadsvetno realnostjo, kar ustreza številnim religijskim dialektikom posredništva. Privrženec teorije pa nastopa v vlogi vernika, ki veruje učiteljevim, teoretikovim razodetim besedam, podkrepjenim z zmotno argumentacijo, oziroma se sam aktivno udeležuje misijonarskega dela.

Vsaka soteriologija ima svojo temno plat. Hölderlinov verz »Kjer je nevarnost, / raste tudi rešilno«, precej trdneje drži v obratni smeri. Kjer je rešilno, mora obstajati nevarnost, pred katero rešilno rešuje, in če se naj soteriologija vzpostavi kot *soteria*, rešitev, potem mora prepričati v usodno ogroženost človeškega položaja, mora groziti ter naposled prestrašiti. Zato teorija zarote kot *strašilna teorija* poraja velike količine mobilizacijskega potenciala,¹ pripravnega za akumulacijo v oblikah fašizma. Na tem mestu se teorija za-

¹ Alternativno ali bolje dopolnjujočo razlago mobilizacijskega mehanizma, ki deluje po principu timotike (kopičenje resentimenta, jeze zaradi ranjenega ponosa, odvzete časti, nespoštovanja, zatrtih ambicij in nepriznavanja, kar nazadnje kulminira v srd, ki se manifestira kot mobilizacija množic), poda Sloterdijk v delu *Srd in čas*. Strah pripada domeni *erosa*, ne *timosa*. Sloterdijk prepričljivo pokaže, da mobilizacije množic ne gre presojati izključno iz »erotičnega« aspekta, zato si tematika o korelaciji med teorijami zarot in fašizmom zagotovo zasluži obravnavo še z vidika *timosa*. Se pravi, pogledati na sodobno mobilizacijsko moč teorije zarote in fašizma ter na njuno porast v našem času kot na odgovor srda zaradi uničevanja načina življenja (srd kot teorija, ki vznikne iz resentimenta v fr. revoluciji odpravljenih vladajočih razredov aristokracije in duhovništva; Barruel) ter slabljenja življenjskega položaja večine človeštva (srd preide v prakso kot odgovor na pavperizacijo kapitalističnega sveta, izkoriščanje, opresijo in nastanek novih superbogatih kapitalističnih elit).

Motivacijo boja za oblast nadomesti motivacija boja za (ideološki) nadzor. Zato v modernem konspiracizmu kot zarotniki najpogosteje nastopajo sami oblastniki, ki oblast, politično moč in z njima povezane ugodnosti že posedujejo, vse to pa perfidno zlorablajo, da uvedejo totalni nadzor nad posamezniki oziroma vzpostavijo netransparenten *Nov svetovni red*.

rote pretaplja v fašizem in v prakso terorja. Postane imperativna. In ker je nevarnost nasilna, je nasilna tudi rešitev.

Reakcionarni duh

Marx je poimenoval jakobinizem kot plebejsko metodo za poravnavanje računov s fevdalnimi sovražniki buržoazij ... To je bilo v obdobju vzpona buržoazije. Sedaj moramo reči, v obdobju nazadovanja in propada buržoazne družbe, buržoazija ponovno potrebuje »plebejske« metode za reševanje njenih nalog, vendar sedaj reakcionarnih in ne naprednih. V tem smislu je fašizem karikatura jakobinizma.

Lev Trocki Buržoazija, mala buržoazija in proletariat

Mussolini je podal presenetljivo koncizen uvid v bistvo fašizma, ko je dejal, da je »[f]ašizem [...] reakcija« in »fašizem, ki se ni ustrašil imenovati se reakcionaren ... danes nima zadržkov, da bi se ne razglasil za neliberalnega in anti-liberalnega«. Reakcionarnost ni samo odgovor na politično akcijo, marveč označuje prizadevanje k zaobrtni novonastalih stremljenj ali doseženega stanja ter težnjo k povrnitvi nekdanjega položaja. Fašizem je tako kot teorija zarote odziv na težnje po svobodi, svoboščinah in enakosti. Konspiracionistična in fašistična misel sta sorodni emanaciji istega reakcionarnega duha, ki je vzniknil iz nasprotovanja razsvetljskemu, revolucijskemu in liberalnemu toku. Zato ni naključje, da lahko rojstno mesto konspiracionističnega žanra določimo ravno v *postpartum* obdobje razvojne triade razsvetljenstvo-francoska revolucija-liberalizem (razsvetljenstvo kot teorija, revolucija kot praksa in liberalizem kot njun praktično-teoretski nasledek).

V določenem smislu je fašizem nadgradnja konspiracionistične misli in sentimenta, njuna dovršitev, nastala z delnim in selektivnim oplojevanjem moderne: fašistična ideologija je vase z odprtimi rokami sprejela idejo nacionalne države in nacionalizma, industrializacijo, urbanizacijo, birokratizacijo, tehnološki razvoj, militarizacijo države in državljanstva, instrumentalizacijo in racionalizacijo, v samem izhodišču pa se je najostreje zaobrnila proti

razsvetljskemu etosu in njegovi zapuščini. Tendenca po oživitvi predrazsvetljskih tradicij, značilna za obe zvrsti reakcionarne misli, barruelsko in fašistično, je v slednji posebej razvidna iz programatike gibanj. Nemška blutundbodenska idolatrija očetnjave in rase (Gobineaujev znanstveni rasizem je resentmentna teoretska reakcija na revolucijske tendence po odpravi nobilitete) se je navezala na oživitev zgodovinsko premaganih aristokratskih vrednot časti, zvestobe, discipline, hierarhičnosti, reda, androcentrizma, maskulinizma, herojstva, borbenosti, ter vpeljala okultistično apoteozo vladarja kot odrešenika nemštva. Podobno navezavo zasledimo pri italijanskem fašizmu, a z dodatnim poudarkom na absolutnosti Države, dolžnosti in na (futurističnem) belicizmu. Španski fašizem se je usmeril k pomenu katoliške identitete in avtarkičnosti. Dobra ponazoritev konservativistične težnje je višijsko-francoska sprememba mota Francoske Tretje republike »Liberté, égalité, fraternité« v tradicionalistični »Travail, Famille, Patrie«, delo, družina, očetnjava. Julius Evola, teoretik spiritualnega fašizma *krvi in duha*, je degeneraciji modernega sveta nasprotoval z evokacijo tradicije: »[...] zavračam vse, kar izhaja, neposredno ali posredno, iz francoske revolucije, katere skrajna posledica je po mojem mnenju boljše vizem; temu zoperstavljam 'svet Tradicije'«.«

Dolgo pričakovanje zlate dobe

Drug so nato ustvarili rod olimpski bogovi, rod srebrnih ljudi – bil dosti je slabši kot prvi, saj ni bil prejšnjemu, zlatemu kos ne v rasti ne v duhu.

Heziod, Dela in dnevi

Vse fašistične politične tvorbe so se borile proti intelektualizmu, ki je od Sokrata dalje postavljale tradicije in zmotna prepričanja pod vprašaj in jih, ko je bilo potrebno, skušal odpravljati. Tudi to potezo si fašizem deli s (totalnimi) teorijami zarote; te z netehtnimi obtožbami o zmotnosti, epistemski nebogljenosti in indoktriniranosti odločno odslavljajo področja znanosti, znanost v celoti ali celó sámo racionalno mišljenje takoj, ko nasprotujejo konspiracionistični teoriji. Benedetto Croce je skoval izraz *onagrocrazia* (vladavina divjih oslov), s čimer je želel označiti antiintelektualno in bestialno držo italijanskega fašističnega establišmenta, a njegova oznaka je pertinentna za fašizem na splošno.

Če je konspiracionizem reakcionarno željo povrnitve vsega zlatodobno dobrega zgolj ubesedoval in še to največkrat med vrsticami, jo fašizem uresničuje v dejanskosti. Vendar poustvarjanje zlate dobe ne more nikdar biti vrnitev nekdanjega stanja, saj je fašistično dojetje zgodovine, podobno kakor konspiracionistično, popačeno, mitsko, shizoidno. V fašistični ontologiji (Evola) ima mit višji status kakor resnica; mit proizvaja resničnost, medtem ko jo resnica zgolj opisuje. V tej luči lahko razumemo tudi Hitlerjevo tehniko proizvodnje resnice z velikimi lažmi. Ker resnica laži razkriva in »razbija« mite, je odrinjena pod mejo dopustnega, fabrikacija mita pa prevzame vlogo odkrivanja in posredovanja Resnice. Antiintelektualizem in zanikanje, prikrievanje ter potvarjanje res-

nice so simptomi te popačene perspektive. Zlata doba, za katero si fašizem prizadeva, a jo obenem zaradi perpetuiranja preganjavice (fašizem obstaja dokler obstajajo sovražniki) nenehno prestavlja v nedoločeno prihodnost, je ujeta med mimezisom zgodovine in mitizacijo zgodovine. Zato fašizem noče povrniti stare dobe, temveč poustvariti novo, ta pa lahko nastane samo z atavistično preroditvijo naroda, države ali imperija. Palingeneza, ki jo je treba v kontekstu fašizma razumeti v smislu ponovnega rojstva novih političnih entitet iz glorificiranih preteklih, je temeljni atribut fašizma: Mussolinijevo Novo Rimsko cesarstvo se je prerodilo iz Rimskega imperija, Tretji rajh pa je palingenetska utelesitev Svetega rimskega cesarstva (Prvi rajh) in Bismarckovega Nemškega cesarstva (Drugi Rajh). V fašistični optiki je namreč zgodovina od razsvetljenstva dalje postopna degeneracija človeštva, ki mu bo fašizem s temeljito preroditvijo skozi etnično in duhovno očiščenje povrnil »nekdanji« mitski status.

Paranoidna Država

Umetnost vojne je življenjskega pomena za Državo. Je vprašanje življenja ali smrti, je pot k varnosti ali k uničenju.

Sun Tzu, *Umetnost vojne*

Paranoja, ki se začne z Barruelovimi *Spomini* (prepoznati jo je mogoče v zlovesčem delovanju mogočnega »voltairjanskega ministrstva«) in izraziteje definira kasnejša poglavja teoretsko-zarotne misli (pri Ickeju v obliki množičnega nadzora uma), se pri fašizmu še okrepi kot »državnoreligijski« boj Države proti perfidnosti, proti notranje-zunanjemu/domače-tujemu sovražniku in manifestira v tajnih policijah (nemški Gestapo, italijanska OVRA, španska Brigada Político-Social, hrvaški UNS, kitajski Juntong in japonski Kempeitai). Paranoidna Država se mora *zavedati* vsega, kar se v njej dogaja, ker potencialno vsako dogajanje ogroža njen obstoj. Paranoidnost postane način njenega funkcioniranja, ključna lastnost, ki fašistično državo ohranja pri življenju. Takšno perspektivo oriše zloglasni Charles Manson: »Ali ste že kdaj videli kojota v puščavi? [...] Sliši vsak zvok, vonja vsak vonj, vidi vse, kar se premika. Je v stanju totalne paranoje in totalna paranoja je totalno zavedanje.« Bolj, kot je nekdo drugačen od nas, nevarnejši je, a z drugačnostjo je nevarnost prepoznana, s tem pa paradoksalno reducirana, zato mora nadgradnja nevarnega drugega uvesti nevarnost, ki je ni mogoče prepoznati. Natanko to uspe Ickeju z vpeljavo reptiljanskega »shapeshiftinga«, lastnosti, ki naredi zarotnika za najnevarnejšega notranjega sovražnika – radikalno drugačnega, a navidez enakega – in zato idealnega zarotnika; »novega žida«, ki se lahko skriva v vsakomur. To novo, svet ogrožajočo lastnost lahko razumemo tudi metaforično, kot vsako ideologijo, ki ni kompatibilna s fašistoidno. Tako fašizem kot totalna teorija zarote tendirata k proizvajanju totalne paranoje, ki ne trpi drugih ideologij, mišljenja in vrednot, nobenega pomisleka ali dvoma. Zato njuna privrženca vidita povsod ominozna znamenja in potrjevanje nevarnosti, ki preti s popolnim razdejanjem njunega sveta. V fašizmu je vseprisotnost grožnje

sovražnih elementov mogoče omiliti z raztopitvijo posameznika v državi. »Država je vse, ničesar ni zunaj nje, ničesar ni proti njej« (Mussolini). Ko je vse proti posamezniku, ljudstvu, narodu, je zanj edina rešitev popolna submisija, postati eno z Državo. Fašizem se tako vzpostavi kot polnokrvna soteriologija.

Fašizem na obzorju

Židovstvo hoče zaslužniti ves svet. Zaslužniti bi ga moglo, če bi narode tudi gospodarsko uničilo. Zato je pognalo narode v vojno, da se uničujejo in s tem služijo židovskim koristim. Najzvestejši izvrševalec židovskih ukazov sta komunizem in liberalna demokracija. Obe ideji so ustvarili židje za nežidovske narode. Tudi slovenski narod hoče židovstvo z moralnim razkrojem in obubožanjem spraviti na kolena.

Publikacija *Slovenski domobranec*, 1944

Povezanost teorije zarote in fašizma ima precej dolgo zgodovino. Nemški nacizem je svoj legitimizacijski smoter zgradil okrog zarote o židovski svetovni prevladi in se ji je zoperstavil z genocidnim antisemitizmom. Italijanski fašizem se je postavil v opozicijo z židovsko-boljševiško plutokratsko zaroto, ki namerava zavladati svetu. Francov režim se je boril proti boljševiški in »židovsko-masonske zaroti«, čeprav ni privzel nacističnega genocidnega antisemitizma. Hitler, Ezra Pound, Giovanni Preziosi (državni sekretar fašistične Italije), Julius Evola (italijanski fašistični filozof, izvir italijanske nove desnice) in Henry Ford, ki je protizidovski sentiment širil v ZDA, so se močno navdihovali pri notoričnem literarnem ponaredku, imenovanem *Protokoli sionskih starešin* (1905), prvem izčrpnem »razkritju« svetovne židovske zarote. Umberto Eco v članku *Prafadžizem* zapiše, da je »v prafašistični ideologiji zakoreninjena obsedenost z zaroto, če je le mogoče z mednarodno. Privrženci se morajo počutiti oblegane. Najlažje pridemo do zarote, če pozivamo h ksenofobiji. Toda zarota mora prihajati tudi od znotraj: Židje so navadno najboljša tarča, ker imajo to prednost, da so hkrati znotraj in zunaj.« Žid je popolni notranji sovražnik. A teorije zarot spreminjajo zarotam predpone, židovsko zaroto izpodrivajo novejšje in aktualnejše, zarota o islamizaciji ZDA in Evrope, arabizaciji Nemčije, »komunizaciji« Slovenije, antikatoške, LGBT in feministične zarote ter totalne zarote s različnimi, nasprotujočimi in prekrivajočimi predznaki. (V ZDA antisemitska teorija o židovski zaroti še vztraja, morda pa smemo v doglednem času pričakovati teorijo zarote o latinizaciji ZDA.) Eco prišteje k poglavitnim značilnostim prafašizma sinkretizem, ki dopušča nasprotja, dojemanja življenja kot *permanentnega vojnega stanja* ter *zavračanje modernizma*, mišljenja, inteligence, kritičnega duha, netenje in izkoriščanje strahu pred drugačnim(i). Te značilnosti so, kot smo videli, namreč konstitutivne za konspiracionistično misel. Fašizem in teorija zarote sta različni inkarnaciji iste vrste miselnosti. Zato je upravičeno zaobrtni smiselnost Ecovega opažanja in reči, da v teoriji zarot korenini fašistoidna miselnost. Porast teorij zarot že nekaj časa napoveduje množično fašizacijo človeškega mišljenja. To pa je v zadnjem času obrodilo tudi fašistično delovanje. \\

Zarota: problem razlagalne racionalnosti

ALJOŠA KRAVANJA

Teorija zarote je očitno večplasten fenomen. Napisati bi bilo treba sociološko analizo, ki bi pojasnila, kaj se je moralo zgoditi v strukturah politične javnosti, da je postala zarota tako priljubljen način razlaganja družbe; preveriti bi morali, kako je zarotniški način mišljenja kot kulturni vzorec povezan z osebnimi patologijami; prav tako bi bilo nujno preučiti, kako se teorija zarote vklaplja v širše, znanstveno bolj obdelane plasti družbenega bivanja, npr. popularno kulturo ali religijo. Toda tukaj bom k zaroti pristopil z nekega ožjega gledišča. Zarotniško mišljenje bi rad preiskal kot specifičen način, kako si razlagamo interakcijo med drugimi ljudmi. Z drugimi besedami, ne bo me zanimalo niti individualno-patološko niti družbeno-diskurzivno ozadje zarotniškega mišljenja, temveč bom poskušal podati shemo – ali delovno skico – zarote kot posebnega tipa razlage.

Naj nemudoma predstavim vodilno idejo tega eseja: zarotniško mišljenje je leni um – *ignava ratio*, kot bi dejal Kant –, ki pa mora zaradi svoje lenobe trdo delati. Teoretik zarote najprej ubere neko mišljenjsko bližnjico, a mora prav zaradi nje kasneje trpeti toliko bolj zavito pot. Verujoči v zarote je kakor televizijski gledalec, ki se mu ne ljubi iti po daljinec in se zato ves večer trudi znižati glasnost s kazalcem na iztegnjeni nogi. Povedano na kratko, zarota kot razlagalni tip vsebuje neki problem racionalnosti. S tem nočem reči, da je iracionalna v smislu prismojenosti: teoretikarka zarote ne veruje nujno v vladavino prostozidarjev ali kuščarjev, temveč lahko privzame tudi sprejemljivejše, celo akademsko priznane poglede na družbo. Z »iracionalnostjo« imam prej v mislih neekonomičnost, negospodarnost zarotniškega mišljenja. Zarote so razbohoteno, razraščeno, vijugasto mišljenje, polno baročnih detajlov in epiciklov; a hkrati so tudi poenostavljen, reduciran pogled na interakcijo med ljudmi.

To dvojno naravo zarotniškega mišljenja, poenostavljajočo in hkrati negospodarno, bi rad zajel s principom, ki tradicionalno narekuje ravno ekonomičnost mišljenja. To načelo je Ockhamova britev. Kot je znano, se ta princip v filozofiji navaja v dveh različnih formulacijah. Po prvi, kanonični, se Ockhamov princip glasi: »Bitnosti se ne sme množiti bolj, kot je potrebno.« To preprosto pomeni, da moramo pri proučevanju procesov stremeti k razlagam, ki vsebujejo čim manj različnih elementov. Če lahko proces *P* zadostno razložimo z elementom *x*, ni nobenega razloga, da pri pojasnitvi uporabimo še dodaten element *y*. Vilijem Ockham principa sicer ni navedel v

natanko tej obliki, ampak to zdaj ni pomembno. Po drugi, bolj razširjeni različici pa načelo pravi: »Med hipotezami moramo vedno izbrati najenostavnejšo.« Če je proces *P* mogoče razložiti z dvema izključujočima se hipotezama z različno stopnjo zapletenosti, se je priporočljivo odločiti za tisto manj zapleteno. Kaj lahko rečemo o dveh formulacijah Ockhamove britve? Na prvi pogled se seveda zdi, da povesta isto. Razlage, ki uporabljajo manj različnih elementov, so očitno tudi manj zapletene, saj izključijo vse redundantne člene. V množici tekmujočih razlag bi morala biti tista z najmanj različnih bitnosti vedno tudi najenostavnejša – in obratno. Toda »enostavno« ne pomeni nujno »manj bitnosti«. Obstajajo namreč razlage, ki za pojasnitev procesov uporabljajo minimalno število različnih elementov, a so v nekem smislu zapletenejše od drugih, tekmujočih hipotez. Videli bomo, da na področju razlaganja človeških interakcij prav to drži za zarotniški pojasnitveni model. Teoretik zarote domneva, da moramo kavzalne nejasne družbene pojave, npr. gospodarske krize ali demografske spremembe, pojasniti s čim manjšim številom akterjem, npr. izključno z delovanjem tajnih ekonomskih združb. V tem pogledu sledi prvi formulaciji Ockhamove britve, tj. »Bitnosti se ne sme množiti bolj, kot je potrebno.« Toda ko mora razložiti konkretnejše procese, se teoretik zarote prične zapletati; njegove razlage privzamejo tisto značilno razbohotenost, zaradi katere ne morejo ustrezati drugi formulaciji Ockhamove britve, se pravi enostavnosti. Rečeno na kratko: teorije zarote so razlagalni modeli, ki človeško interakcijo pojasnjujejo s čim manj različnimi akterji, vendar na čim bolj zapleten način. So Ockhamova nočna mora.

Ta opis zarotniškega mišljenja pa ostaja nejasen. Problem je v tem, da nismo zadostno opredelili, kaj naj bi pomenila »razlagalna zapletenost« in v čem se sploh razlikuje od števila razlagalnih elementov (oziroma bitnosti v Ockhamovem jeziku). To distinkcijo bi zdaj rad ponazoril z daljšim miselnim eksperimentom. Eksperiment, ki ga bom predlagal, je »metarazlagalni«, saj z njim ne bom poskušal pojasniti interakcije med ljudmi, temveč sam način, kako si to interakcijo pojasnjujemo. Rečeno natančneje, z njim bo morda postalo jasneje, zakaj je zarotniško mišljenje lena in delovna, poenostavljajoča in hkrati zapletena razlaga človeške interakcije. Eksperiment se glasi takole. Zamislimo si, da bo zvečer odigrana nogometna tekma, ki jo moramo čim natančneje opisati (npr. zato, ker hoče ambiciozni urednik *Razpotij* uvesti športno rubriko). Tekma pa se bo zgodila v neobičajnih okoliščinah. *Prvič*, odigrana bo

v posebnih svetlobnih pogojih, zaradi katerih bo na igrišču vidna samo žoga in njeno gibanje. Gledalci ne bomo mogli videti niti tega, kdo ima žogo v določenem trenutku igre, niti tega, koliko igralcev je sploh na igrišču. In *drugič*, na igrišču bo že od začetka igre poljubno in gledalcem nepoznano število igralcev, se pravi več, manj ali enako kot običajno. Očitno je, da bodo ti pogoji zelo otežili našo novinarsko nalogo. Vnaprej vemo, da ne bomo mogli reči ničesar gotovega o igri posameznih igralcev, tako kot tudi sociolog ne more z gotovostjo govoriti o obnašanju konkretnih ljudi. Drugič pa bo poročilo oteženo zato, ker ne bomo vedeli niti tega, koliko igralcev vpliva na gibanje žoge; podobno tudi sociolog in zgodovinar ne moreta vedeti, koliko skupin posameznikov ima moč vplivanja ali *agency* pri določenem kavzalno nejasnem fenomenu (npr. krizi ali vojni).

Toda vseeno moramo poročati o igri, tj. ni dovolj, da opišemo zgolj gibanje žoge, temveč moramo to gibanje tudi pojasniti z dejanji akterjev. Tako se tudi proučevalec družbe ne more zadovoljiti s tem, da navede zgolj zunanjo ali materialno plat dogodkov, temveč mora te dogodke interpretirati kot dejanja akterjev. Pred pisanjem poročila bomo torej morali privzeti neko hipotezo. Privzeti bomo morali, da je na igrišču *določeno število igralcev*, nato pa bomo v skladu s tem številom *rekonstruirali potek igre*. Z drugimi besedami, predpostavili bomo neko število akterjev, ki jim pripisujemo zmožnost vplivanja na gibanje žoge, nato pa bomo njeno dejansko gibanje pojasnili kot interakcijo med to hipotetično množico akterjev. Naša rekonstrukcija tekme pa bo očitno na nek poseben način odvisna od predpostavljene števila akterjev. Vzemimo, da smo pri ekipi A predpostavili dva napadalna igralca. V času *t* se globoko na polovici ekipe B zgodi akcija s štirimi podajami in končnim strelom. Ker smo pri ekipi A predpostavili dva napadalna igralca, bomo morali vseh pet sprememb gibanja žoge (štiri podaje in strel) pojasniti kot interakcijo med tema napadalcema. Toda tu se pojavi neka težava. Podaje se niso zgodile zgolj med dvema lokacijama na igrišču. To pomeni, da je moral napadalec po tem, ko je žogo podal soigralcu, menjati svoj položaj in žogo znova prejeti na novi lokaciji. Naša rekonstrukcija akcije bo torej morala vsebovati opis hipotetičnega gibanja v temi, ki ga je napadalec opravil takrat, ko žoge ni imel v posesti. Zdaj pa vzemimo, da smo na začetku tekme pri ekipi A predpostavili pet napadalcev. V tem primeru bomo lahko napad s štirimi podajami in končnim strelom rekonstruirali kot interakcijo vseh petih napadalcev; to pomeni, da nam ne bo treba pri poročilu o napadu rekonstruirati *nobenega* hipotetičnega gibanja igralcev brez žoge. Povedano drugače, čim več igralcev bomo predpostavili, tem manj hipotez o njihovem gibanju brez žoge nam bo treba privzeti. Ob predpostavki, da so na igrišču vsega skupaj le štirje igralci, bomo morali za razlago dinamičnih akcij, ki segajo čez obe polovici igrišča, vključiti številne hipoteze o njihovem gibanju. In nasprotno: če domnevamo, da je igralcev tisoč, se pravi več kot vseh podaj in strel v celotni tekmi, nam ne bo treba v naš opis igre vključiti *nobene* hipoteze o njihovem premikanju v temi. V tem primeru bi lahko igralec imel žogo v posesti zgolj enkrat, tj. zgolj

v času med prejetjem in naslednjo podajo, zato nam v poročilu ne bi bilo treba rekonstruirati njegovih premikov v času brez posesti.

V čem je smisel tega miselnega eksperimenta? Z njim je postalo očitno, da ima razlaga človeških interakcij z nejasnimi kavzalnimi odnosi dve ravni tega, kar bi imenoval »hipotezni stroški«. Prvi hipotezni strošek storimo takrat, ko privzamemo določeno število akterjev s kavzalno močjo. Pred razlago fenomenov, kot so kriza, vojna ali demografske spremembe, moramo predpostaviti število agensov, ki s svojim delovanjem proizvedejo dani fenomen. Tem akterjem moramo določiti poreklo, interese, navade, moralne principe, neracionalne preference, najverjetnejša zaveznitva, moč vplivanja na druge, stopnjo motiviranosti za igro itd. Ta določitev zahteva čas in intelektualno delo, zato ji pravim »strošek«. Drugi hipotezni strošek pa naredimo s tem, ko za razlago nekega procesa predpostavimo hipotetična dejanja, ki jih storijo akterji procesa in ki sama niso *dokumentiran del* tega procesa. Za poročilo o nogometni tekmi, odigrani v temi, smo morali (upravičeno) predpostaviti, da se nogometiški premikajo tudi tedaj, ko ne nadzorujejo osvetljene žoge; na isti način moramo pri razlagi drugih človeških procesov domnevati, da nekatera dejanja akterjev, ki niso dokumentirana, vendarle odločilno vplivajo na te procese. Osrednja poanta pa je sedaj v tem, da je ta drugi hipotezni strošek funkcija prvega: čim več akterjev bomo predpostavili v izhodišču razlage procesa, manj hipotez nam bo treba sprejemati o njihovem nedokumentiranem vedenju.

To tezo bom ponazoril z dvema ekstremoma. Prvega bi imenoval »tolstojevski ekstrem«. V *Vojni in miru* je Lev Nikolajevič Tolstoj razvil kontroverzna filozofija zgodovine, po kateri nima nobeno človeško bitje privilegirane vloge v vzročnih mrežah zgodovine. To pomeni, da bi moral adekvaten opis francosko-ruske vojne iz 1812 upoštevati kavzalno vlogo vseh posameznikov, od Napoleona do najnižjega prostaka ruske vojske. Ne obstaja človeški posameznik, ki mu bi Tolstoj odrekal *agency* ali vpliv na potek zgodovine, tako kot ne obstaja človeški posameznik, ki bi mu Tolstoj pripisal občutno večji delež te kavzalne moči. V praksi je torej adekvatna teorija zgodovine nemogoča, saj zahteva neskončni hipotezni strošek pri določanju zgodovinskih agensov. Največ, kar lahko storimo, je to, da o nekem zgodovinskem procesu, denimo vojni, napišemo večplasten roman, ki zgolj prikaže – ne pa tudi razloži – vojno kot rezultanto drobnih in malenkostnih dejanj tisočeri posameznikov iz raznih družbenih slojev. Več ko bo teh posameznikov, manj nedokumentiranih hipotez nam bo treba privzeti o njihovih dejanjih, tj. manjši bo drugi hipotezni strošek. Ta »tolstojevski ekstrem je očitno analogen predpostavki, da je na neosvetljenem igrišču tisoč nogometištev, med katerimi je vsakdo zadolžen zgolj za eno podajo ali strel.

Drugi ekstrem bi, če ostanemo pri pisateljih, imenoval »chestertonovski«. Gilbert Keith Chesterton je med drugim avtor nenavadnega romana, »politične parabole« ali »metafizične srhljivke«, naslovljene *Mož, ki je bil Četrtek*. Zgodba pripoveduje o detektivu,

ki ga šef tajne službe Združenega Kraljestva zadolži za pregon anarhistične organizacije, zaradi katere je ogrožen sam obstoj Imperija. Anarhistom predseduje »Nedelja«, skrivnostna figura, ki jo naš detektiv zasleduje cel roman. Lov se konča z odkritjem, da sta »Nedelja« in šef državne tajne službe pravzaprav ista oseba. Celotno dogajanje *Moža, ki je bil Četrtek*, od anarhističnega nasilja do državne represije in policijskega pregona, je potemtakem mogoče opisati zgolj s hipotezo delovanja enega samega akterja, »Nedelje«. Vhodni hipotezni strošek je minimalen; toda po drugi strani mora imeti »Nedelja« nadnaravno zmožnost delovanja, ki pojasni sočasno vodenje tajne službe in anarhistov, organov Redu in Kaosa, Dobrega in Zlega. Zato se roman konča z metafizičnim približanjem »Nedelje« Kristusu; drugi hipotezni strošek je maksimalen. »Chestertonovski« ekstrem bi torej očitno ustrejal hipotezi, ki bi našo nogometno tekmo opisala kot igro *enega samega* igralca. Z določanjem igralcev imamo v tem primeru najmanj hipoteznih stroškov; a zaradi te izhodišče gospodarnosti bomo morali pri vsaki podaji, strelu in obrambi zastaviti najdaljše rekonstrukcijske opise premikanja tega enega igralca. Opisati bomo morali hipotetično premikanje, s katerim je edini igralec podal samemu sebi, preigral samega sebe in, podobno kot Chestertonov »Nedelja«, streljal na gol in hkrati ubranil strel.

*

Bralec je verjetno že ugotovil, da chestertonovskemu ekstremu ustreza tudi zarotniški model mišljenja. Zarotniške razlage varčujejo pri izhodiščnih hipoteznih stroških, saj predpostavijo najmanjše možno število agensov; a ravno zato morajo kasneje privzeti največ hipotez o nedokumentiranih dejanjih teh agensov. Zato smo dejali, da teoretik zarote sledi prvi formulaciji Ockhamove britve, tj. da preferira razlage s čim manjšim številom bitnosti, ter da hkrati krši drugo formulacijo Ockhama, saj so njegove razlage maksimalno zapletene. »Zapletenost« ne pomeni nič drugega kot dolžino opisov nedokumentiranih dejanj, ki jih mora teorija zarote privzeti zaradi pičlega števila predpostavljenih akterjev. Zarotništvo je miselna varčnost, ki mora postati zapravljliva; je skopo razlaganje interakcij, ki se mora zateči k najbolj razsipnim hipotezam o človeškem obnašanju. Zato je teorije zarote vselej mogoče ocenjevati po dveh različnih kriterijih racionalnosti. Za teoretika, ki si neko kavzalno nejasno interakcijo pojasnjuje z delovanjem enega samega razreda akterjev, npr. Judov ali prostoziidarjev, bo njegova teorija maksimalno racionalna, saj jo bo presojal po vhodnih hipoteznih stroških. A njegov poslušalec bo verjetneje pozoren na maksimalen strošek, ki ga teoretik opravi pri rekonstrukciji delovanja akterjev. Z drugimi besedami, če lahko še pred razvojem teorije izbiramo med več razlagalnimi modeli, bomo kot racionalnejšega presodili model s čim manj akterji; zato teoretik izbere zaroto. In nasprotno, če se lahko odločamo med več že razvitimi teorijami, bomo kot racionalnejšo presodili teorijo z najkrajšimi razlagalnimi sekvencami; zato teoretikov poslušalec zaroto zavrne. Teoretik zarote se čudi, da poslušalec ne prepozna racionalnosti teorije, po kateri je ekonomsko krizo ali vojno mogoče po-

jasniti z minimalnim številom akterjem; pri tem pa spregleda, da poslušalec teorije ne ocenjuje po njenih vhodnih stroških, temveč po zapletenosti njenih razlag. Zato v debatah o zarotah običajno najdemo trenje med dvema ravnema racionalnosti. Idealno gledano bo teoretik zarote slej ko prej klonil pred drugo racionalnostjo in priznal, da pičnost akterjev (nizek prvi hipotezni strošek) ne odtehta dolžine razlagalnih sekvenc (visokega drugega hipoteznega stroška). Pri pisanju poročila o nogometni tekmi bo sprevidel, da hipoteza enega samega igralca zahteva preveč fantastične domneve o premikanju nogometišča. Torej bo moral popraviti prvi hipotezni strošek in dopustiti večje število igralcev. Z drugimi besedami, iskanje idealnega razmerja med prvimi in drugimi hipoteznimi stroški nam bi moralo omogočiti, da se pri pojasnjevanju človeških interakcij oddaljimo tako od »tolstojevskega« kot od »chestertonovskega« ekstrema.

Toda vemo, da se v praksi to ne zgodi vedno. To je tudi omejitev našega miselnega eksperimenta. Pri nogometni tekmi namreč vemo vnaprej, da bomo lahko gibanje žoge dobro pojasnili kot interakcijo med dvaindvajsetimi igralci. Zato se zelo verjetno ne bomo odločili niti za »tolstojevski« niti za »chesterstonovski« ekstrem razmerja med dvema ravnema stroškov; če pa se že bomo, ga bomo pripravljeno hitro popraviti. Pri pojasnjevanju fenomenov, kot sta kriza ali vojna, pa nimamo nobenih vnaprej pripravljenih razlagalnih vzorov. Ne poznamo idealnega števila akterjev, s katerim je še mogoče brez absurdnih hipotez razložiti nastanek gospodarske krize. Konfliktov, kot sta vojni v Siriji in vzhodni Ukrajini, si ne moremo pojasniti s tradicionalnimi shemami dvostranskih sporov. Brez teh »oprijemalšč«, če uporabim izraz Hannah Arendt, se bomo prej zatekli k chestertonovskemu razlagalnemu ekstremu. Hipoteza, da je krizo zakrivil en sam ekonomski akter ali en sam razred akterjev, se nam zdi verjetnejša kot hipoteza, da je en akter odigral nogometno tekmo, saj nimamo nobenih vnaprej danih vzorov, ki bi predpisovali običajno število in tipične vloge kriznih agensov. Toda chestertonovska skrajnost prinaša še neko dodatno prednost, ki vsaj delno odtehta zapletenost njenih razlagalnih sekvenc. Čim manjše je število agensov, s katerimi razlagamo neko interakcijo, tem bolj je mogoče rezultate te interakcije presojati kot učinke nekega načrta. Če se še enkrat vrnemo k našemu miselnemu eksperimentu, bi to pomenilo, da je igro s tisočimi akterji nemogoče pojasniti kot načrtni rezultat, saj se namere igralcev medsebojno ovirajo in naposled izničijo. Kot vemo, je Tolstoj prav iz tega razloga zaničeval precenjevanje načrtov in namer v zgodovinopisju. Toda če, nasprotno, predpostavimo, da je igra delo omejenega števila agensov, morda enega samega akterja, dopustimo toliko večjo možnost za realizacijo njegovih namer. Z drugimi besedami, vera v omejeno število agensov v neki interakciji in vera v načrtno povzročeno rezultatov te interakcije sta sopripadna. Teoretik zarote ne trdi zgolj tega, da je krizo povzročilo delovanje ene same ekonomske združbe, temveč zagovarja tudi tezo, da je kriza načrtni proizvod te združbe. Običajno se domneva, da je to sklicevanje na intence dober znak, da je teorija postala iracionalna in

da je teoretikova razlagalna motivacija v resnici patološka. Toda spregleda se, da teorije zarote z intencami pravzaprav manjšajo hipotезne stroške in da je vero v načrte zato mogoče opisati v terminih racionalnosti. Konkretno to pomeni, da se teoretik na načrtno poreklo nekega procesa sklicuje ravno tedaj, ko ga opomnimo na visoke stroške njegovih razlagalnih sekvenc. Če ga opozorimo, da mora pri razlagi procesa z enim samim domnevnim akterjem privzeti preveč zapletene opise delovanja tega akterja, nam bo odvrnil, da je to *ravno vtis*, ki ga hoče ustvariti ta akter. »Nedelja« je načrtno ustvaril vtis, da boja med policisti in anarhisti ne moremo racionalno pojasniti kot delo enega samega akterja; nogometaš je hote igral tako, da bi nas napeljal k hipotezi večjega števila igralcev; tajna ekonomska združba je načrtno povzročila takšno krizo, da njena najracionalnejša razlaga vključuje večje število agensov. Z drugimi besedami, na akterjev načrt se bo teoretik skliceval ravno zato, da pojasni stroške svojih razlagalnih sekvenc. Od tod slavna fraza »Oni hočejo, da ti tako misliš«, ki pomeni: »Oni načrtno delujejo tako, da bo hipoteza o drugačnem številu akterjev prinašala manjše razlagalne stroške.« To sklicevanje na načrt lahko sicer takoj zavrnilo, če predpostavimo interakcijo z večjim številom akterjev, kjer je realizacija individualnih načrtov vedno omejena. Toda ker teoretik domneva, da je akterjev malo ali da je akter celo en sam, bo sklicevanje na uspešno realiziran načrt toliko bolj plavzibilno. Če strnemo: teoretik, ki pojasnjuje proces z interakcijo manjšega števila akterjev, lahko relativno prepričljivo trdi, da je rezultat procesa načrten proizvod akterjev, saj manjše število akterjev dopušča večjo možnost realizacije načrtov; nato pa lahko teoretik s sklicevanjem na načrt pojasni zapletene razlagalne sekvence, ki jih mora pri pojasnjevanju procesa privzeti ravno zaradi pičlega števila akterjev. Pičlost akterjev je torej vir teoretikovih zadreg in hkrati sredstvo, s katerim lahko te zadrege naposled ublaži.

Problem pa je seveda v tem, da to sklicevanje na načrt teoretiku zarote omogoči pobeg pred revizijo predpostavljenih akterjev. Vzemimo, da hočem za *Razpotja* opisati našo nogometno tekmo zgolj z interakcijo dveh nogometašev. Ker moram zato v svojo poročilo vključiti zapletene opise njihovih manevrov, mi bo urednik najbrž namignil, naj preprosto privzamem večje število igralcev. Sedaj pa mu lahko odvrnem, da je ravno to virtuozni vtis, ki sta ga hotela ustvariti nadarjena nogometaša. Sklicevanje na načrt mi torej omogoča, da nevtraliziram stroške svojih razlagalnih sekvenc in se s tem izognem reviziji vhodnih hipotезnih stroškov, tj. privzetju večjega števila akterjev. Urednik mi tako ne more očitati, da je moja razlaga neracionalna; kajti načrtno dejavnost privzamem prav zato, da pojasnim in s tem eliminiram svoje razlagalne stroške; torej je hipoteza načrtnosti racionalna v ožjem ekonomskem smislu. Poleg tega je realizacija načrtov v interakcijskem sistemu s samo dvema igralcema verjetna hipoteza. Zato ni jasno, na kateri točki je moja teorija zarote, tj. razlaga z omejenim številom akterjem z visoko učinkovitostjo načrtnega delovanja, sploh postala neracionalna. Vsi dobro vemo, da je neracionalna; toda težko je locirati to neracionalnost. V nasprotnem primeru bi

obstajal enostaven postopek, s katerim bi lahko teoretikom zarote pokazali razsipnost njihovih hipotезnih stroškov.

Na začetku sem dejal, da bom pustil ob strani vprašanje patoloških razlogov za zarotniške razlage. Ne zagovarjam majave teze, da je zarotniški razlagalni način neracionalen zato, ker ga pogosteje uporabljajo manj racionalni ljudje. Sama po sebi teorija zarote ni blaznost; z njo je mogoče izmenjevati argumente; in njeni argumenti bodo poskušali na svoj način minimizirati hipotезne stroške. Torej je teorija zarote neki kompleks mišljenjske gospodarnosti; to tezo smo nakazali že s tem, da smo zarotniško mišljenje navezali na Ockhama. Toda vendarle obstaja neki smisel besede »neracionalnost«, zaradi katere lahko teorijo zarote opredelimo kot neracionalno samo na sebi, brez navezave na njenega nosilca. Neracionalna je zato, ker preveč *krpa*. Neracionalna je zato, ker ji zelo hitro postane vseeno za interakcijo, ki jo poskuša razložiti, ter se posveča le še racionalnosti lastne razlage. Neracionalna je zato, ker prepogosto sklepa mišljenjske odločitve izključno s tem namenom, da bi bila racionalna. Neracionalen je mišljenjski slog, ki je pripravljen privzemati vse daljše in zapletenejše razlagalne sekvence, ki brez zadržkov domneva načrte ter intence, ki nazadnje misli zgolj zato, da bi ustrezalo kriterijem racionalnosti. Teoretik zarote prepogosto reče: »V tezo *T* verjamem zato, da bi bila moja razlaga procesa *P* racionalna.« O svetu je pripravljen povedati preveč stvari zgolj s tem namenom, da bi krpal lastno racionalnost. Racionalnost obravnava kot cilj, ki ga mora doseči z govorom o svetu, in ne kot pripomoček, ki njegovemu govoru pomaga doseči svet. Povedano drugače, teorija zarote je neracionalna zato, ker ji je lastna razlagalna racionalnost postala osnovni motiv za sprejemanje novih razlag o obnašanju drugih ljudi. \\

Zarota človeštva proti ljudem

MATIJA POTOČNIK PRIBOŠIČ

»Duh se kaže tako ubog, da se zdi, kot da hrepeni, da bi se osvežil, le po bornem občutju božanskega sploh, tako kot popotnik v peščeni puščavi hrepeni po preprostem požirku vode. Po tem, kaj je duhu dovolj, se da izmeriti velikost njegove izgube.«

G. W. Hegel, *Fenomenologija Duha*, str. 13

Prebudi se iz črednega spanja v resnico prave skrivnosti veselja, v zaroto, mnogo strašnejšo od vseh, ki si jih poznal, in grozljivejšo, kot bi ti tvoji od udobja razkuhani možgani sploh lahko dopustili pomisliti. Ne gre za sive Nezemljane, ki nam na naši ravni Zemlji posipajo pridelke svobode s praškom požensčenja, ne za Elvisove nacistične koncerte v votlinah plastičnega snega Antarktike, pač pa za zaroto bolj univerzalnega tipa, za zaroto človeštva proti ljudem.

Zdi se, da so teorije zarot danes tisti skromni požirek svetega v puščavi sodobnega duha, nekaj takšnega, s čimer se duh zadovolji le toliko, da ne propade in se lahko odplazi naprej. Prav lahko bi v njih prepoznali odsev izgubljenega bogastva avtentične religije, politike, verovanja, ki je danes nadomeščeno z revščino umišljenih zarot, a ta relativna izguba je malo v primerjavi z absolutnim ekscesom, ki se skriva v samem občutju izgube teoretikov zarot.

Ta eksces je eksces človeške narave, splošnosti človeštva, ki brez kultiviranja izbruhne v grozotah zgodovine.

V zgodovini filozofije nam o niansah intersubjektivnosti govori Hegel, zato si od njega izposojamo termine; a ker se ne moremo več strinjati z optimizmom njegove dialektike, si ne izposojamo pojmov. Duh nam tako ne pomeni golega seštevka posameznih človeških duhov, pač pa silo z lastno relativno avtonomijo, katere idealna sfera vsebuje mehanizme vednosti v širšem smislu; in ta sila je tisto zlo, ki kvari samo sebe. Pri pojmu duha namreč ne gre za vednost le kot reprezentacijo, pač pa hkrati za njeno lastno bivanje in s tem za njeno lastno partikularnost. Duh sestoji iz vednosti o samem sebi, je način, kako ve samega sebe, a takoj ko tej vednosti odvzamemo čistost, se duh razleze v mnogoterost faktičnih mehanizmov, univerzalnost se umakne splošnosti, s tem pa duhu umanjka umnost. Iz duha brez uma, torej brez svojega racionalnega bistva, dobimo pojem duha, ki je manj od vsote posameznih duhov, iz katerih sestoji; takšen duh je sam po sebi vzrok svoje bede, agenti njegove skrivnega režima pa rapsodi njegove besede – zarotničarji.

Propad omike

Omika je dejanskost vrednotenja in prevrednotenja, vrednote pa so tako eksplicitni kot implicitni smotri, ki na idealen način regulirajo človeško delovanje. Ideje so, ker so forme anticipacij, bistvene za srečo, a bolj omikana subjektivnost si nalaga tudi kompleksnejše forme uživanja. Zarotničarstvo se najprej kaže kot neka stopnja neomikanosti, neko početje, v katerem uživa svojat. Ker je subjektivnost, ki se v delovanju prepusti tokovom duha, ga je potrebno v analizi obravnavati kot stvar, kot nek intersubjektivni objekt. Zarotničarska subjektivnost namreč občuti entuziazem nad bedo sveta, hkrati pa to bedo absolutizira in ji doda nove umišljene pokvarjenosti. Kljub temu da zarotničarske teorije nimajo dosti opraviti z realnostjo na sebi, si še vedno nalagajo kriterij realizma za sebe, in če živimo v svetu, kjer je več zarotničarjev kot utopistov, to pomeni le, da si večina težje predstavlja relativno boljšo prihodnost kot pa njeno absolutno odpravo. Ker je izgubil svet oziroma njegovo bistvo, lahko zarotničar svoj užitek najde le v njegovi dokončni bedi. Zarotničarstvo tako vključuje nek moment *schadenfreude*, a pomembneje vključuje občutje neke absolutne izgube, izgube neke vrednote, ki bi mogla pričarati boljšo prihodnost. Svet, ki si ga želi, zarotničar postavi kot ideal, katerega doseganje je praktično nemogoče, konceptualno pa enostavno: vse, kar je potrebno, je delo politike, delo prepričevanja ostalih subjektivnosti v ezoteriko njene resnice.

Teorije zarote se zdijo kot prav posebno negativen fenomen duha, ko ga merimo s šibo racionalnosti, ki jo je veliko bolj koristno prihraniti za filozofijo. Kolikor ocenjujemo dejansko stanje s krivim lesom dejanskosti, pa nam kmalu postane jasno, da gre v teorijah zarot za relativno isto splošno neumnost, za katero so krive religije, ljudske modrosti, spiritualizmi itd. z morda ne bistveno razliko, da ta neumnost še ni odeta v svečana pokrivala religije; skratka: na njeni posebnosti ni nič posebnega. Posebnost teorij zarot izgine, ko jih skušamo razumeti po njihovem videzu, saj so kot epistemološki fenomen isti tip neumnosti neznanstvene metafizike in je njihova epistemološka kritika nesmiselna prav toliko kot argumentiran diskurz s takšnimi teoretiki. Če nas zanima epis-

spremembi vrednot, obramba pred sodobnostjo, ki je izkušena kot pokvarjena. Tako jo obravnavamo kot patologijo rabe praktičnega uma, patologija, za katero ni kriva neumnost človeka, pač pa neumnost duha.

Teorije zarot si delijo vero v ontološki primat intersubjektivnosti. Zarotničarska subjektivnost je prepričana, da obstaja neka zarota, nek zli dogovor zlobnežev, ki je pokvaril njeno sedanost in je kriv za alienacijo, ki jo občuti. A prav tako je zarotniška subjektivnost prepričana, da je rešitev problema alienacije nek nov dogovor, vednost, ki bo razkrinkala zaroto in jo s tem oropala njene magične moči. Ker so ideološki mehanizmi bistveno intersubjektivni, počivajo na zaupanju, in ker je rešitev problema za zarotničarske

Zarotniščarstvo samo nima ničesar opraviti z vsebino: če bi nekdo zgolj verjel v ideje zarotniščarstva, da torej obstaja neka masivna zarota, ki vključuje večino institucij in človeškega sveta in da je sam samcat proti temu stroju, bi bil verjetno tiho ali bi vsaj naskrivaj koval svojo zaroto proti zaroti. A ne gre za to, da zarotničarji ne verjamejo zares temu, kar govorijo, ampak da verjamejo kljub temu, da ne zmorejo več verjeti.

temološka kritika, je ta splošna in kot taka sebi primeren kontekst dobi le v splošni metafiziki kot utemeljitev spoznanja. Ko pa nas zanimajo specifične teorije zarot kot fenomena, se moramo ogniti skušnjavi, ki bi nas namesto v analizo peljala v moraliziranje in zgražanje nad ubogo revščino duha – in s tem v prav isti tip revščine.

Kaj nam torej ostane kot objekt analize, če iz vseh zarot abstrahiramo od njihovih specifičnih razlogov za zla v svetu, od njihove konkretne patologije?

Nič teoretskega. Zarotniščarstvo samo nima ničesar opraviti z vsebino: če bi nekdo zgolj verjel v ideje zarotniščarstva, da torej obstaja neka masivna zarota, ki vključuje večino institucij in človeškega sveta in da je sam samcat proti temu stroju, bi bil verjetno tiho ali bi vsaj naskrivaj koval svojo zaroto proti zaroti. A ne gre za to, da zarotničarji ne verjamejo zares temu, kar govorijo, ampak da verjamejo kljub temu, da ne zmorejo več verjeti.

Entuziazem, s katerim mrgolijo teoretiki zarote ob tem, ko se združujejo v jate, nam daje vedeti, da nimamo opravka z golo teorijo, da ta ni bistvena, pač pa s teoretsko prakso, ali natančneje, s prakso, ki jo aficira neka vednost. A ne aficira je kot vednost, torej kot razlog, pač pa kot vzrok. Teorij zarote tako ne gre analizirati kot teorij, to so namreč le slučajno in simptomatsko, pač pa kot fenomen prakse neposrednosti, kot objekt obče estetike, ki se vpišuje v njeno območje preučevanja odnosa med redom vednosti in stvari. Teorija zarote ne služi toliko smotru reprezentacije, temveč prej ekspresiji subjektivnosti, je neka semiotična tvorba, katere prva neadekvatnost je to, da se ima za teorijo. Je reakcija proti

subjektivnosti prav ideologija, ji kot edino orodje ostane širjenje lastnega kroga zaupanja. Z nekim posebnim smislom, ki ga ideologija razširja, se razširja krog zaupanja in njegova avtonomija. Rešitev, ki jo na vse probleme ponuja zarotniška subjektivnost, je politična: vzpostavljanje enotnosti kroga zaupanja, enotnosti smisla neke ideologije. Ko celi svet uvidi »resnico«, za zarotničarja problem izgine, saj sam problem sestoji iz razlike med čredo ovac in avtentično subjektivnostjo, ki ji mandat subjektivnosti poklanja sij Resnice same. Užitek vednosti je užitek sublimnega in njegova produkcija je dovolj, da se zarotničarska subjektivnost reproducira. Žal je tako, da vednost proizvaja užitek tudi tedaj, ko ni adekvatna; tako kot užitek ob spolnosti nima občutje ničesar opraviti z vprašanjem, ali je početje smotrno ali ne.

Zlo teorij zarot je zlo politike, je primat enotnosti smisla nad njegovo adekvatnostjo. Vse, kar šteje, je, da smo prepričani; ni važno, v kaj. Aktivni avtentični subjektivnosti pritiče njeno avtentično glasno mnenje; šele ko se potopi v ideologijo, je lahko avtonomna v mišljenju, ko torej postane njeno mišljenje isto kot množica, s katero soglaša. Demokratizacija resnice, kjer ta postane izenačena s soglasjem, je postala osnovno razumevanje resnice, zato je seveda filozofija povsem odveč, je kakor izguba časa. Če vsako mnenje šteje isto, za te stvari pač ni smiselno porabljati časa, bodimo praktični in si izposodimo neko mnenje pri avtoriteti. Če nam je že res pomembno, kakšno je naše mnenje, pa naj bo ta avtoriteta filozofska, in že smo lahko aktivisti, že lahko spreminjamo svet s tem, da spreminjamo mnenja drugih. Zarotničar se tako kaže kot aktivist brez omike, je subjekt, ki se s poslednjimi močmi oklepa lastne su-

Globina izgube duha je enaka razsežnosti njegove plitvine in samo občutje izgube njen vzrok. V tem je paradoks zarotničarskih subjektivnosti – kljub temu da proizvajajo povsem nove neumnosti, so sile tradicije. Na vse pretege skušajo zamenjati vse nebistveno, da bi le bistveno ohranili nespremenjeno. Ne gre torej (zgolj) za propad duha nasploh, pač pa za antagonizem v npravnosti, za trenje med dvema načinoma njenega strukturiranja.

bjektivnosti, ki jo razume zgolj kot aktivnost. Je subjekt, ki kljub temu, da nima razlogov aktivnosti, dejansko sovpadne s svojo aktivnostjo in postane videz subjektivnosti. Zarotničarska subjektivnost je ekstrem aktivizma, je resnica sodobne subjektivnosti.

Pokvarjena npravnost

Ker je tip prakse, za katerega teorija ni bistvena, zarotničarstvo določajo vzroki, ne razlogi, torej neka zunanost okoliščin, ki ni adekvatno dojeta, pač pa občutena. S tem lahko zarotniško subjektivnost obravnavamo kot tip subjektivnosti, ki jo bistveno določa strukturno najnižja plast duha, npravnost, medtem ko je njen vpliv na omiko zgolj zunanji. Termin npravnosti (*Sittlichkeit*) pomeni sfero neposrednosti duha, ki ni ne sfera eksplicitnih pravil morale ne domena zakonov, pač pa sfera avtomatizmov duha, šeg in navad. Je kulturni balast, ki se zdi kot kontingenca naplavin zgodovine, prav tisto, kar se zdi povsem nepomembno, a je svoji neumnosti navkljub – ali morda prav zaradi nje – tisto temeljno. Ker ne verjamemo, da je temelj duha um, moramo temelj duha prepoznati kot neko kontingenco splošnosti, neko golo pozitivnost duha samega, ki iz svoje partikularnosti proizvede mesto za nujnost. Npravnost zato obravnavamo kot temeljno za omiko, kot pozitivnost duha, ki na negativen način vzpostavi prostor za svoje drugo, omiko. Npravnost je strukturiranje kvazalnosti na način, da ta omogoča učinkovanje razlogov, navade so na sebi vedno neumne, a so lahko dobre in slabe glede na smotre, ki so jim zunanji. To, da je na primer prav teokracičnost Evrope pripeljala do razcveta znanosti, je bodisi slučaj bodisi čudež, in če naj se filozofija ogiba spodbudnosti, je prvo, kar lahko odvrže, prav vera v takšno čudežnost duha.

Če je problem aktivne intersubjektivnosti problem določitve eksplicitnega dela duha, spreminjanje norm idej in idealov, pa gre v fenomenu zarotničarstva za problem intersubjektivnosti, katere aktivnost je simptom antagonizmov njene pasivnosti. Ko torej pravimo, da je duh kaj izgubil, nam ne gre za problematiziranje objekta te izgube, pač pa za to izgubo samo kot objekt, za izgubo kot silo duha v svetu in tako za izgubo kot določilo npravnosti.

Več kot je duhu dovoljeno misliti in govoriti, manj strukturirana je npravnost. V njenem strukturiranju gre za omejevanje negativne svobode, torej za omejevanje prostosti govora in mišljenja, s katero pozitivna svoboda bistveno določa negativno. Če nismo zmožni govorice, nam svoboda govora pač ne pomaga dosti,

in bolj poljubne kot so misli in diskurz nekega duha, bolj lahko v njih prepoznamo odsotnost strukturiranosti npravnosti in s tem njene kompleksnosti. Za npravnost je bistveno, da določa, česa subjektivnost ni zmožna storiti, misliti in govoriti, ta nemožnost je nemožnost, ki pogojuje svet omike, saj odpira prostor, v katerem je mogoča. Šele ko se duh ne more zadovoljiti z nečim, lahko napreduje k nečemu boljšemu. Seveda gre za stopnje, a bistveno je, da je ta neumnost kot dejanska relativna; obstaja le za duha in v duhu, kot pozitivnost duha samega. Ta eksces pozitivnosti duha je sicer danes grozljiv; prvič po bronasti dobi tako na primer živimo v svetu, kjer je mogoče verjeti v ravno zemljo, a prava groza je groza potencialnosti, ki jo takšno stanje neposrednosti duha prinaša. Globina izgube duha je enaka razsežnosti njegove plitvine in samo občutje izgube njen vzrok. V tem je paradoks zarotničarskih subjektivnosti – kljub temu da proizvajajo povsem nove neumnosti, so sile tradicije. Na vse pretege skušajo zamenjati vse nebistveno, da bi le bistveno ohranili nespremenjeno. Ne gre torej (zgolj) za propad duha nasploh, pač pa za antagonizem v npravnosti, za trenje med dvema načinoma njenega strukturiranja.

Vprašanje npravnosti je isto kot vprašanje morale in prava, torej vprašanje, kaj je dovoljeno, a smisel te dovoljenosti je bolj neposreden. To, kar je duhu dovoljeno, je prav tisto, kar je duhu lahko dovolj, s čimer se zadovolji v neposrednosti prakse. Njegova izguba pa ni izguba nekega umišljenega prejšnjega stanja, pač pa povsem neposredna; je izguba kot objekt. Izguba duha v tem smislu sestoji zgolj iz občutja izgube samega sebe; torej ne kolikor je v resnici izgubila nek avtentičen del duha, pač pa kolikor to izgubo občuti in si s tem nalaga regresivne smotre. Teorije zarot so simptom alienacije, so del fenomena nostalgije in njegova radikalizacija.

Občutje izgube nekega avtentičnega dela človeškosti ta del afirmira kot bistven. To bistvo je določeno relativno, z neko bolj ali manj spekulativno primerjavo, a pomembneje: določeno je z občutjem. Če zarotničar tako trdi, da so ga zli vesoljci oropali avtentične moškosti, verjetno ni nobena skrivnost, kaj mu manjka, prav tako če pogreša avtentično politiko, religijo itd. Verjetno pa bo še bolj uspešna tista »teorija«, ki pusti motive zlobnežev povsem odvisne od sklepanja posameznika, tako da jih vsaka subjektivnost lahko pobarva z voščenkami lastne izgube. A če je nek neadekvaten odgovor na popuščanje tradicionalnih struktur npravnosti, je njena neprimernost istega tipa kot ta širša, namesto da bi nase vzela

delo omike, torej prevrednotenja in preoblikovanja npravnosti glede na njene dejansko vrednost, sanja o izgubljeni vrednosti. In ker je tisto, kar jo določa, res izgubljeno kot določujoče, jo določa prazen ideal, za katerega ji nujno umanjajo sredstva; tako se zateka k vedno bolj radikalnim. Zarotničarji so vsi in brez izjeme posledica splošne neomikanosti sodobnosti, ki kljub temu da je priča razkroju tradicije, ne opravlja dela prevrednotenja, tako da npravnost postaja ravna kot ovčji um in se zdi, da ni več družbenega sloja, ki bi se zarotničarstvu izognil, od brezdomcev, prek popularnih »intelektualnih« kolumnistov, ustavnih sodnikov, do celotnih političnih strank. Komično je, kar trdijo, a grozljiv je njihov obstoj in njihovo širjenje iz obrobja družbe v njeno središče.

Teorije zarote so tako neka anomalija npravnosti, so slaba npravnost, ki delno onemogoča delovanje razlogov. Tako so znak tega, da je npravnost neprimerna za to, da bi bila lahko določena z razlogi, in da bo namesto tega določena kavzalno, kot stvar. Dobra npravnost zapira možnosti, oža potencialnost polja delovanja in ga s tem strukturira, kjer pa njena moč usahne, se strukture npravnosti, ki lahko vzpostavijo nek svet kulture, razdrobijo, kompleksnost kulture pade in z njo določujoča vloga omike v svetu. Nevarnost tako ni v tem, da bi teorije zarot postajale bolj in bolj popularne in bi ljudje pač verjeli karkoli že, pač pa da so znak problema destrukuiranja npravnosti, ki se bolj splošno kaže kot vedno bolj preprosto, vedno bolj radikalizirano polje javnega diskurza. V svetu, ki postaja vedno bolj imun na argumente, zato postajajo učinkovitejša druga sredstva, in ta druga sredstva so večinoma slaba.

Neumnost sublimnega

Umestili smo zarotničarstvo kot fenomen objektivnega nasebja intersubjektivnosti; tako se lahko ponovno obrnemo k zasebju zarotničarja kot subjekta, ne da bi našo analizo določala njegova neumnost. Npravnost kot strukturno najnižje določilo duha obstaja – kljub svoji avtonomiji – le v posameznih duhovih ljudi. Slaba npravnost določa ljudi kot slabe in pokvari neposrednost čutnosti tako, da se duh zadovolji z najnižjim, s tem pa bistveno zniža pogoje tega, kar lahko subjektivnost občuti kot sublimno. Sublimno je občutje vednosti, je izkustvo aficiranja idej, zato ga s pridom uporabljajo vsa organiziranja intersubjektivnosti, tako religije, ideologije kot pop glasba, z zarotničarstvom, tako sam subjekt postane orodje sublimnega, a nasprotno od organiziranja intersubjektivnosti s strani smotrov religije, politike in kapitala, si nalaga spontane smotre, povsem določene z lastno neposrednostjo. Ker sublimno nima lastnih smotrov, se s tem subjekt odpre za kontingenco; ker pa je odprt za njeno najpreprostejšo obliko, afirmira prav najnižji moment duha sedanosti.

To je sublimno subjektivnosti, ki je izgubila največ, ki brez omike sublimno zgolj izkuša v njegovi najnižji obliki in se z njim zadovolji. Izguba sveta kot izguba temeljnega principa vrednosti je izguba sveta; in entuziazem škodoželjnosti zarotničarstva je najnižje, s čimer se duh zadovolji. A izguba, ki jo zarotničarska subjektivnost čuti kot izgubo temeljnega principa in s tem izgubo prihodnosti, je

dejanska le kot izguba stopnje njene dejanske omike, ki jo napolni slaba npravnost.

Tako tudi, ko bi bile ideje zarotničarjev v skladu z realnostjo, te ideje ne bi bile resnične: niso namreč anomalija v redu spoznanja, pač pa vrednotenja. Zarotničar se ne moti v tem, kaj je resnično, ampak v tem, kaj je pomembno, in v tem, kako se določa to, kar je pomembno. S tem da svojo sodbo, ki je bistveno sodba okusa, prikrije v sodbo vednosti, se v večini primerov uspešno zaščiti pred vsakim razlogom. Nevarnost zarotničarjev ni toliko v obnovi reakcionarnih vrednot, ampak prej v potenciranju slabega stanja npravnosti z načinom lastne reprodukcije, ki se bogati iz nasprotovanja. Ker zanjo ne štejejo razlogi, pač pa jo vsak razlog aficira le kot vzrok, je kakršnakoli pozornost dovolj za afirmacijo. A ker šibkost zarotničarjev, da bi bili aficirani z razlogi, izgleda neomikanim kot šibkost razlogov, da bi aficirali nasploh, je njihova šibkost pretvorjena v praktično moč, njihova odpornost na razum pa tako pripomore k novim vrstam prepričanih in prepričanaj brez razlogov.

V vrednostnem smislu ne gre zgolj za to, da je zarotničarjeva ontologija bistveno določena z intersubjektivnostjo – takšen spiritualizem je precej splošen –, gre za to, da ta okvir vednosti neposredno določa vrednost in pomembnost v svetu. Vrednost je za zarotničarja fakt v svetu, fakt, ki ga obvladuje tuja sila, a ga lahko s prebujenjem zadostnega števila ovac, zaobvladamo sami; zarotničar hkrati vključi vednost kot rešitev, a jo poniža v svoj kontekst neumnosti in še tam zvede na golo pripoznanje.

Zarotničar tako napačno rabi sodbe okusa, sodbe tipa »to je lepo«, s tem da svojo idejo lepega prikrije kot idejo resnice, saj ji od vednosti zadostuje užitek nad vednostjo, občutje, ko jo vednost aficira kot stvar. Ker pa je njena sodba »to je resnično«, rabljena kot ekspresija, ne reprezentacija, ne more dobiti odgovora z argumenti, ki bi razložili kako in zakaj njena sodba ni resnična. Ker njena vsebina trpi zaradi problema okvirja, saj je njihova ontologija bistveno določena z intersubjektivnostjo, z intenco, ne s kontingenco, je edini neposreden epistemološki ukrep proti temu tipu neumnosti njena umestitev v umetnost, saj njena vsebina postane neškodljiva, ko ji podelimo primeren okvir fikcije. Primeren odgovor na njeno delovanje je zgražanje nad slabim okusom, odgovor na njen globlji problem prevrednotenja pa spet ni nasprotovanje njeni vsebini, pač pa poudarek na njeni nepomembnosti. \ \

KRITIKA

TEMA POLETNE ŠTEVILKE
REVIJE **RAZPOTJA**

ROK ZA ODDAJO PRISPEVKOV:
20. JUNIJ 2016

www.razpotja.si

Zarota molka: resnica in javni interes

MARJAN FRANKOVIČ

Da je v interesu javnosti resnica, o tem ne bi smelo biti dvoma. Resnica je v tem primeru pač stara razsvetljenska resnica, *adaequatio intellectus et rei*, pri čemer »res« pomeni bodisi materialno bodisi abstraktno entiteto – vsekakor nič transcendentnega. Pomembno je, da to poudarimo, kajti na polju temeljnih človeških vrednot, ki so praviloma fundirane v presežnem, ni mogoče doseči ali uveljaviti univerzalnega soglasja.

Prav zato je moralna ali religiozna Resnica – paradoksalno – relativna. Za vsakogar, ki mu je veljavna, pa je ta Resnica seveda absolutna, razodeta Resnica in nikakor ne resnica ali spoznanje, do katerih se je mogoče dokopati le na osnovi čutne zaznave in eksperimenta, sklepanja, dokazovanja in preverjanja, na način, skratka, o katerem menimo, da je in naj bo vedno tudi v splošnem, torej javnem interesu. Javnost se namreč v slednjem primeru razširja na vse človeštvo, javni interes je potemtakem nekaj, kar zadeva človeka kot takega. Ta sklep je pomemben, saj edinole pojem človeštva kot takega subsumira vse trajne in začasne, statične in dinamične interesne grupacije ter aglomeracije, ki jih bodisi že poznamo ali pa si jih je mogoče zgolj zamisliti. Interes javnosti je torej razsvetljenski pojem in je – nanašajoč se na človeka v najsplošnejšem pomenu – nadrejen vsem drugim interesom, za katere se potegujejo posamične interesne skupnosti; resnica, ki zadovoljuje ta najsplošnejši javni interes, ne sme biti podrejena nobeni od Resnic, ki jih zastopajo tej najsplošnejši subordinirane interesne skupnosti. Razsvetljenska (berī: laična oz. posvetna) država mora torej kot svoj nujni (vendar nikakor ne edini in s tem zadostni) pogoj zaščititi javni interes po resnici.

Nemogoče je seveda pričakovati, da bi se moderna država zasnova predvsem na osnovi zaščite in dostopnosti resnice javnosti, saj »družbena pogodba« na tako abstraktni osnovi enostavno ni verjetna. Namesto najširšega javnega interesa se tako kot *raisons d'état* uveljavljajo parcialni, največkrat nacionalni interesi. Nacija kot državotvorna skupnost zastopa svoj politično poenoteni ekonomski in kulturni, nemalokrat tudi religiozni interes in ga zavaruje z državno tvorbo. Nacionalna država zavaruje materialno in duhovno dediščino, svojo ekonomsko in kulturno produkcijo in reprodukcijo predvsem zato, da *ad infinitum* perpetuira svoje poglobitvene razloge za obstoj. Številne države in nacionalne ustanove skrbijo za državotvorno držo državljanov, vzdržujejo njihovo nacionalno zavest in kulturo. Tako naj bi vsaj bilo ...

Kakor hitro se namreč katera od konstitutivnih nacionalnih institucij preimenuje in se deklarira le še za zastopnico javnega interesa – to se je z vsemi nacionalnimi mediji ter kulturnimi in vzgoj-

no-izobraževalnimi ustanovami zgodilo prav pri nas – bi moral v družbi zazvoniti alarm, saj se njihovo nacionalno poslanstvo *ipso facto* razblinja v nekakšno nedefinirano občost, videz občosti pa je le maska, ki skuša prikriti njihovo zlovesččo tranzicijo: odslej bodo služile le še partikularnim interesom najvplivnejših in/ali najnasilnejših družbenih skupin – tistih torej, ki so si jih potihem podrejale že doslej in si jih bodo s spremembo zakonodaje, medijsko orkestracijo in podporo stroke, kajpada »širokega spektra«, odslej naprej tudi odkrito podrejale. Smer razvoja je jasna: čimhitrejši suspenz preostanka videza demokratičnega in na civilizacijskih normah utemeljenega ustroja države in družbe. Nacionalni konsenz, ki se je pred četrto stoletja uspel realizirati v državni tvorbi, se že dalj časa spodkopava in osipa. Institucije, ki bi naj bedele nad interesom družbe po resnici, se uveljavljajo le še kot zatiralke resnice ter hkrati notorično zastopajo zgolj eno od Resnic ...

Zarote ni

»Ali se ti ni zazdelo, da je ta glas votel ...«

Srečko Kosovel

Preseneča, kako uglašeno in promptno ter na nož se prevladujoči nosilci javne besede zoperstavljajo vsakršni drugačnosti v javnem diskurzu, ki ni del njihove trenutno razglašene ali trajnejše agende. Težko bi rekli, da gre za zaroto v običajnem pomenu te besede, torej za upoštevanje skrivnih in izrecnih dogovorov, ukazov, navodil, kajti videz je, da potekajo stvari permanentno in na družbeno že povsem nezavedni ravni. Naša teza je, da je v ozadju te zlovesčče uglašenosti pravzaprav *družbeno samoupravljanje*, sistem, ki ga je – ne neuspešno, kot smo doslej menili, pač pa nadvse uspešno –

Nemogoče je pričakovati, da bi se moderna država zasnovala predvsem na osnovi zaščite in dostopnosti resnice javnosti, saj »družbena pogodba« na tako abstraktni osnovi enostavno ni verjetna. Namesto najširšega javnega interesa se tako kot *raisons d'état* uveljavljajo parcialni, največkrat nacionalni interesi. Nacija kot državotvorna skupnost zastopa svoj politično poenoteni ekonomski in kulturni, nemalokrat tudi religiozni interes in ga zavaruje z državno tvorbo.

vpeljal stari komunistični režim. Gre za sistemski avtomatizem, katerega pogon in kolesje se samoregulira in je zaradi nenehnih, skorajda neopaznih, vsekakor neznosno samoumevnih samopopravkov, na katere že dolga leta nekritično pristajamo, postal nezaustavljiv ter skorajda povsem samogiben. Ta kibernetični model družbe bi morali nemudoma raziskati. Raziskovati bi ga morali prav družboslovci ustrezne usposobljenosti in stroke, vendar to avtoregulacija sistema kajpada že v izhodišču onemogoča. Naloga je namreč izrazito interdisciplinarne narave in vsesplošni nivelaciji znanja bi se lahko uprla le za ta namen posebej usposobljena in organizirana zunanja raziskovalna skupina, ki bi z različnih zornih kotov osvetlila totaliteto zlovesčega samodejnega delovanja sistema obvladovanja družbe, ga z ustrežno metodologijo razstavila na osnovne sestavine ali sklope in v nadaljevanju poiskala najmanj škodljiv način, kako jih trajno onemogočiti. Cilj bi moral biti že vnaprej določen: strukturne reforme v družbi ...

Zarote so

»... in da so votla tla, po katerih hodimo ...«

Srečko Kosovel

Govoriti, da pri nas ni zarot in ne zarotništva, je vsekakor preuranjeno. Tudi pri nas je prihajalo do zarot, pletejo se še kar naprej – enako kot povsod po širnem svetu – in so se pletle skozi vso zgodovino. Kdo lahko trdi, da se v rimskem senatu na dan marčevih id leta 44 pred Kristusom ni udejanila – in s tem tudi razkrila – zarota proti Juliju Cezarju? Ali niso prav zarotniki nekoč z lažjo zvalili Jana Husa na cerkveni zbor v Konstanco, kjer so ga potem obsodili in sežgali na grmadi? Kako že je v Beogradu končal Ulrik Celjski? Zrinjski in Frankopan na Dunaju? Itn., itn. Kdo lahko zanika, da se je na osnovi zarote visokih štabnih oficirjev *Wehrmachta* zgodil spodleteli atentat na Hitlerja?!

Tudi pri nas so se godile zarote, o, nemajhnih razsežnosti: proti ljudstvu, narodu, političnim nasprotnikom in sopotnikom ter mnogim drugim skupinam in posameznikom. Vsem našim sedanjim in polpreteklim zarotam, ki jih imamo v mislih, pa je skupno, da ni zarotnikov, razen tistih, seveda, ki pokažejo nanje; pri nas ni Bruta, ki bi se sam vrgel na meč, ni nikogar, ki bi ga pravica in pravni red postavila pred sodišče, kaj šele da bi kdo od njih končal v zaporu ali kar pred strelskim vodom. Pri nas so se godila masovna

grozodejstva, za žrtve vemo, storilcev ni nikjer. Pri nas so se in se še godijo masivne kraje družbenega premoženja, vendar pravih krivcev ni. Krivec je »samoupravni« sistem samodejnega uravnava-nja družbe, ki ga omenjamo ...

Sistem kot zarota

»... in da je beseda postala prazna kakor grobnica, v kateri ni mrliča.«

Srečko Kosovel

Razkrinkati je torej treba tavitološko, samonanašajočo se naravo sistema, ki ga izdaja že govorica sama in ideologemi v uporabi njegovih vodilnih predstavnikov. O tavitološkem blebetanju našega »prvega predsednika« je že v devedesetih spregovoril Jože Pučnik; tavitološkost je nasploh ena od pglavitnih značilnosti zarotniškega sistema. Izpraznjenost govorce se nadomešča z besednim in pomenskim podvajanjem (npr. »svoboda je, kadar je«; »jutri bo nov dan«), ponekod pa kar z multiplikacijo. Kardeljeve »smeri razvoja« nimajo ničesar skupnega s smerjo razvoja, kajti resnična smer razvoja bi nakazovala razvoju pot navzven in naprej, neka-kšno trajno polarizacijo med preteklostjo, ki jo hočemo vsekakor zapustiti in preseči, ter truda vredno svetlo prihodnostjo. »Smeri razvoja« pa se tavitološko osredotočajo ena na drugo, z namenom, da se razvoj povsem zaustavi in da se družba, frenetično zazrta v preteklost, brezplodno zaganja v vse smeri ali pa zgolj poskakuje na mestu; polarizacija in z njo inducirana družbena napetost je iz-menična, polarizator je takorekoč neviden, odgovoren za vse, pa vendar nikoli kriv. »Samoupravljaec«, ki participira na sleherni odločitvi, lahko vsako polomijo pripiše zgolj samemu sebi. Osamosvojili smo se, »samoupravljaec« je lahko odšel na svobodne strankarske volitve. Zdaj je kot demokratični volilec še tem bolj kriv za vse, kajti t. i. tranzicija je moč samoupravne neodgovornosti resničnih polarizatorjev »smeri razvoja družbe« podese-terila; sistem socialističnega samoupravljanja se je medtem močno izpopolnil.

Govor je o dveh ali celo o poljubnem številu resnic; če pa želimo resnico poenotiti, tedaj nam s podeseterjeno ihto znova in znova odredajo eno samo resnico: režimsko Resnico. Gre pa predvsem za resnico o tem proslulem režimu: ta naj se slednjič poenoti, ta naj bo v javnem interesu!

Režim se pač utemeljuje v preteklosti, zaradi tega ves čas živimo v nekakšni polpreteklosti, ki pa ne pomeni tega, kar beseda izreka, temveč razkriva/prikriva (*heimlich/unheimlich*) podvojeno preteklost. Ena je njihova in s tem – če hočete ali ne – tudi vaša preteklost, druga pa je zgolj vaša in v njenem imenu se želite spraviti z njihovo. Vendar zaman. Sprava bi bila mogoča na osnovi konstatcije o eni sami skupni preteklosti in ob zavestnem obojestranskem pristanku na resnico o njej. Tega pa trdoživi Režim ne dovoli, zato raje kot z eno preteklostjo za sabo živeč v sedanjosti živimo v dveh preteklostih in jima rečemo polpreteklost ... Vizije za prihodnost nimamo, imamo pa množico »strategij«, ki nas vkopavajo na mestu. Podobno kot je več resnic, je tudi več javnosti, komunikacija poteka z javnostmi in nič več z javnostjo. Javnosti pravzaprav sploh ni več, imamo je le polna usta. Resnica se za javnost nenehno filtrira, segmentira, diferencira in cenzurira, zarotniško spreverča ali odriiva.

V ozadju vse te jezikovne »dobesednosti« – vseh teh »resnic«, »preteklosti«, »politik«, »strategij«, »kultur« in »javnosti« ter »enakih možnosti« – stoji torej demagoška težnja režima po videzu pluralizma in vsesplošne pluralizacije. V resnici pa ta oblastni diskurz zgolj prikriva odsotnost resnice, prepričljive politike in, če hočete, oblastne strategije; izključuje javnost in s tem uveljavlja nepolitiko, nekulturo in neenakost možnosti: zmeraj širši prostor za nemoteni ideološki in izključevalni ekstremizem ...

Potrebna bi bila temeljita sociolingvistična analiza jezikovnih pojavov te vrste, saj nas morda lahko po nekoliko lažji poti pripelje do enakega sklepa: da naključij ni, so le različni simptomi zlovesčega podtalnega ustroja države in družbe, ki nas *samo-dejno upravlja*. Sistem se, kot rečeno, samonadzoruje, njegovi nosilni sklopi se zarotniško samoobnavljajo, osebna in sistemska odgovornost se v limiti enači, limitira pa seveda proti ničli ...

Teorija zarote

Bralci prevladujočega dnevnopolitičnega diskurza se pogosto znajdemo pred sintagmo »teorija zarote«, ki hoče v novinarsko ohlapnem žargonu na pomensko dvomljiv, pravzaprav pa na vnaprej odklonilen in omalovaževalen način povedati, da si nekdo nekakšne zarote preprosto umišlja. Pri ponavljajočih se obtožbah, da se nekdo zateka k »teorijam zarote«, pa seveda ne gre le za polemiko *ad rem*, temveč predvsem za zaničevalno problematiziranje in diskreditacijo političnega nasprotnika, če že ne kar za pritlehno osebno maščevalnost avtorja, ki za ta namen vpreže lastno, ponavadi precej sumljivo teorijo – kajpada – *širokega spektra*. Ne da bi se še kdaj poglobljali vanj, lahko zgolj omenimo znameniti intelektualni donesek z naslovom »*Svet kot zarota*«, ki nas v tem izdatno potrjuje.

Če bi šlo pri sintagmi te vrste zares – po eni strani za *teorijo* in po drugi za *zaroto* – kakor bi se dalo razumeti iz nje, potem bi se morali pisci najprej poigrati z izhodiščno naravo in definicijo obeh v sintagmo zajetih pojmov. Kakor vedno bi naj pri teoriji šlo predvsem za splošno predpostavko ali koherentno skupino splošnih predpo-

stavk, na osnovi katerih bi se dalo pojasniti in obrazložiti določeno področje pojavov ter povezati določene podatke ali dejstva – v našem primeru rekonstruirati vsebino in obseg zarote. Prav tako bi moral avtor ali poročevalec o »teoriji zarote« opredeliti sam pojem zarote. SSKJ, denimo, pravi o »zaroti« na str. 1621:

- *zarota /je/ tajen dogovor, načrt navadno več ljudi za odstranitev nosilca, nosilcev navadno državne oblasti;*
- *pripravljati zaroto; ekspr. vplesti koga v zaroto; sodelovati v zaroti proti /komu/;*
- *ekspr. tajen dogovor, načrt za nasprotovanje komu, zvijačno, zahrbtno dejanje proti komu;*
- *zarotnik/ca - kdor je udeležen pri zaroti; zarotniki so ubili kralja; odkriti zarotnike, proces proti zarotnikom; nacistični zarotniki proti ljudstvu;*
- *politično zarotništvo; zarotniška organizacija, skupina; zarotniške metode, mišljenje, delovanje, ravnanje ...*

Obstaja še pomensko soroden izraz z močnim literarnim prizvokom: *kovarstvo*. Slovenski prevajalec ga je uporabil za prevod Schillerjevega naslova dramskega dela *Kabale und Liebe* (*Kovarstvo in ljubezen*). Kovarstvo naj bi po SSKJ pomenilo:

- *spletkarstvo, rovarstvo - predvsem politično;*
- */kovar je/ spletkar, rovar;*
- */kovarski je/ spletkarski, rovarski, /ki ga vodijo/ kovarski nagibi, naklepi;*

Prevladujoči pomen zarot in zarotništva je – tudi po zaslugi zgodovinske in literature – predvsem v spodkopavanju bodisi legitimnih bodisi samozvanih oblastnikov. Iz formulacije »nacistični zarotniki proti ljudstvu« pa lahko zaslutimo, da je cenzura ali avtocenzura sestavljalca gesla iz SSKJ izločila najmanj tako veljavno formulacijo, ki bi se morala glasiti »komunistična zarota proti ljudstvu«; ob tem predpostavljamo, da izbrana formulacija poleg nacizma zadeva tudi temu najbližji fašizem in zato slednjega res ni bilo treba omenjati še posebej. Prav ta (avto)cenzura, ki se nanaša na dolgotrajno domače zlo, je eden od premnogih simptomov *zarote molka*, ki je osnovni predmet našega tokratnega sestavka. V obeh primerih torej, ne samo v enem od totalitarizmov, ki smo jih izkusili v tem in širšem evropskem ali svetovnem prostoru, gre za naklepno spodkopavanje suverene oblasti ljudstva, za sprva tajni, na zaroti, pozneje na surovi moči sloneči prevzem oblasti, ki pa so ga komunisti speljali povsem mimo na volitvah izražene volje ljudi, medtem ko so nacisti v Nemčiji to storili s pomočjo regularnih volitev, vendar pa so te sledile dolgoletni indoktrinaciji in bolj ali manj prikritemu rovarjenju ter fizičnemu in demagoškemu nasilju v vseh segmentih družbe.

Hannah Arendt in »banalnost zla«

Zanimivo je, da je marksizem kot teorija in ideologija komunizma pogosto tematiziral nacizem ter fašizem, vendar se bistvu totalitarnega režima še zdaleč ni približal v tisti dimenziji, ki enako kot

fašizem in nacizem zadeva tudi vse komunistične režime. Hannah Arendt je bila Heideggerjeva učenka in pozneje vplivna preučevalka totalitarizmov ter holokavsta, še zdaleč ne sionistka. Poznana je njena teza o banalnosti zla, ki jo razvije v svojem znamenitem poročilu s sojenja zločincu Eichmannu. Pozneje se korigira. Tako pravi o tem v biografskem filmu »Hannah Arendt« Margarethe von Trotta: »Zlo ne more biti banalno niti ne radikalno, lahko pa je ekstremno«. Naj povzamemo njeno misel, saj pojasni marsikaj, predvsem seveda to, da gre pri nacizmu, fašizmu in komunizmu za enaki totalitarni obrazec, za enako zlo. Zlo, pravi Arendtova, je produkt moralnega kaosa, ki zajame tako žrtve kot načrtovalce in izvajalce zla oz. zločinov proti človeštvu, pravzaprav proti človečnosti, saj je zlo zasnovano na načelni, načrtni in praktični dehumanizaciji ciljne skupine: razreda, nacije, politične ali verske grupacije. Temeljno potezo človeka kot človeka, samostojno razmišljanje, pri izvajalcih zla nadomesti samoodrekanje oz. samoprepoved lastnemu, samostojnemu razmišljanju ter posledično slepa pokorščina pri izvrševanju ukazov. Na nivoju žrtve pa samoprepoved razmišljanja pomeni ravno tako prostovoljno podrejanje izvajalcem zla – v praznem in nepremišljenem nadejanju vsakega posameznika, da bo s tem vsaj njemu prizaneseno ali nekoliko odloženo tisto neizbežno. Ko se žrtev tako podredi in vključi v dehumanizacijski in iztrebljevalni pogon, preneha razmišljati ob še tako očitnem poteku stvari in s tem izključi tudi vsako misel na upor. Odsotnost slehernega resnega upora pa šele zares omogoči zločine takšnih razsežnosti ... Tem njenim mislim in dognanjem bi morala slediti poglobljena študija iz naših logov, ki bi te srhljive predpostavke bodisi potrdila ali zavrnila: na osnovi zbranih pričevanj in dokumentov o okupatorjevih in komunističnih zločinih na naših tleh in v naši »polpreteklosti«.

Trahison des clercs

Kulturna knjiga s tem dramatičnim naslovom, ki jo je pred devetdesetimi leti napisal francoski intelektualec in humanist Julien Benda, naj bo tudi danes spodbuda vsakomur, ki se namerava resno spopasti z globoko duhovno krizo, v kateri se je znašla slovenska intelektualna srenja. Nemara kdo meni, da bi se morali v povezavi z naslovno tematiko (*zarota molka*) tudi sami lotiti zaresnega opisa in analize tistega posvečenega duhovnega prostora, ki naj bi ga tradicionalno zasedali kritični intelektualci – pa je žal vse bolj izpraznjen – vendar menimo, da tega ne sme početi kdorkoli, pač pa le za to poklicani. Gre namreč za privilegirani prostor duha in poglobljene kritične analize ter refleksije stanja – kot bi dejal Benda – »človečnosti« (lat. *humanitas*; fr. *humanité*) v aktualnem slovenskem prostoru in času. Vendarle naj vsaj opozorimo na to, kaj bi utegnilo biti vzrok za alarm in je nemara bolj, kot bi si želeli, podobno nekdanjemu alarmantnemu stanju duha, kakršnega je v francoskem in evropskem prostoru zgodnjih dvajsetih let zaznal J. Benda. Gre za vztrajno in potencirano relativizacijo, celo za nedopustni suspenz trajnih vrednot in morale, za politični oportunistem katastrofičnih razsežnosti, ki se sramotno podaja in prodaja reži-

mu »novega reda«; za moralno laksnost in relativizem ob presoji najbolj očitnih krivic in zločinov iz sedanjega ter iz polpreteklega časa; za bizarne miselne in dejavne stranpote ter za kričečo slepoto pri oceni aktualnih družbenih razmer; za opuščanje tistih pričakovanih ravnanih, ki jih od intelektualca zahteva javnost, njegov družbeni ugled ter moralna integriteta in etos ali kar golo intelektualno poštenje ... Ob tej »izdaji« pa je treba v luči naštetega spregovoriti še o neskončnem sprenevedanju, o diskurzu hujskaških laži in o zaroti svetohlinstva. Dogajanja v DSP in v domači podružnici PEN-a so le bedna ilustracija vsega naštetega...

Namesto zaključka

Mislili smo, to je bil naš razsvetljenski *credo*, da je treba resnico vztrajno ponavljati in slej ko prej bo zmagala. Mislili so, to je nihilizem vsake totalitarne oblasti: laž je treba le v nedogled ponavljati in v očeh večine bo postala resnica.

Ponavljanje je religiozni akt, občestveni obredni vidik vsake verske zanesenosti. Resnica in laž v totalitarnih sistemih sta pač samo v funkciji različnih verovanj. Ne laž, temveč verskim podobna čustva privrženosti in z njimi povezani »strah božji« prevevajo masovne privrženice totalitarnih ideologij in zmaga resnice in razuma je lahko le začasna ter navidezna. Traja tako dolgo, dokler se s podobno verovanjsko naperjenostjo proti totalitarizmu – kot anti-fašizem, antikomunizem in antinacizem – postavlja eksplicitno, na enak način vzpostavljeno vsesplošno nasprotovanje, s katerim se vzdržuje – sicer povsem utemeljena – zavest o skrajni, vsemu človeštvu nevarni naravi njegovega nasprotnika. Ena in druga verovanjska paradigma se namreč v enaki meri poslužujeta razuma, le laični, zunanji kulturni učinek je vsakič drugačen. Demokratična razsvetljenska paradigma žal nikakor ni dovolj obstojna, zlasti njen »antivirusni program« je dvorezen: po eni strani preveč toleranten, po drugi nagnjen k prehitri reakciji, ki ogrozi lastni organizem prav tedaj, ko naj bi ga najbolj vneto branil pred okužbo. V medicini je pojav poznan: gre za preuranjene alarme in reakcije imunskega sistema.

Dialektika preuranjenih reakcij in po drugi strani pretirane tolerance pripelje demokratično družbo prej ali slej v krizo, do razvoja-razkroja navznoter, medtem ko totalitarna paradigma, ki je le druga izpeljanka iz razsvetljenstva (Zygmunt Bauman), praviloma tendira navzven in slejkoprej eksplodira v planetarnih razsežnostih, če je pred tem karkoli na silo ne zaustavi. Njena inflatornost ne vodi k racionalni (reformni) spremembi osnovne paradigme, pač pa k abruptnemu razpadu sistema. Ta razpad, padec ali sestop z oblasti – kakorkoli mu že rečemo – pa se redkokdaj realizira v celoti, za kar s svojo nedoslednostjo *sui generis* poskrbi nasprotna, demokratična plat razsvetljenskega nihilizma. Slednja se namreč prehitro zadovolji zgolj z odpovedjo njegovi totalitarni eksplicitnosti, omogoči pa mu latentno preživetje, začasen umik v manj opazne, čeprav vitalne mehanizme družbe. Od tod lahko še kar naprej obvladuje vse te navidezne demokracije, kakršna je tudi naša ... \ \

Logika zarote

KATARINA STOPAR

Zarotimo se lahko tudi proti samemu sebi. Na to vpliva spekter izkušenj, ki jih povezujemo v vzročno-posledični niz. Navsezadnje bi lahko podvomili o vsem, pri čemer pa bi izgubili tudi svojo referencialno točko in zblazneli. Toda kaj, če velja obratno, in je bolezen tista, ki nas na novo usmerja?

Delirni jezik je namreč jezik logike, zapiše Michel Foucault. Vzroke psihoze najdemo v prepletu preteklih travmatičnih izkušenj, trenutne socialne situacije pa tudi genetskih predispozicij, povodi za sumničavost pa tičijo v časovno manj oddaljenih dogodkih, ki jih bolnik v logičnem zaporedju interpretira izven uveljavljenih etičnih načel lastnega kulturnega okolja. Argument »proti« lahko razbira kot argument »za«. Pomoč svojecev in stroke pa v njegovih očeh predstavlja zaroto, ki ga ogroža. Kitajski modernist Lu Xun

v naslovni kratki zgodbi iz zbirke *Dnevnik nekega norca in druge zgodbe*, v kateri oboleli svoje vaščane obtožuje kanibalizma, opiše: »Danes sem doktor Heja zaprosil, naj te pregleda.' 'Prav, sem

odgovoril in se delal, kot da mi je bilo vseeno. V resnici pa sem prav dobro vedel, da je bil starec v resnici preoblečen rabelj. Gotovo mi je hotel izmeriti utrip samo zato, da bi preveril, ali sem dovolj rejen.«

Posebno pozornost pritegne beseda zveza v *resnici*, ki se ponovi kar dvakrat, podkrepi pa jo še dodani *gotovo*. Logika delirija je neizpodbitna, saj posamezniki, oboleli za paranoidno psihozo, povod za sumničavost vsaj deloma najdejo v realnosti, torej v navezavi na vnanje okoliščine. Te so zares resnične, a nastopajo v vlogi podatka, nikakor pa ne kot prvotna informacija. Dogodek ali izjava kot podatek namreč šele kliče ta po svoji interpretaciji, ta pa ju lahko postavi v napačno odnosnost do drugih podatkov. Zveznost med različnimi podatki je ključnega pomena. Zveznost organizira norost. Michel Foucault v *A History of Insanity in the Age of Reason* na podlagi zgodbe o »obsedenem« očetu (ki je verjel, da je s privoljenjem v sinov plavalni podvig tega ubil, posledično pa ga je za kazen zapeljal hudič) sklepa o neizpodbitnosti logike obolelega. Govori o »popolno organiziranem diskurzu«, ki ga poimenuje »delirni jezik«. Norost ima svojo resnico, zapiše Foucault, brezpogojno verjetje v to resnico pa je tisto, kar bi lahko označili kot neutemeljeno ali »norostno«: resnična norost je torej resnica norosti. Delirni jezik (ali diskurz) pa je v interpretativnem nizu podatkov organiziran diskurz. Subjekt zaznamuje strast, ki se osvobodi realno pričakovanih limit. Tok misli je ojačan, delirni diskurz pa je v neki predhodni fazi že lahko latentno prisoten. Na tem mestu se vzroki povežejo s povodi, pri čemer paranoidna motnja ni nujno prisotna.

Latentni delirni diskurz

Stanka Hrastelj v romanu *Igranje* fabulizira fiktivno usodo shizofrene Marinke, pri čemer pisateljica razloči med latentnimi frustracijami in njihovimi manifestacijami preko druge vsebine. Izvemo, da Marinko zaznamuje nesprijaznjenost z babično smrtjo; zdi se ji, da duhovnik ni resnično verjel v končno maziljenje, po lastnem mnenju pa bi lahko tudi večkrat obiskala babičin grob. Marinka naj bi neke noči doživljala sledeče: »Erik je zaspal, jaz nisem mogla, v mislih sem se poskušala spomniti rojstnih dni starih staršev, letnic poroke, misli so me nato peljale na zgodbe, ki mi jih je pripovedovala stara mama, kako sta njena prababica in praded postavila domačijo, prvi priimek pri hiši je bil Ambrož, imela sta tri hčerke, dve sta se omožili v sosednji vasi.« Marinkina bolezen se stopnjuje v halucinacijo: glasovi "niso bili več povezani s svečo, šepet pa je ostajal tako prisoten in očiten, da ga nisem mogla odmisлити, globoko v sebi sem si kdaj drznila pomisliti, da mi kje iz nebes stara mama pošilja besede tolažbe.« Pri tem je odnos med

namišljenostjo in realnim jasen, izbor babičinega glasu v primeru halucinacije pa utemeljen. Marinka si ni izbrala katerega koli glasu, saj ravno babica predstavlja enega izmed vzrokov slabega počutja. Latentni delirični diskurz je postal očiten, v svoji latentni obliki pa je obstajal vse od časa pojavitve pretresljivega realnega dogodka, torej od časa babičine smrti. Kljub temu Marinka v odnosu do babice ne razvije delirične sumničavosti. Za to je potrebna aktualna časovno-prostorska prisotnost druge osebe ali kakršne koli oblike zunanje avtoritete. Pri tem je neomajno verjetje podobno religioznemu, saj predstavlja performativ spojitve posameznika z določeno idejo. Kar tovrstno verjetje razlikuje od religioznega kulta, je pomanjkanje obrednih dejanj in objekta čaščenja.

Diagnoza

Kdo je tisti »verniki«, ki verjame, da se proti njemu tke zarota? Paranoidna psihoza spada v skupino psihotičnih motenj. V kombinacijami s halucinacijami, iluzijami, neorganiziranim vedenjem, govorom ali pomanjkanjem volje se razpozna kot paranoidna oblika shizofrenije. Oboleli za svoje težave pogosto krivijo druge ljudi, cerkev, vohune ali celo zunajzemeljske sile. Večina kriterijev za diagnosticiranje je oblikovanih na podlagi analize posameznikovega govora. Vsebina slednjega je prepoznana za deviantno glede na dogovorno sprejete socialne norme; glede na stopnjo neučinkovitosti osebinega zajemanja teme ter glede na to, kako posameznik misli ali presoja dogodke realnega sveta. Kljub deliriju pa te motnje ne gre enačiti z manijo, ki jo definira evforično razpoloženje s čezmerno povečano samooceno, zmanjšano potrebo po spancu, zgovornostjo, ki presega običajno (oziroma je lahko neustavljiva), begom idej, agresivnostjo in povečano usmerjeno dejavnostjo (delovno, šolsko, socialno, spolno ipd.). Večjo sorodnost paranoidni shizofreniji predstavlja shizotipska motnja osebnosti, ki jo evropska psihiatrija v svoji klasifikaciji uvršča med duševne motnje, ameriška pa med osebnostne. Posameznik s shizotipsko motnjo je hladen, neustrezen ali ekscentričen v odnosu do drugih. Opaziti pa je mogoče tudi iluzorno mišljenje.

Pričevanja vs. fikcija

V kolikor pobrskamo za retrospektivnimi pričevalnimi besedili obolelih za shizofrenijo, opazimo, da je njihova pripovedna struktura kljub izboljšanju avtorjevega zdravstvenega stanja grajena na slabši povezljivosti med motivi. Ti sicer so povezljivi, a zaradi razpada časovnega sosledja dogodkov ne tvorijo (preglednega) fabulativnega zapleta. K temu pripomore tudi avtorjeva nezmožnost daljše osredotočenosti, kar pomeni, da delo lahko nastaja na podlagi vsebinsko in časovno povsem raznolikih dnevniških zapiskov. Njihov notranji stil je nemalokrat afektivno-emotiven ali pa je emotivnost tista, ki obolelega kliče v akt pisanja. Ta nima začrtanih literarnih postopkov, njegova intenca v odnosu do sprejemnika pa je predvsem ozaveščanje ter avtorjev poskus pridobitve zunanje potrditve za dobro opravljeno delo. Literarna besedila z vsebino, ki ni pričevalne narave, temveč je fiktivna in pričeval-

no pripoved nemalokrat oponaša, so povsem drugačna. Njihova zgradba je deljena na zaplet z vrhom in razrešitvijo, h kateri med drugim pripomore vnos (do lika) fiktivnih zunanjih okoliščin in akterjev. Prav odnos do drugega in faktor njegove prisotnosti omogočata bistveno razporeditev fabulativnih dogodkov, saj vnašata stik z zunanostjo, ki vpliva na protagonistov razvoj bolezni. Lik namreč napačno interpretira nekatere indice, ki jih najde v odnosu do svoje vnanosti (zunanje resničnosti): pomoč razbere kot nevarnost, pozornost kot napad itd. Vzročno-posledična zveznost zato nemalokrat vodi v tragično razrešitev protagonistovih zablod.

Zarota proti nekemu norcu

Poglejmo si podrobneje Lu Xunovo kratko zgodbo *Dnevnik nekega norca*. Zgodba se začne s fiktivnim uvodom v fiktiven dnevniški zapis osebe, ki naj bi jo prvoosebni pripovedovalec poznal, izročena pa sta mu bila tudi zvezka z njenimi dnevniki. Po pripovedovalčevem sklepanju v uvodnih besedah kratke zgodbe naj bi avtor dnevniških zapisov trpel za preganjavico. V prvem (fiktivnem dnevniškem) zapisu je izpričano: »Nocoj mesec lepo sveti. Več kot trideset let ga nisem videl. Pogled nanj mi je srce napolnil z radostjo. Šele zdaj mi je postalo jasno, da sem zadnjih trideset let preživel v popolni temi. Vendar moram biti previden. Zakaj bi me sicer pes družine Zhao tako budno opazoval? Moj strah ni neutemeljen.« Svojo lastno razlago za čudno obnašanje mimoidočih protagonist najde v oddaljenem dogodku izpred dvajsetih let, ko je »obrčal kup poslovnih knjig gospoda Arhaika«, pa tudi o novici o ljudožerstvu v sosednji Volčji vasi. Protagonist se boji, da bi ga sovaščani »požrli«, med njimi pa najde celo lastnega brata. Ta se je kot otrok očitno pošalil na račun protagonista ter mu dejal, da ob bolezni staršev otroci svojo ljubezen izkažejo na način, da jim ponudijo košček lastnega skuhanega telesa – vse to nelagodje pa se prevesi v še enega izmed protagonistovih napačnih argumentov za morebiten umor. Ali ta pripoved brata sovпада s sestrično smrtjo, ki je protagonista očitno prizadela, ni jasno, zato bi o resničnem vzroku pretresa, ki je vodil do bolezni in se povezal s fiktivno ogroženostjo pred ljudožerstvom, težko razpredali. V fabulativnem razpletanju dogodkov so bistvena predvsem protagonistova pretirana in napačna sklepanja, ki pa jih kljub vsemu poveže v svojo logično strukturo: četudi bralec razbere njegovo zmoto, ga vsako vmešavanje s strani zaskrbljenih vaščanov in brata le še spodbudi k misli, da ga nameravajo pojesti. Ko je bratu razkril svoje razmišljanje (torej o nameri ljudožerstva), so bratove »oči postajale vse bolj divje in vse bolj krute«. Smiselna razlaga bi bila, da se je brat ob njegovi omembi ljudožerstva preprosto zgrozil, vendar protagonist reakcijo poveže z razkritjem bratove kanibalistične »namere«. Podobno glavni lik interpretira že omenjeni obisk zdravnika, saj pravi, da mu je gotovo želel izmeriti utrip samo zato, da bi preveril, ali je dovolj rejen; pa tudi bratovo trditev, da je nor, saj se mu zdi, da imajo vaščani zaradi tega olajšano vest, če ga nameravajo pojesti. Ljudožerstvo poveže še z dogodkom kanibalizma iz bližnje Volčje vasi, podkrepi pa ga s kitajsko zgodovino ljudožerstva. Svojo

Norost ima svojo resnico, zapiše Foucault, brezpogojno verjetje v to resnico pa je tisto, kar bi lahko označili kot neutemeljeno ali »norostno«: resnična norost je torej resnica norosti. Delirni jezik (ali diskurz) pa je v interpretativnem nizu podatkov organiziran diskurz. Subjekt zaznamuje strast, ki se osvobodi realno pričakovanih limit. Tok misli je ojačan, delirni diskurz pa je v neki predhodni fazi že lahko latentno prisoten. Na tem mestu se vzroki povežejo s povodi.

žrtev med drugim utemelji še z lastnim pogumom, ki naj bi ga v obliki njegovih organov zaužili vaščani. Vse to pripoved na ravni dogodkovne logike le utrjuje: to pa je logika delirija. Kanibalizem v protagonistovih očeh posledično postane akt s simbolnim (zaužit bi bil njegov pogum), moralnim (obrcal je poslovne knjige g. Arhaika), incestuoznim (predpostavljen kanibalizem brata) in praktičnim (namišljeno zdravnikovo preverjanje rejenosti) vzrokom. Zaključek kratke zgodbe pa ne potrebuje jasnega razpleta, saj je bolezensko verjetje v zarotništvo že vzeto na znanje. Ne izvemo sicer, kaj se zgodi z glavnim likom, vendar si lahko mislimo: psihotična motnja se stopnjuje, morda pa se tudi ozdravi. Lu Xun namesto razpleta v ospredje postavi zaplet, ki ga omogoča literarna organizacija motivov. Konča pa s kategorijo etičnega. Paralela med fikcijo in realnostjo je vtisnjena v moralni imperativ, ki realno obstoječe ljudožerstvo v kitajski preteklosti (pisatelj dodaja zgodovinske opombe) povezuje s protagonistovo sedanjo nezaupljivostjo. Ob koncu kratke zgodbe je v obliki dnevniškega inserta še zapisano: »Le kako sme človek, kakršen sem jaz, človek, ki vseskozi živi v štiri tisoč let trajajoči družbi ljudožerstva, /.../ upati na to, da bo nekoč srečal resnične ljudi, resnična človeška bitja? /.../ Morda pa so na svetu še otroci, ki še niso okusili človeškega mesa. Rešite, rešite otroke!«

Menjava perspektiv

S prvoosebni pripovedovalcem je nekoliko drugače. Kot smo lahko opazili Lu Xun s pripovedovalcem-bralcem dnevnika uvede kritično distanco, ki že presodi napačne sklepe protagonista. Lu Xun sodi med moderniste, postmodernizem pa je tisti, ki prinaša povsem nepričakovane fabulativne preobrate. Kratka zgodba ameriškega literata Davida Fosterja Wallacea *Planet Trillaphon*, kakor stoji v odnosu do *Slabe stvari* je bila prvič objavljena leta 1984 v reviji Amherst Review, fiktivni kontekst prvoosebnega pripovedovalca pa ima nekaj vzporednic tudi z življenjem avtorja. Oba, protagonist in Wallace, sta namreč trpela za depresijo. Protagonistova se razvije v psihotsko doživljanje halucinacij, Wallace pa je zaradi tovrstnega duševnega obolenja leta 2008 storil samomor. »Planet Trillaphon« označuje protagonistovo doživljanje življenja ob zauživanju antidepresivov, ki ga protagonist retrospektivno opisuje sam. »V redu so,« opiše njihove učinke »toda v redu so na enak način, kot bi bilo recimo v redu živeti na drugem planetu /.../ na

Zemlji me zdaj ni že skoraj leto dni«. Wallaceov lik doda še, da Planet Trillaphon ne označuje le prostora bolezenskega doživljanja, temveč je ta planet ali bolezen on sam. Razlog za jemanje antidepresivov imenovani lik prepozna v »nečem, za kar sedaj sklepam, da je bila halucinacija. Mislim, da se je na mojem obrazu, na mojem licu blizu mojega nosu, odprla ogromna rana. To je opazil zgolj sam, ne pa kdo izmed drugih, ki so boljčali vanj. Toda le zakaj bi potem to počeli? Verjetno zato, ugotavlja lik, ker si je svojo »namišljeno rano« v družbi drugih prekrival z roko. Bil je preplašen in poln bolečine. Ampak takrat se je mu zdelo resnično. Kavzalni primer napačne presoje indicev je prisoten še v situaciji, ki govori o avtobusni nesreči, v času ko se protagonist vrača domov. Protagonist poskuša pomagati nesrečnemu vozniku s tem, da mu pod odejo primakne nekaj denarja in zavojček marihuane, ki naj bi ga pomirila. Žal pa se šele nekaj minut kasneje zave, da bodo reševalci pridano marihuano verjetno interpretirali kot voznikovo, ki ga zato čaka še težja obdolžitev. Uvid v napačnost lastne presoje lik torej dobi šele naknadno, pričakovali pa bi, da celotno opisano doživljanje boleznin vendarle podaja v stanju povrnjenega razuma. Tudi Shoshana Felman v knjigi *Writing and madness* opozori na dvojnost naratorjeve perspektive. Felman na podlagi Nervalovega dela Aurelia ugotavlja, da v primeru prvoosebnega pripovedovalca obstaja bistvena razlika med pozicijo izjavljanja in stanjem, ki ga opisuje. »Jaz« označuje dva različna karakterja: junaka in naratorja. Junak je zblazneli, narator pa človek razuma. Narator je zadržan, dvomeč, impotenten; junak pa ima nadnaravno raven energije in zaupanja vase. »Obseden z električno močjo, sem lahko odri-nil vse, ki so pristopili,« poroča junak, medtem ko narator, ta ista oseba iz drugega časovnega okvira, ostaja skeptičen: »Ne morem nastopiti z ničemer razen z zamisljivo o izidu tega boja mojih misli« (Shoshana Felman: *Writing and madness*).

Starogrška usodna zmeta

Lika Fosterja Wallacea in Lu Xuna povezuje napačen sklep, ki mu lahko najdemo vzporednico v tako imenovani *hamartiji* ali usodni zmoti v starogrški tragediji. Bistvena je interpretacija protagonistov, ki zunanje znake razbira povsem napačno oziroma jih glede na splošna etična pravila obrne v njihov protipol: skrb se razbira kot grožnja, pomoč se izkaže za nevarnost itd. Aristotel v poglavju »Štiri možne tragične situacije« v *Poetiki* zapiše: »Lahko pa kdo

nekaj stori, ne da bi se zavedal posebne grozovitosti svojega dejanja: šele pozneje razkrije vezi sorodstva, kot na primer Sofoklov Ojdip.«

Tudi Foster Wallaceov lik šele kasneje prepozna (prepoznati; gr. *anagnórisis*) svojo napako: ugotovi, da paket marihuane vozniku ne bo v tolažbo, zelo verjetno mu bo povzročil še večjo nesrečo. Ojdipova usodna zмотa pa tiči v dejanju, kjer v begu pred prerokbo, da bo ubil svojega očeta, ne vedoč za svoje prave starše, na poti zagreši očetov uboj. Situacija je povezana z usodo, ki je Ojdipu prerokovana in je neizbežna. (V tem je sicer tudi razlika med antično mitsko predstavo o človekovih dejanjih in moderno predstavo lastne volje.) V herojski tragediji se namreč že izoblikujeta junakovo lastno mišljenje in značaj (gr. *ethos*), vendar pa je ta svoboda zgolj navidezna. Brez možnosti, da bi se izognil usodi, se junakov beg izkaže zgolj za naivno, občeloveško iskanje rešitve, ki je obsojeno na neuspeh in vodi naravnost do uresničitve prerokbe. Ta je v starogrški tragediji še vedno pogojena z usodo ali voljo bogov, medtem ko lahko aktualnejša proza sveta, »ki so ga bogovi zapustili«, na mesto usode postavi bolezen: lik jo sicer sluti in poskus bega vodi v skrajnosti zablod in halucinacij. Pri tem za približujočo se mu nesrečo ne ve. Njegovo prepoznanje ali sprevid nastopi prepozno, njegova »kazen« za napačne sklepe pa se navadno izkaže v družbeni izolaciji ali hospitalizaciji. »Gledalec pa mora to vedeti vse od začetka, saj se sicer ne bi mogel identificirati z junakom« (Janez Vrečko: *Med antiko in avantgardo*).

Preobrat, ki izniči vse

Tako je tudi v primeru treh literarnih del. Vseeno pa Wallace na koncu poskrbi za preobrat, saj v celotno gledišče pripovedovalca vnese element dvoma. Presenečenje sledi v zadnjih v besedah, ko pripovedovalec doda, da je »Slaba stvar ali Planet Trillaphon v resnici ...«, pri čemer Wallace stavka ne dokonča. Glede na prejšnje trditve pa bi razplet stavčne zasnove lahko dokončali s sledečim sklepom: »Slaba stvar« je v resnici protagonist sam! Kakšno luč to meče na celoto njegovih prepoznanj? Si lahko na podlagi tega mislimo, da so tudi lastne interpretacije njegovih preteklih dejanj in občutij zgolj še ena zanka bolezni in torej v celoti pod vprašajem? Možno je denimo *izpadanje* vzrokov, torej vsega, kar bi se še lahko pridalo, a na kar pripovedovalec »s Planeta Trillaphon« zaradi bolezni v izgradnji svoje retrospektivne pripovedi ni bil pozoren (takšno je lahko dejstvo, da marihuane v krvi voznika ne bi zaznali, poleg tega bi lahko protagonist policiji pričal o svojem dejanju). V tej poziciji pa bi morali pod vprašaj postaviti celotno pripoved in ne le stanje fiktivnega pripovedovalca. Diskurz bolezni je torej tisti, ki vnaša dvom. Za lažjo predstavo naj opišemo zaplet še z druge umetnostne perspektive, ki se ponuja v Hitchcockovem filmu *Vrtoglavica* (1958). V kolikor gledalec ne verjame v paranormalne pojave, sprva poskuša najti manjkajoče člene zapleta: torej pojasnilo, kako je protagonistka (Madeleine) lahko podvržena neposrednemu vplivu svoje preminule babice v obliki duha. Pa tudi kako se je, kot priča detektiv v vlogi očitvidca, lahko znašla v hotelu, čeprav

receptorica trdi, da je tam ni bilo. Šele ob koncu filma se izkaže, da je bila babičina paranormalna prezenca v zgodbi zgolj režirana igra enega izmed likov - in to v celoti, vključno z receptorico. Četudi je torej paranormalna detektivu vzpostavljala ključni kavzalni niz, gledalcu pa porajala dešifrantna vprašanja in vzpostavljala okvir filmske zgodbe, ta ob razpletu razpade. Razpade prvotni diskurz sam, saj je le-ta v filmu zgolj igra najete osebe (lika Lucie), predvsem pa okvirna režija lika, ki navidezni diskurz paranormalnih pojavov začrta tako fiktivnemu detektivu kot realnemu gledalcu. Nadomesti ga igra v igri sami.

*

Ob koncu bi onkraj okvirov deliričnega diskurza želela opozoriti na možnosti, ki jih nudi fiktivno besedilo s premetenim literarnim postopkom fabulizacije. V odnosu do bolezni, a ne nujno prek povsem razpoznavne protagonistove zablode, bralec izoblikuje lastno presojo protagonistovih vzročno-posledičnih interpretacij pa tudi njegovega stanja. Kot pa smo že uspeli prebrati na primeru Wallaceove kratke zgodbe, pa kljub logiki uma, ki stopi na mesto norosti, zgodba še ni povsem zanesljiva. Zaradi še vedno prisotne, a le ublažene bolezni je namreč lahko zmotna tudi protagonistova aktualna presoja preteklosti. Ker je delirični jezik pravzaprav logično urejen in strukturiran jezik, pa tega niti ne opazimo. Zgolj mentalna motnja je torej tista, ki lahko celotno pripoved brez naknadnega razjasnjevanja naratorja uredi v nov perspektivni niz. Česa takega ne bi omogočalo niti nizanje protagonistovih spominskih vrzeli, saj bi bilo tovrsten deficit potrebno omeniti, dogodke pa podati naknadno. Uvajanje bolezenske perspektive protagonista je torej verjetno edini literarni postopek, ki omogoča popoln zlom naratorjeve perspektive brez kakršnegakoli pojasnila, vtkanega v tekst. \ \

PODPRITE REVIJO RAZPOTJA

Podprite **kvalitetno pisanje**
in **edinstven prostor**
izmenjave mnenj.

Ponujamo vam tudi možnost
generalnega pokroviteljstva
celotne revije oziroma
sponzoriranja posamezne rubrike.

razpotja.si/podprite

Kinematografija zarote v dolgih sedemdesetih

MADÉLINE LANE-McKINLEY

»Ni mi treba povedati, da so stvari slabe. Vsi vedo, da so stvari slabe. Depresija je. Vsi so brez dela ali prestrašeni, da bodo izgubili službo. Dolar kupi vrednost petih centov. Banke bankrotirajo. Trgovci hranijo pištole pod pultom. Pankerji divjajo po ulicah in nikjer ni nikogar, za katerega bi bilo videti, da ve kaj dela, in temu ni konca. Vemo, da je zrak neprimeren za dihanje in je naša hrana neprimerna za to, da bi jo jedli, in sedimo pred televizorji, medtem ko nam nek lokalni novinar govori, da smo imeli danes petnajst umorov in trinšestdeset nasilnih zločinov, kot da bi moralo biti tako. Vemo, da so stvari slabe – slabše kot slabe. Nore so.«

Howard Beale, *Network* (1976)

Zarota – kot fenomen, ki je sicer predhoden, toda posebej značilen za kinematografijo sedemdesetih – je žanr, globoko povezan s »postmodernim sublimnim«, ki ga Lyotard opiše kot nekaj, kar »poda tisto neprikazljivo v prikazu samem« (Lyotard, *Postmoderna za začetnike*; prevodi citatov v besedilu so prilagojeni, op. ur.). Paranoja, spremljevalka zarote, je predstavna logika postmoderne, ki jo strukturira totalnost ne-predstavljanja.

Lyotardova razlaga postmodernizma, napisana leta 1979, je povsem zarotniška. Za Lyotarda je to, kar zaznamuje »postmoderno« kot zgodovinsko točko, zastaranje pripovedne vednosti – vendar pa vednost ne more ne biti pripovedna. V svoji epistemološki kritiki velikih pripovedi predvidi, kar bo skoraj desetletje kasneje Fukuyama razglasil kot »konec zgodovine«, ki ga zaznamujejo iztek dobe hladne vojne in globalni vzpon liberalne demokracije in prostega trga.

V sedemdesetih Lyotard v zatonu pripovedi vidi »učinek vzporna tehnik in tehnologij po drugi svetovni vojni, ki je namesto na smotre dejanja poudarek prestavila na njegova sredstva«, ob tem pa doda, da bi lahko v njem videli tudi »učinek ponovnega razmaha razvitega liberalnega kapitalizma, do katerega je prišlo po njegovem umiku pod zaščito keynesianizma v letih 1930-1960, prenove, ki je odstranila komunistično alternativo in ovrednotila individualno uživanje dobrin in storitev« (Lyotard, *Postmoderna stanje*). Paranoična kinematografija sedemdesetih si krizo pripovedi vzame za centralno točko: problem predstavljanja zaplete z iskanjem »novih prikazov, ne zato, da bi v njih uživali, temveč zato, da bi nam posredovali večji občutek neprikazljivega« (Lyotard, *Postmoderna za začetnike*). Medtem ko do neke mere le predeluje

konvencije detektivske pripovedi, se žanr zarote iztrga iz splošnih tendenc kriminalne fikcije in jo ponovno politizira preko paranoičnih struktur občutenja.

Izhajamo iz razlikovanja med filmom zarote in teorijo zarote – slednjo Samuel Chase Coale opiše kot »fikcijsko strukturo«, ki »kzmos kontingenc in možnosti« preoblikuje v »bolj racionalno kraljestvo varljivega zapleta in skrivnega delovanja, s čimer poskuša skrivnosti in dvoumnosti postmodernizma uokviriti v neke vrste prepoznaven okvir« (Coale, *Paradigms of Paranoia*). Glede teorije zarote Kathleen Stewart razlaga da »detajli ustvarijo potrebo po zapletu«, saj »za teorijo zarote ni nujno vse že vedno rigidna, vse preveč očitna spletko (zaplet), temveč je temeljna praksa zarotniškega mišljenja iskanje manjkajočega zapleta« (Stewart v: *Paranoid Within Reason*). V tem smislu zarota, »tako resnična kot teoretična, ponuja protisredstvo postmodernizmu: vse postane znak, namig, delček večje sestavljanke,« kot to opiše Coale. Vendar pa, kot bomo videli, to ne drži za vse paranoične filme sedemdesetih.

Kot kanonični film tega žanra se *The Conversation* (1974) Francis Forda Coppole upira taki razlagi zarote v postmodernizmu. *The Conversation* je primarni primer kinematografije nadzora, kot Catherine Zimmer opiše »pripovedno orientirane alegorije totalnosti«, pri katerih »tehnologije in prakse nadzora poskušajo urediti globalno tako, da se zdijo svetovni sistem in podobe tega sistema tako popolno usklajene, postane da razdalja med dejanskim in figurativnim težko opojmljiva« (Zimmer, *Surveillance Cinema*).

V svojem zavzetem portretiranju Harryja Caula, strokovnjaka za nadzor, film povzroča paranoični učinek preko razvitja Caulovega psihičnega propada. Caulov poklic mu narekuje vdiranje v zasebnost drugih, vendar pa možnost zasebnosti v lastnem življenju obsesivno vzdržuje do točke obupa: vrata v njegovo stanovanje so zapahnjena s številnimi ključavnicami; njegovo dekle živi v ločenem stanovanju, za katerega ima ključe le on. Toda do konca filma postane Caul popolnoma prepričan v to, da so vdrli v njegovo zasebnost, ko ga popolnoma prevzame krivda ob ugotovitvi, da je pogovor, za katerega so ga najeli, da ga posname, vodil do številnih umorov. V tem smislu *The Conversation* obrne »konvencije žanra detektivke«, pravi Vera Dika, tako, da Caul nazadnje ne more ubežati svoji lastni postmoderni notranjosti (Dika, *Recycled Culture in Contemporary Art and Film*). Prostorska zamisel postmodernizma je razdaljo uničila, pravi Fredric Jameson, tako da »smo potopljeni v njenih odslej zapolnjenih in prežetih volumnih do točke, ko

Zarota postmodernizma je pozni kapitalizem. Skozi celoten paranoični žanr nam ti elementi nedoločenosti in ne-pripovednosti ponujajo možnosti za razmislek in dojetanje poznega kapitalizma kot nastajajoče globalne družbene totalnosti dolgih sedemdesetih.

Pri mnogih izmed teh filmov lahko pozni kapitalizem beremo kot vseobsegajočo zaroto – postmoderno sublimno, ki izraža nemoč izražanja te totalnosti.

so naša nova postmoderna telesa oropana prostorskih koordinat in praktično [nesposobna] oddaljevanja« (Jameson, *Postmodernizem*). V zadnji sceni Caul uniči svoje vse bolj utrjeno stanovanje med iskanjem snemalnih naprav. Konča zaprt v klavstrofobični družbeni celostnosti, v svetu, v katerem vsi elementi življenja postanejo podrejeni zemljevidu postmodernizma. V Caulovem samouničenju lahko postmoderno razumemo skozi njen panoptični učinek – v tem primeru se iz vidnega razširi na slišno – ki, kot pravi Foucault v *Nadzorovanju in kaznovanju*, »[sproža] stanje zavedne in trajne vidnosti, ki zagotavlja samodejno delovanje oblasti«.

Zarota postmodernizma je pozni kapitalizem. Skozi celoten paranoični žanr nam ti elementi nedoločenosti in ne-pripovednosti ponujajo možnosti za razmislek in dojetanje poznega kapitalizma kot nastajajoče globalne družbene totalnosti dolgih sedemdesetih. Pri mnogih izmed teh filmov lahko pozni kapitalizem beremo kot vseobsegajočo zaroto – postmoderno sublimno, ki izraža nemoč izražanja te totalnosti.

Ernest Mandel v svoji kritiki detektivk pravi, da »poenostavljanje zločina, če ne že človeških problemov samih, na raven 'misterijev', ki jih je moč razrešiti, simbolizira vedenjske in ideološke trende tipične za kapitalizem« (Mandel, *Delightful Murder*). Vendar pa paranoične tendence v kinematografiji dolgih sedemdesetih problematizirajo konvencije tega žanra. Postmoderna sublimnost, z drugimi besedami, izraža ne-predstavljalnost kapitalizma tako, da skrivnosti ne moremo zreducirati na posamezen zločin ali določeno verigo zločinov, ampak jo lahko razumemo le v navezavi na nerazrešljivost sistemske zarote. Medtem ko, kot pokaže Mandel, zgodovinsko gledano kriminalke odsevajo to težnjo po pripovednem zaključku – prav z izpostavljanjem pogojev zarote – se paranoična kinematografija ukvarja s problemom razreševanja skrivnosti, na da bi se zatekala k višji moči države. Medtem ko mnogi filmi tega žanra vključujejo korporativno zaroto, pa je država vedno že vpletena, in nikoli ne zagotavlja razpleta, ki je bil tako bistven za predhodne paradigme detektivske pripovedi.

V *The Conversation*, tako kot v filmih *Klute* (1971), *The China Syndrome* (1979) in *Network* (1976), je korporacija središnja točka zarotniške mreže, ki se razpreda do točke nerazrešljivosti in s tem praktično onemogoči razmejevanje med korporacijo in državo. Vodja korporacije postane ključna figura, ki konsolidira grožnjo, ki jo Timothy Melley poimenuje »imperij zarote«, za katerega korporacija označuje »ultimativnega monolitnega kolektivnega akterja,«

za katerega si pogosto predstavljamo, da poseduje »nenavadno notranjo enotnost in zastrašujočo, skorajda božansko moč.« Korporacije »se bolj kot sistemi, v katerih delujejo človeški odločevalci z omejenim znanjem, zdijo samovoljni akterji, zakladnice skrivnostnih namenov, z osupljivo zmoglostjo nadzora potrošnikov in delavcev« (Melley, *Empire of Conspiracy*). Multinacionalna ustvari koherenco v sicer nekoherentni podrejenosti države kapitalu. Po drugi strani pa je v *The Andromeda Strain* (1971), *Three Days of Condor* (1975) in *Le Secret* (1974) glavni zarotnik država. Sam žanr kot celota ne predstavlja toliko stalnega nabora sovražnosti, temveč prikazuje splošnejše občutenjske strukture razočaranja in nezaupanja v državo, ki je nemočna ali skorumpirana.

Iz nebuloznih diskontinuitet korporativnih zarot in državne moči, izhaja tudi motiv nacistične zarote, ki ga predelujeta tako *Marathon Man* (1976) kot *The Boys from Brazil* (1978). Oba se osredotočata na ponovno pojavitev izgnanega nacističnega vodje in nedolžnost mladega ameriškega Juda. V *The Boys from Brazil* se Barry Kohler, ki ga igra Steve Guttenberg, zaplete v paragvajsko podzemlje Tretjega rajha. Gregory Peck igra skrivajočega se zdravnika iz Auschwitza, ki naroči umore skoraj stotih bivših nacistov v Evropi in ZDA. V filmu *Marathon Man* je Laurence Olivier nacistični zobozdravnik, ki muči študenta zgodovine Thomasa Levyja (igra ga Dustin Hoffman), da bi dobil njegovo zapuščino diamantov, ki jih je njegova družina dobila od bogatih Judov kot plačilo za pobeg iz koncentracijskih taborišč. Za razliko od mnogih drugih žanrskih filmov, država ni toliko vpletena v zaroto, kot je popolnoma nemočna v njeni razrešitvi. V začetku filma *Marathon Man* nacisti ubijejo Thomasovega starejšega brata Henryja, vladnega agenta, ki mu ne uspe zaustaviti njihove kraje diamantov in ki nazadnje ogrozi svojega mlajšega brata. Tu država popolnoma zamrzne – po tem, ko ga mučijo s pulijenjem zob, Thomas preživi zaradi čiste iznajdljivosti, brez kakršnegakoli znaka višje avtoritete. Kot maratonec je edinstveno pripravljen ne le, da pretrpi mučenje, temveč tudi, da pobegne in na koncu premaga svoje mučitelje. V obeh filmih lik nacističnega odseva nostalgijo za prejšnjo paradigmo zla – paradigmo, ki ne more več nuditi razlag tesnob kapitalistične prihodnosti, temveč se ozira nazaj v pripovedno logiko, v kateri je nedolžnost zamisljiva možnost.

Fredric Jameson je zaroto opisal ko »zavržen poskus ... misliti nemogočo totalnost sodobnega svetovnega sistema«. Vendar pa dejstvo, da zarota ne zmore prikazati kapitalistične totalnosti,

samo po sebi ni političen problem, temveč zastavlja niz estetskih problemov glede ne-predstavljalivosti. V postmodernizmu Jameson odkriva »novo situacijo«, ki predstavlja »ogromne, hromeče probleme za umetniško delo« in dodaja, da: »Modernizem, ali morda bolje, različni modernizmi nasploh vzniknejo kot poskus iskanja kvadrature tega kroga in iznajdbe novih elaboriranih formalnih strategij za preseganje te dileme: v oblikah, ki vpisujejo nov občutek odsotnega globalnega kolonialnega sistema v sami sintaksi poetičnega jezika samega.« Jameson postavi kognitivno kartiranje za vzhajajočo estetiko te zgodovinske točke, s čimer predlaga način prostorske predstave, za katero »ni potrebno, da je poživljajoča socialistično realistična drama revolucionarne prevlade, ampak je lahko prav tak zapisana v pripovedi poraza«, kar včasih celo bolj učinkovito povzroči, da se »celotna arhitektonika postmoderne globalnega prostora dvigne v obliki duha nad samega sebe kot nekakšna zadnja dialektična ovira ali nevidna meja« (Jameson, »Cognitive mapping«). Kinematografijo zarote dolgih sedemdesetih lahko v tem pogledu razumemo kot zapis družbene totalnosti na pripovedi poraza.

Za Jamesona pripoved ostaja imperativni kognitivni proces prostorske predstave – interpretacija in ustvarjanje metapripovedi, ki »se eksplicitno sklicujejo na neko veliko pripoved«, kot pravi v uvodu v Lyotardovo *Postmoderno stanje* iz leta 1984. S tem ko postmodernizem opredeli kot »nejevernost do metapripovedi,« Jameson trdi, da pripovedna funkcija izgublja »svoje funktoarje, svojega ve-

likega junaka, svoje velike nevarnosti, svoja velika potovanja, svoj veliki cilj. Razkrojena je v oblakih narativnih jezikovnih elementov – narativnih, pa tudi denotativnih, preskriptivnih, deskriptivnih, in tako naprej«. Leta 1981 piše o nalogi preoblikovanja »problematik ideologije, nezavednega in želje, predstave, zgodovine in kulturne produkcije okoli vseinformativnega procesa pripovedi«, za katero meni, da je »centralna funkcija ali primerek človeškega uma«. Medtem, ko ponuja uporaben hermenevtični niz za dekodiranje političnega nezavednega kulturne produkcije, Jamesonovo razumevanje pripovedi – ki jo oblikujejo politične postavke postmodernizma – subsumira problem predstave, ki je tako ključen za paranoično kinematografijo.

Ne-pripovednost predstavlja ultimativno zarotniško silo v postmodernizmu in epistemološko podstat paranoične kinematografije dolgih sedemdesetih. Vprašanje interpretacije je torej v tem, kako je zaroto mogoče misliti – kako totaliteta poznega kapitalizma postavlja problem predstavljanja. \ \

PREVOD: MARTIN HERGOUTH, KATJA PAHOR

Objavljamo prilagojen odlomek članka »Long Seventies Conspiracy Cinema: An Introduction«, ki je bil izvirno in v celoti objavljen v spletni reviji Blind Field, publikaciji za kulturo in socialni boj, ki ga ureja feministično-marksistični kolektiv iz Santa Cruza v Kaliforniji. Uredništvu se zahvaljujemo za dovoljenje za prevod in objavo. Članek si lahko v celoti preberete na spletni strani www.blindfieldjournal.com.

Zarota abstraktne rase duha

SAŠO FURLAN

Pred dobrim letom je eskalacija konflikta med Hamasom in izraelsko vojsko privedla do vnovičnega vojaškega spopada, v katerem je umrlo 2.200 Palestincev, od tega več kot 1.400 civilistov. Agresija Izraelskih obrambnih sil v Gazi je povsod po svetu spodbudila ostre in jezne, čustveno nabite odzive. Na eni strani je šlo za utemeljene obsodbe izraelske vlade in vojske zaradi dolgoletnega militantnega ekspanzionizma na palestinskem ozemlju in izrazito rasističnih politik do tamkajšnjih muslimanov in Arabcev. Toda po drugi strani smo bili priča tudi vse prej kot utemeljenim izbruhom sovraštva do Judov.

V Franciji in Nemčiji je tako prišlo do napadov na sinagoge in shodov, na katerih so protestniki vzlikali gesla »v podporo Palestincem«, kot so »Mort aux Juifs!« (»Smrt Židom!«) ali »Hamas Hamas, Juden ins Gas!« (»Hamas, Hamas, Jude v plinske celice!«). Hkrati so se v javnosti začele pospešeno širiti sicer že prej razširjene govorice, ki jih bomo poimenovali »govorice o Izraelcih«. V marsičem namreč spominjajo na besedičenje, ki ga je Adorno imenoval »govorica o Židih« (»Antisemitizem so govorice o Židih«, v *Minima Moralia: refleksije iz poškodovanega življenja*, Ljubljana, 2007). »Govorice o Izraelcih« Izraela ne obravnavajo kot dejansko obstoječe države, ki je vpeta v politične in vojaške konflikte z drugimi državami, temveč kot nekakšno Državo, ki poseduje izjemno, skrivnostno moč. Izrael v spregi z ZDA domnevno kroji usodo celotnega Bližnjega vzhoda, nemara kar vsega sveta. Tudi razvpiti »izraelski lobi« ni le ena interesna skupina izmed mnogih, marveč zvičajna svetovna sila, katere *modus operandi* je mednarodna zarota. Izrael ni obravnavan kot konvencionalna moderna družba, razcepljena na državo in civilno družbo: v Izraelu se država in civilna družba zlijeta v eno, zaradi česar je za sporna dejanja izraelske vlade avtomatično kriv vsak Žid. Konspirativni diskurz o Izraelu, ki je razširjen tako v Evropi kot na Bližnjem vzhodu, in to ne le na desnici, marveč tudi na levi, je podoben antisemitskemu diskurzu, ki se je v zgodnjem 20. stoletju razširil v Nemčiji. Razlika je v tem, da so tedaj namesto o svetovni nadvladi Izraela in ZDA govorili o svetovni nadvladi židovskega in britanskega velekapitala.

Novi antisemitizem in levica

Dobršen del evropske levice je bil v zadnjih desetletjih v svojih odzivih na manifestne izraze antisemitizma v zadregi, zlasti kadar je bil antisemitizem zavrt v levičarsko retoriko kritike izraelskega imperializma. Marsikdo je bil zato ob antisemitskih izpadih pripravljen zamižati na eno oko. Naj navedemo izjavo italijanskega sindikalnega vodje Giancarla Desideratija, ki je v času vojne v

Gazi (2008–2009) na obtožbe o antisemitizmu v lastnih sindikatih odgovoril: »Petdeset let nas je skrbelo za Žide, ker so pretrpeli holokavst. Sedaj je čas, da nas skrbi za Palestince, ki so današnji Židje.« (Frank Furedi, *After Gaza: What's behind 21st Century Anti-Semitism?*, 2009) V podobnem slogu je porast antisemitizma na Bližnjem vzhodu večkrat dojet kot pojav, ki je morda nezaželen, a vendar »razumljiv« in »upravičen« odziv na represivno politiko Izraela.

Mnogi problem antisemitizma pometajo pod preprogo s ponavljanjem, da antisionizma ne smemo enačiti z antisemitizmom. Seveda nočemo trditi, da so kritike Izraela same po sebi antisemitske. Vsekakor je mogoče in tudi potrebno formulirati ostro kritiko politike izraelske države; takšne kritike, torej, ki po svoji obliki ni antisemitska. Navsezadnje takšne kritike ves čas obstajajo in so verjetno v večini. Prav tako je na mestu kritika vodilnih izraelskih politikov, ki upravičene kritike politike Izraela na Bližnjem vzhodu pogosto diskreditirajo z obtožbami antisemitizma. Enačenje vsakršne kritike Izraela z antisemitizmom je način, kako se izraelske oblasti otepajo očitkov, in temelji na enaki redukciji kot omenjene »govorice o Izraelu«: na redukciji Judov na izraelsko državo. Nazadnje pa lahko zvajanje vsakršne kritike Izraela na antisemitizem vodi do konspirativne politike sumničenja, ki je značilna tudi za sam antisemitizem: pogled, ki za vsako kritiko Izraela najde prikriti antisemitizem, je soroden zarotniškemu pogledu, ki za vsakim dejanjem Žida vidi skrite pritlehne motive. Tako kot bi bilo absurdno vsako kritiko Obamove administracije enačiti s prikritim rasizmom proti Afroameričanom, je nesmiselno vsako kritiko Netanjahujeve vlade enačiti z antisemitizmom.

A nič od naštetega ne opravičuje ignoriranja manifestnih izrazov antisemitizma, ki so v porastu v Evropi: tako v njenem središču, denimo v Franciji, kjer po raziskavi, opravljeni leta 2002, 42 odstotkov Francozov verjame, da imajo Židje prevelik vpliv v poslovnem svetu, 46 % pa jih meni, da Židje preveč govorijo o Holokavstu (*Anti-Defamation League, European Attitudes Toward Jews: A Five Country Survey*, 2002), kot tudi na njenem obrobju, denimo na Madžarskem, kjer je na zadnjih volitvah antisemitska stranka Jobbik dobila več kot 20 % glasov. Zaskrbljujoče je tudi stanje na Bližnjem vzhodu. Zanikanje holokavsta je bilo v Siriji in Iranu povzdignjeno na raven uradnega stališča vlade. V Egiptu pa do nedavnega ni bilo nenavadno, če so »ugledni zgodovinarji« *Protokol sionskih starešin* uporabljali kot legitimen zgodovinski vir ali če so se na najbolj gledanih televizijskih programih pojavljale srednjeveške zgodbe o Židih, ki naj bi morili nežidovske otroke in njihovo kri uporabljati pri daritvenih obredih. Porast antisemitizma v arabskem svetu bi

Židje so pogosto prikazani kot vsemogočna in vseprisotna bitja. Pri ostalih oblikah rasizma »nižja rasa« nastopa kot konkretna grožnja, medtem ko v antisemitizmu Židje predstavljajo abstraktno, univerzalno in vseprisotno grožnjo.

bilo nespametno obravnavati kot razumljiv ali upravičen odziv na represijo izraelske države nad arabskimi narodi. Po tej logiki lahko tudi nacistični antisemitizem v medvojnem obdobju označimo za »razumljiv« in »upravičen« odziv Nemcev na ponižanje, ki so ga bili deležni s strani vodilnih evropskih narodov, ki so jih porazili v prvi svetovni vojni, jim z versajsko pogodbo odvzeli velik del ozemlja in jih povrh vsega prisili v plačevanje astronomskih vojnih reparacij. Varovati se moramo tako pred tem, da bi se v imenu grožnje antisemitizma odrekli kritiki rasističnih politik izraelske države – to bi pomenilo, da je dobro pasivno ali celo aktivno sprejeti »manj slabši« ali »še sprejemljivi« rasizem nad Arabci in muslimani, da bi preprečili »slabši« ali »nesprejemljivi« rasizem nad Judi – kot tudi obratno, pred tem, da bi se zaradi rasističnih politik izraelske države odrekli kritiki antisemitizma ali pa ga poskušali upravičiti kot legitimen odziv nanje.

Bogomorilci in oderuhi

V luči zarotniškega diskurza o Izraelu je na mestu ponoven razmislek o antisemitizmu. Za kaj pravzaprav gre pri modernem antisemitizmu? Sovraštvo do Judov nikakor ni nov pojav. V evropskih deželah se je močno razširilo v srednjem veku. Jude so od 11. stoletja dalje začeli preganjati zaradi dveh osnovnih razlogov. Prvič, v času križarskih vojn, ki so se začele leta 1096, se je zaostrilo cerkveno sovraštvo do Judov. Uveljavilo se je prepričanje, da je treba Jude, ki so »ubili Jezusa«, neusmiljeno pobijati enako kakor muslimane, ki so zasedli »Sveto deželo« (Michael Heinrich, *Kritika politične ekonomije: Uvod*, Ljubljana, 2013). V obdobju križarskih pohodov je tako pogosto prihajalo do pogromov nad Judi. V Evropi, kjer ni bilo muslimanov, so Judje postali prvi grešni kozel za katastrofe, kot so vojne, lakote in epidemije. Hkrati se je razvila obsesija o judovski nečistosti: Judje so bili najpogosteje obtoženi obrednih umorov ali oskrunjenja hostij. In drugič, Jude so začeli povezovati z osovraženo podobo oderuhov. V 12. stoletju je zaradi razmaha trgovine po eni strani prišlo do skokovite rasti obtoka denarja in kredita. Katoliška cerkev se je na to odzvala z vse ostrejšim sankcioniranjem posojanja za obresti. Oderuštvo, ki je nemalokrat obsojeno že v Bibliji, je bilo v srednjem veku strogo zaničevano: vsi veliki očetje sholastike, od svetega Bonaventure do Tomaža Akvinskega so ga imeli za smrtni greh. Dante je, povsem v duhu svojega časa, v *Božanski komediji* oderuhe postavil v tretji pas sedmega

kroga pekla, na slabše mesto od sodomitov. Od 12. do 14. stoletja so se zvrstili tudi številni koncili – od drugega lateranskega (1139) do vienskega (1331) – ki so s strogo zakonodajo proti obrestim prizadevali iztrebiti hudičevo seme oderuštva. Odločilna je bila odločitev Cerkev, da istočasno Judom prepove opravljanje številnih produkcijskih dejavnosti (četrti lateranski koncil leta 1215). Judom v Evropi so tako kot možni vir zaslužka pogosto preostale le zavržene in »protinaravne« dejavnosti, kot sta posojanje denarja in trgovina. Kot posledica gospodarskega razmaha se je sicer od 12. stoletja dalje s posojanjem denarja ukvarjalo tudi vedno več kristjanov. Toda prav Jude je bilo najlažje poistovetiti z uničevalno močjo denarja in obresti, saj so bili zaradi bivanja v getih, vsiljenih predpisov o oblačilih in nesodelovanja pri krščanskih obredih izpostavljeni kot »tuja skupina«.

Židovska antirasa

V modernem antisemitizmu, ki se uveljavi v drugi polovici 19. stoletja vzporedno z vzponom kapitalizma, religiozni moment nima več osrednjega pomena. Še vedno pa je bistveno enačenje Žida s podobo grabežljivega in parazitskega oderuha, ki se žene le za denarjem. Toda, kot je izpostavil Michael Heinrich, dobi podoba oderuha v spremenjenih okoliščinah moderne meščanske družbe drugačen pomen. V fevdalizmu sta imela trgovski in obrestonosni kapital obrobno vlogo. Grožnja denarja in obresti se je zato kazala kot nevarnost, ki se nahaja na robovih fevdalne družbe. Z vzponom kapitalizma pa trgovina, maksimiranje dobička in obrestonosna dejavnost postanejo osrednji principi, ki usmerjajo organizacijo družbe. Moderni antisemitizem podoba Žida priklene na konstitutivne principe meščanske družbe in se s tem bistveno razlikuje od antisemitizma v predmeščanskih družbah. V srednjeveškem antisemitizmu so Židje predstavljali tujo skupino, ki je bila locirana na margini in je od zunaj razjedala temelje krščanske fevdalne družbe. V modernem antisemitizmu pa se »osrednja načela konstitucije lastne družbe projicirajo 'navzven' na 'tujo' skupino.« (Michael Heinrich, *Kritika politične ekonomije*, str. 206).

Moishe Postone je opozoril, da se moderni antisemitizem bistveno razlikuje od konvencionalnih oblik rasizma. Ena od razlikovalnih značilnosti antisemitizma je v tem, da Židom pripisuje neizmerno moč (Postone, *Anti-Semitism and National Socialism: Notes on the German Reaction to 'Holocaust'*, 2013). Rasizem je običajno usmerjen proti določeni rasi – pa naj bo ta definirana biološko ali kulturno –, ki je obravnavana kot inferiorna. Predmet antisemitizma pa na nek način nastopa kot superioren. Židje so namreč najpogosteje prikazani kot vsemogočna in vseprisotna bitja, ki nadzorujejo celotno državo in gospodarstvo, nadzorujejo tisk in so nadpovprečno inteligentni. Pri ostalih oblikah rasizma zato »nižja rasa« nastopa kot konkretna grožnja, medtem ko v antisemitizmu Židje predstavljajo abstraktno, univerzalno in vseprisotno grožnjo. Rečeno s Heideggerjem: »Svetovno Židovstvo [...] je vsepovsod neoprijemljivo (*unfaßbar*) in se mu kljub vsemu izkazovanju moči ni treba nikjer udeleževati vojnih izvajanj, medtem ko nam preostane

le žrtvovanje najboljše krvi naših najboljših ljudi.« (Martin Heidegger, *Gesamtausgabe 96, Überlegungen XII-XV (Schwarzen Hefte 1939–1941)*, Klostermann, Frankfurt am Main 2014, str. 261–262; prevedel S. F.).

Moderni antisemitizem Židov ne pojmuje enostavno kot ene rase med drugimi, temveč kot monstrozne razkrojevalce sleherne rasno opredeljene družbe. Adorno in Horkheimer sta zapisala, da za antisemita »Judje niso manjšina, temveč protirasa, negativni princip kot tak« (Max Horkheimer in Theodor Adorno, *Dialektika razsvetljenstva: Filozofski fragmenti*, Ljubljana, 2002, str. 181). Antisemitizem vsebuje številne momente, ki so bili v prevladujočih rasnih ideologijah kolonialne dobe odsotni. Ugledni evropski liberalni misleci, kot je John Stuart Mill, so rasno zatiranje praviloma opravičevali z domnevno zaostalostjo in nedoletnostjo »nižjih ras«: ker te niso bile sposobne upravljati svojih dežel, so jim morale zahodne velesile priskočiti na pomoč s kolonizacijo. Pri antisemitizmu pa Židje nastopijo kot velesila, ki je sposobna upravljati in uničiti ves svet. V rasističnem diskurzu je bil status avtonomnega subjekta rezerviran izključno za bele moške meščane, medtem ko so bili pripadniki drugih ras reducirani na objekte – najskrajnejša oblika takšne redukcije je bila v praksi udejanjena z blagovnim suženjstvom (*chattel slavery*), ki je bilo v 19. stoletju razširjeno na jugu ZDA in v nekaterih evropskih kolonijah. Antisemitizem pa, nasprotno, ravno Žide obravnava kot edini dejanski subjekt – Židje so tisti, ki na skrivaj odločajo o usodi človeštva, medtem ko so vse druge »rase« reducirane na objekt, na surovi material njihove manipulacije. Ta logika je prikazana na nacističnih propagandnih plakatih, ki tako voditelje kapitalističnega Zahoda kot socialističnega Vzhoda prikazujejo kot lutke, ki visijo na nitih, katere vlečejo Židje. V rasističnem diskurzu je dokaz za manjvrednost določene rase navadno njena neukrotljiva posebnost, zaradi katere se upira umestitvi v register občosti. Problematičnost pripadnikov »manjvredne rase« izhaja iz njihove nazadnjaške pogreznjenosti v partikularno življenjsko substanco, kar jim onemogoča, da bi postali zgledni moderni individuumi. V antisemitizmu pa se Žid pojavlja v docela modernih podobah »izkoreninjenega« človeka, med katerimi prevladujejo liki intelektualca, pravnika, bankirja, trgovca in proletarca oziroma boljševika. Te raznolike podobe Žida v antisemitskem diskurzu družijo pripadnost registru občosti, ki grozi, da bo izničil sleherno posebnost.

Žid - sovražnik konkretnosti in razkrojevalec organske družbe

Začnimo s podobo Žida-intelektualca. Ta je zavezan sferi razuma, kjer je, kantovsko rečeno, čutno raznoterje subsumirano pod red običajnih pojmov. Njegova dejavnost se zato kaže kot nasilno zanikanje množstva v imenu enotnosti ali kot negacija posebnega v imenu občosti. Intelektualna dejavnost se sicer že zaradi svoje distance od praktične dejavnosti kaže kot nekaj ponarejenega, kot gola »abstraktna« misel, ki je brezbrizna do »konkretnega« življenja. Antisemiti zato pogosto zvenijo kakor Mefisto iz Goethejevega *Fausta*:

»Teorija je siva, zeleno in cvetoče pa je drevo življenja.« Značilni primer je slavni nacistični fizik Johannes Stark, ki je v imenu eksperimentalne in empiristične »arijske pragmatične fizike« udrihal po »židovski dogmatični fiziki«, na primer Einsteinovi teoriji relativnosti, češ da se slednja giblje izključno v vzvišenem, od sveta odtegnjenem polju abstraktnih formulacij. Skratka, od konkretnega sveta odmaknjeni Žid-intelektualec v očeh antisemita zlahka postane predmet zavisti, saj je videti »kot da misli, česar si drugi ne privoščijo, in ne preliwa potu naporov in telesne moči« (Horkheimer in Adorno, *Dialektika razsvetljenstva*, str. 185).

Naslednja podoba Žida je pravnik, na primer bohoten in prekanjen odvetnik, ki prav tako deluje v sferi, ki se z vidika vsakdanjega življenja konkretnih posameznikov ali skupin kaže kot najbolj izumetničena in tuja. Pravo je namreč mehanizem agresivne nivelizacije, ki z vzpostavitev reda abstraktnih in enakih posameznikov zanika njihove kulturne in rasne razlike. Po Benjaminu fašizem ne trpi niti formalne enakosti in abstraktne pravice: »Svojo rešitev vidi v tem, da pusti množici njen izraz (nikakor pa ne njenih pravic).« (Walter Benjamin, »Umetnina v času, ko jo je mogoče tehnično reproducirati« v: *Izbrani spisi*, Ljubljana 1998, str. 175.) Tudi zato se je nacizem lahko uveljavil le s suspenzom konvencionalnega pravnega reda in razglasitvijo izrednega stanja. Avtentični izraz množstva je bil pogojen z eliminacijo abstraktne in neživljenjske »židovske« forme prava.

Najpogosteje pa je Žid enačen s podobo trgovca ali bankirja, ki nastopa v sferi cirkulacije denarja, torej v sferi, ki se kaže kot karseda oddaljena od trdega in marljivega dela v sferi produkcije. Status Žida je v antisemitizmu analogen statusu denarja. Denar deluje kot običajni ekvivalent, ki raznovrstnim blagom daje telo za njihov enotni izraz. V nasprotju z barvito zbirko blag kot kvalitativno specifičnih uporabnih vrednosti je denar podoba enakovrstne menjalne vrednosti. Kot »materialni obstoj abstraktnega bogastva« (Karl Marx, *H kritiki politične ekonomije*) uteleša kvalitativno homogeno dimenzijo blagovnega sveta. »Kakor so v denarju izbrisane vse kvalitativne razlike med blagi, denar kot radikalni *leveler* [izenačevalec] briše vse razlike.« (Karl Marx, *Kapital. Prvi zvezek*, Ljubljana 2012, str. 104) Toda denar ni preprosto reprezentacija občosti, ki bi bila zoperstavljen sferi posebnega, temveč občost, ki je upredmetena v posebnem: denar je v posebnem blagu utelešena občost vseh blag. Ta obskurni značaj denarja Marx opiše s slikovitim primerom: »Tako je, kot da bi poleg in razen levov, tigrov, zajcev in vseh drugih dejanskih živali [...] eksistirala tudi še Žival (*das Tier*), individualna inkarnacija vsega živalskega kraljestva.« (Karl Marx, *Kapital, Prva knjiga, v: Časopis za kritiko znanosti*, št. 13–14, IV. letnik, Ljubljana 1976, str. 191–192).

Prav takšen paradoksen status ima v antisemitski ideologiji figura Žida. Tudi Žid v svoji posebnosti nastopa kot utelešenje izkoreninjene sfere občosti. Njegova toksičnost je ekvivalentna toksičnosti denarja: tako kot denar ni le eno blago med drugimi, temveč »Blago«, v katerem se izničijo kvalitativne specifike vseh ostalih blag, tudi Židje niso zgolj ena skupnost med drugimi, temveč

»Skupnost«, tj. univerzalna skupnost, v kateri se izniči sleherna posebnost. Ker jim je, kakor denarju, dodeljen paradoksen status skupine, ki v svoji posebnosti uteleša občost, lahko Židje hkrati predstavljajo tako grozečo podobo izkoreninjene abstraktne občosti, kakor tudi zlovesčjo podobo neukrotljive posebnosti.

Antisemitizem namreč Žida po eni strani prikazuje kot mobilnega kozmopolita, kot izmuzljivo figuro *des ewige Juden*, v kateri je zgoščen negativni princip abstraktne antirase. Glede tega je zgovorna naslednja Hitlerjeva izjava: »Termin židovska rasa uporabljamo le iz navade, saj v dejanskosti in iz genetskega vidika ne obstaja nič takega, kot je židovska rasa [...] Židovska rasa je v prvi vrsti abstraktna rasa duha.« (navedeno po David Patterson, *Anti-Semitism and its Metaphysical Origins*, Cambridge, 2015, str. 148; prevedel S. F.) Po drugi strani pa antisemitizem Žida opisuje kot povsem vpetega v njegov nepredirni življenjski okoliš. Židje zato, paradokсно, zastopajo »antiraso«, ki razkraja vsakršno posebnost in zabrisuje razlike med rasami, in so hkrati prikazani kot »rasa«, ki je najtrdnje zavezana svoji partikularni tradiciji in izročilu. Vsebinska tega izročila je ravno destruktivna naravnost do ostalih, resničnih ras, ki se odraža v tajnih in perverzih obredih: od tod se napajajo fantazme o umazanem Židu, ki zvesto opravlja pritlehne rituale, kot so obredni umori krščanskih otrok.

V antisemitizmu je torej Žid toksičen predvsem zato, ker v svoji neukrotljivi posebnosti uteleša odtujeni register občosti moderne družbe. Ta občost posebno grozečo podobo dobi v »parazitskem« trgovskem ali finančnem kapitalu, ki stoji nasproti industrijskemu kapitalu. Antisemitizem se napaja iz naivnega moralističnega razločevanja med zdravim in prizemljenim produktivnim jedrom kapitalizma na eni strani ter neproduktivnim, malignim ali spekulativnim kapitalom na drugi. Maligno plat kapitala poistoveti z židovstvom. Podoba Žida se tako zlije s podobo brezobzirnega špekulanta, ki pogublja poštene, prizadevne arijske podjetnike in delavce.

Antisemitizem je zaradi tega kvaziantikapitalističnega momenta pogosto označen za ideologijo, ki je blizu marksizmu. Vendar takšne vzporednice med antisemitskim diskurzom o Židih in marksističnim diskurzom o kapitalističnem razredu spregledajo, da je prvi naperjen proti družbeni skupini, ki ji je pripisano sprieno bistvo, medtem ko pri marksizmu ne gre za demonizacijo kapitalističnega razreda kot takega, temveč za kritiko družbe, ki se strukturno cepi na razrede. Do občasnega prepletanja med antisemitskim in vulgarnim marksističnim diskurzom je prihajalo le, ko je ortodokšno marksistični žargon nekaterih socialističnih gibanj pričel personificirati sovražnika: kapitalistični razred je bil tako hipostaziran v zlovesčjo družbeno skupino, ki se je zavestno zarotila proti delavnemu ljudstvu. Takšen »marksistični« diskurz, ki seveda nima ničesar skupnega z Marxom, je bil pogosto dovzeten za antisemitizem: tako na Zahodu, kjer je v weimarskem obdobju Ruth Fischer, voditeljica Nemške komunistične partije (KPD), delavske množice pozivala, naj židovske kapitaliste obesijo na mestne svetilke, kot na Vzhodu, v Sovjetski zvezi in Vzhod-

nem bloku, kjer se je, zlasti v povojnem obdobju pod Stalinom in Hruščovom, retorika o razrednih sovražnikih pogosto prepletala z antisemitskimi elementi. Na drugi strani pa ne smemo pozabiti, da so nacisti boljševedno vedno znova enačili z Židi: govorili so o »judoboljševizmu«, o komunističnem gibanju, ki ni nič drugega kot mednarodna židovska zarota. Nacisti so komunizem imeli za izrazito židovski pojav, saj je šlo za gibanje proletarcev vsega sveta, združenih v komunistično interancionalo. Pri tem so izkoriščali vidno vlogo Judov v vodstvu mnogih vzhodnoevropskih komunističnih gibanjih, vendar je bilo to enačenje globlje, strukturnega značaja: sam internacionalizem in subverzivnost sta bila tista, ki sta postala istovetna z židovstvom.

Ultimativna groza antisemita namreč ni preprosto delavski razred (na rodoljubnih in udomačenih delavcih ni nič »preteče židovskega«), temveč revolucionarni proletariati. Ta namreč prične nastopati kot paradoksen »antirazred«. Kot pravi Marx, je proletariati »razred občanske družbe, ki ni razred občanske družbe« ali »stan, ki je ukinitelj vseh stanov« (Karl Marx, »H kritiki Heglove pravne filozofije: Uvod«, v: Karl Marx in Friedrich Engels, *MEID I*, Ljubljana 1977, str. 207). Tudi proletariati ima status neukrotljive posebnosti, ki uteleša monstrozno občost, status »Razreda«, ki naznanja razkroj vseh razredov. V pogledu antisemita se revolucionarni projekt kaže kot grožnja nivelizacije. Strah pred Židom-proletarcom je še ena različica odpora do uravnalovke, ki kljubuje viziji organsko stratificirane družbe, osnovane bodisi na rasnih razlikah, razrednih hierarhijah ali odnosih osebne dominacije.

Kljubovalnost teorij zarote

Moderna kapitalistična družba se od predhodnih družb razlikuje po specifičnem načinu družbene dominacije. Če so v predmodernih družbah prevladovala razmerja osebne odvisnosti, se v moderni družbi vzpostavijo neosebni družbeni mehanizmi, kot so pravna država, kapital in svetovni trg. Dominacija, ki izhaja iz teh mehanizmov, ne terja neposredne podreditve ene osebe drugi, temveč podreditev vseh posameznikov abstraktni in anonimni prisili. Rzsrediščena struktura abstraktnih form dominacije, ki so se pogosto sposobne reproducirati brez zavestnega načrtovanja, pa kar sama napeljuje k zarotniškemu govoru o prikriti nadvladi te ali one skupine. Zarotniški »govor o Židih« ponuja odgovor na resnično zagato težavnosti kljubovanja abstraktnim in neoprijemljivim mehanizmom dominacije. S poosebljenjem teh mehanizmov ponudi orientacijo, saj omogoči, da se sovražnik, ki se je vedno znova izmikal, prikaže kot nekdo, ki ga je mogoče zgrabiti za vrat. V primeru nacističnega antisemitizma je Žid nastopal kot personifikacija moči kapitalizma in nosil odgovornost za celo vrsto strukturnih pojavov, ki jih ta poraja: od razkrajajoče moči trgovine in finančnega kapitala, do vznika množičnega proletariata. Še danes je mesito privilegirane skupine, ki stoji na čelu pričujočega svetovnega reda, pogosto rezervirano za Žide. »Govorice o Izraelcih« pričajo o vztrajnosti antisemitizma. Treba se je varovati pred tem, da bi jih imeli za benevolentno trivialnost. \

»Bolje je biti tiho in igrati, kot da bi filozofirali v prazno brez inštrumenta.«

Vinko Globokar, skladatelj

TADEJ STOLIČ

Splošno velja prepričanje, da je sodobna resna glasba neposlušljiva, zato se jo mnogokrat zaničljivo enači s hrupom. Minulo stoletje je resda povsem predrugačilo glasbeni jezik, saj so njegovo zvočno naravo temeljito prevetrili pojavi atonalnosti, serializma, aleatorike in nenazadnje zvočni eksperimenti v elektronskih studiih. Glasbenemu ustvarjalcu je bil v relativno kratkem obdobju na voljo širok nabor novih izraznih možnosti, kar je botrovalo poplavi osebnostnih estetskih paradigem. V svobodnem izobilju novih zvočnosti in postopkov se zdi nevarnost, da ustvarjalec prisluhne izključno oblikovno-slogovnim notranjim klicem, precej velika. Prevladajoči fetišizem tehnologije ali drže umetnika do lastne umetnosti priča tudi o nezmožnosti in odtujenosti sodobnega glasbenika, gluhonemega opazovalca zunanjega sveta, ki ga obkroža. O tovrstnih temah, ki se zdijo pomembnejše od same glasbe, in o temu, zakaj je denimo abstraktno slikarstvo bližje širokim množicam kot hrupno nelagodje ob poslušanju avantgardnih kompozicij, smo spregovorili z maestrom Vinkom Globokarjem, ki se že več kot pol stoletja zavzema za angažirano glasbo. Obiskali smo ga na njegovem pariškem domovanju, kamor se je vrnil vrsto leti. Pri 81 letih poskuša še vedno ustvarjati živ zvočni organizem, ki se odziva na sodobne družbene potrebe, in tako posredno vsakič znova postavlja pod vprašaj lastni ustvarjalni proces in tradicionalne glasbene oblike.

Kot pripadnik povojne generacije ste sledili duhu avantgarde, ki je verjela v pozitivni napredek iskanja novih glasbenih izraznosti, vendar vas je kot skladatelja bolj zaznamovala zunajglasbena estetika in vera v angažirano umetnost, ki se odziva na okolje. Se vam zdi to prepričanje še vedno aktualno v sodobni glasbeni produkciji?

Najprej bi rad pojasnil, da se sploh ne ukvarjam s tem, kaj počnejo drugi. Leta 1937 je Hitler predstavil »pojem«
degenerirane umetnosti, kar je pozneje botrovalo množičnemu izseljevanju najbolj naprednih mislecev in umetnikov iz Evrope v ZDA in druge dežele. Glasba je bila zato med vojno povsem preslišana, razen del nekaterih komponistov, ki so bili nacističnega mišljenja. To glasbo najdete danes le v arhivih in ne zanima nikogar več. Po vojni

je prišla na plano mlada generacija skladateljev, ki so bili tedaj stari približno dvajset let. Mednje sodijo Boulez, Stockhausen, Berio, Ligeti, Nono in drugi. Vsi so bili mladi in zaradi tega neolikani. Tu gre iskati razloge, zakaj je bila avantgardna glasba agresivnega značaja, brez sramu in dokaj nerazumljiva za široko publiko. Sam sem bil približno deset let mlajši od naštetih, ki so že vsi pokojni, pred kratkim je na žalost preminil tudi Boulez, zato sem se temu toku priključil šele pozneje. Kot veste, sem najprej koketiral z džezom v Big Bandu RTV Ljubljana, sledil je zelo resen študij pozavne na *Conservatoire national supérieur de musique* v Parizu pri prof. Andréju Lafossu, na koncu pa sem postal studijski glasbenik. Zjutraj simfonija, popoldne operna vaja, zvečer snemanje za pevca zabavne glasbe. Od studijskega glasbenika se je pričakovalo

izredno hitro branje in brezhibna instrumentalna virtuoznost.

Danes bi temu rekli »obrnitvo«.

Seveda, bil sem čisti obrtnik. Šele nato sem se polagoma zavedel, da mi je glasbeno skladanje povsem tuje. Šele pri 26. letih sem začel zasebni študij kompozicije pri Renéju Leibowitzu. Čeprav sem se avantgardi aktivno pridružil šele pozneje, sem vsa ta velika imena kot izvajalec osebno že poznal. Tako me je leta 1963 Luciano Berio povabil v Berlin za asistenta. Po postavitvi zidu je, zaradi strahu pred vzhodnim blokom, večina umetnikov zapustila mesto. Po zaslugi ameriške propagande oz. CIE, ki je v zahodni del Berlina (z)vabila razne intelektualce in umetnike, sem leto dni preživel v zelo ustvarjalnem okolju, kjer sem se lahko tako rekoč iz prve roke priučil veččin

Vinko Globokar (roj. 1934) je s prvo nagrado zaključil Nacionalni konservatorij v Parizu. Sledil je privatni študij kompozicije in dirigiranja pri Renéju Leibowitzu in kontrapunkta pri Andreju Hodeirju. Kot skladatelj in inovator instrumentalne tehnike na pozavni, je sodeloval z najbolj uglednimi imeni sodobnega glasbenega sveta, kot so Karlheinz Stockhausen, Luciano Berio, Maurizio Kagel idr. Njegova dela se redno pojavljajo v sporedih sodobno orientiranih glasbenih programov in festivalov. Kot dirigent je sodeloval z uglednimi evropskimi orkestri in ansambli, kot pedagog pa je predaval na številnih univerzah po svetu. Je prejemnik francoskega viteškega reda za umetnost, Prešernove nagrade za življensko delo in častni član nemške Akademije znanosti in umetnosti.

skladanja in dokopal do spoznanja, da med glasbo in življenjem ne obstaja ločnica, za kar gre zahvala prav Beriu. Tako sem polagoma začel svojo skladateljsko pot in zanimivo je, da moja prva skladba iz leta 1966 ni bila, kot je to običajno, klavirska sonata, ampak obširna kantata za zbor, orkester in recitatorja, *Voie*, napisana na podlagi besedila Vladimirja Majakovskega. Skratka, do tridesetega leta sem se nekako indoktriniral in šele pozneje začel s komponiranjem. Od tu dalje sem spisal 180 del. Pozneje je s prehodom v postmoderno prišlo do preloma, kjer so pobudo spet prevzeli mladi skladatelji, kot denimo Wolfgang Rihm ali Von Bose. Veliko mojih kolegov se je pridružil omenjenemu gibanju, sam pa se nisem.

Torej še vedno verjamete v angažirano glasbo, ki nekaj sporoča?

Najbrž me je v to silila moja nestabilnost, ki pa si je nisem izbral po svoji volji, ampak me je vanjo prisilil splet okoliščin, ki jih je prineslo življenje. V življenju sem neposredno spoznaval veliko kultur: 22

let sem živel v Nemčiji, 18 let v Italiji, 3 leta v ZDA, v Franciji sem se rodil in pozneje tudi študiral ... Povsod sem igral in razmišljal o ustvarjanju in vse to je name nehote estetsko vplivalo, tako da sploh ne razmišljam, da bi stvari počel drugače. Ne morem dokončati skladbe, če prej ne naredim skice, ki mi pove, o čem bo skladba govorila. Moje ustvarjalno razmišljanje se torej ne prične z izbiro glasbenih parametrov: ta in ta kompleksen ritem, uporaba dvanajsttonske lestvice ali bolj tradicionalne modalnosti in tako naprej, ampak že od začetka, podobno kot romanopisec, potrebujem zgodbo, okvir, in šele nato nastane izziv, kako to zgodbo uglasbiti. Če nekega problema ali teme ne morem izraziti skozi glasbo, se poslužujem tudi drugih medijev. Tako večkrat uporabim film, fotografijo ali teatralne geste. Skratka, iznajdba sredstev je vedno v službi nečesa pomembnejšega kot je glasba; in to so problemi, ki jih pri naša življenje.

Kdo so bili humanistični misleci in intelektualci, ki so vas kot glasbenika

Komponiral sem, še in še, in pri tem napravil krivuljo, ki se je nehote oddaljila od postmodernizma, in končno zaplaval v vode, kjer sem sam, ali pa si samo predstavljam, da sem sam. To mi pomaga najti občutek svobode.

najbolj zaznamovali? Nekje sem prebral, da ste se denimo spoznali tudi s Sartrom.

Najprej sem se ukvarjal z džezom, vendar sem v okviru študija na konservatoriju spoznaval glasbenike in dirigente, ki niso razmišljali samo o glasbi in tenisu, čeprav tega zelo rad igram. (smeh) Pozneje, med zasebnim študijem pri Leibowitzu, sem občasno koncertiral na njegovih družabnih večerih in tako spoznaval literate in predvsem surrealistične slikarje. To je bil neke vrste salon, kjer sem pozneje srečal Sartra, Lévi-Straussa, slikarja Andréja Massona, Lacana in veliko drugih, ki sem jih raje poslušal, kot pa z njimi govoril. Skratka, zelo spontano, kot denimo v Parizu, kjer sem, zopet preko Beria, spoznal Umberta Eca. Veliko lepih intelektualnih trenutkov sem doživljal na univerzah v ZDA, denimo na Univerzi Yale, na Berkeleyu ali pa recimo na Univerzi Champaign v zvezni državi Illinois, kjer je med mojim službovanjem predavalo več Nobelovih nagrajencev.

Prej ste dejali, da vaša glasba v želji po večji semantičnosti vključuje tudi druge medije. Torej ne verjamete v absolutno čistost glasbe?

Moram jasno poudariti, da v svoji glavi točno vem, kaj in o čemu pišem. Težava nastane zaradi tega, ker je glasba najbolj abstraktna umetnost – torej je to, kako boste sodili neko skladbo, povsem odvisno od vaše inteligence. Morda bo vaš sosed, ki ima povsem drugačno izobrazbo, dejal, da je glasba, ki je vam všeč, ena sama traparija. Zato mi aplavz malo pomeni. Da me ne boste razumeli napak. Lepo je slišati polno dvorano ploskati, zakaj ploskajo pa je že drugo vprašanje. Več kot polovica zaradi imena.

Ali ni sodba oziroma interpretacija določene abstraktne slike enako subjektivna?

Seveda, vendar je pri slikarstvu percipiranje in iskanje pomenov vseeno drugačno. Apelira na vid in ne na uho.

Je torej morda lažje, ker gre za statično formo?

Seveda. Še enkrat naj poudarim, da je percipcija glasbe odvisna od vaše inteligence. Imel sem prijatelja, abstraktnega slikarja, ki mi je nekoč dejal, da med slikanjem poslušam glasbo. Ko sem ga povprašal, kakšno glasbo poslušam, mi je odgovoril, da baročno. Bizaren odgovor, se vam ne zdi? (smeh)

Vrnimo se na vaš proces skladanja. Nekje sem prebral, da želite družbene arhetipe–problematike prenesti iz vsakdanjega življenja v svet glasbe. Ali lahko s primerom skladbe razložite, kako poteka prenos družbene tematike v zvočnost?

Ko sem prebral knjigo *Množica in moč* filozofa Eliasa Canettija, sem takoj pomislil, da bi bilo o tej tematiki lepo napisati skladbo. Seveda se vse začne s sredstvi, ki jih imam na voljo za določeno delo. Za omenjeno delo sem na primer dobil naročilo festivala *Glasbeni dnevi* v Danaueschengenu, ki mi je pustil proste roke pri izbiri sredstev. Takoj se mi je porodila ideja, da bo orkester upodabljal pojem moči, saj je predstavnik orkestra vedno diktator, se pravi dirigent. Pozneje sem orkester razdelil na dva dela, večjega je vodil dirigent, glasbeni jezik je bil povsem fiksiran. Misel o množici me je pripeljala do ideje, da gre za neko vrsto populčne manifestacije. Vprašanje, kako nadzorovati to manifestacijo množice in vedenje,

da komunikacija znotraj nje poteka le prek bližnjega sosedu z leve ali desne, me je vodilo do tega, da sem preostali del orkestra, dvajset glasbenikov, postavil v ravno vrsto, ki je parter po dolžini razdelila na pol. Komunikacija med njimi, torej razvijanje glasbene naracije, je potekalo ali z leve ali z desne v postopni *crescendo*. Na manifestaciji ali na primer na stadionu se vedno zgodi, da nekdo začne peti napev, ki ga nato postopoma prevzame celotna publika. Vendar je temu sledilo priznanje, da ne verjamem v množico, še manj pa v moč, in zato sem naslov skladbe spremenil v *Masse, Macht und Individuum*. Iz tega se je porodila nova prostorska zasnova, pri kateri sem večji del orkestra postavil na oder, drugi del med občinstvo, v vsakega od štirih kotov dvorane pa solista, ki je z drugimi solisti komuniciral samostojno, kot duet, trio ali kvartet, kar pomeni, da je bil vsak poslušalec z vseh strani obdan z zvokom. Težava nastane, ko skušamo vse to organizirati. Odločil sem se za medsebojno reakcijo ene skupine na drugo ali posameznika na sosedu. Vendar, kot vidite, vse te odločitve vedno izhajajo iz začetne točke: *Masse, Macht und Individuum*.

Če preideva na najbolj aktualno družbeno problematiko, ki trenutno pesti Evropo, torej emigrantski tok, ki nas prečka ... Med leti 1982 in 1985 ste v obširnem delu *Emigranti* opisali stalnico tega družbenega pojava, težave s katerimi se emigrant in družba soočata. Tudi vaše zadnje delo, *Exil št. 3 – Življenje emigranta Edvarda*, ki je bilo lani pomladi premierno izvedeno na festivalu *Pro musica viva* v Münchnu, govori o tej problematiki. Sam sem bil kot poslušalec ves čas precej zbežan zaradi uporabe številnih jezikov, ki se v delu pojavijo. Kaj ste hoteli s skladbo sporočiti?

Najprej naj povem, da je tudi ta skladba sad naročila omenjenega festivala ob moji osemdesetletnici in je nadaljevanje skladb *Exil 1* in *Exil 2*. Ker sem imel spet proste roke pri izbiri sredstev, sem si zadal cilj napisati približno 50–60 minutno kanta-

to. Posegel sem po nekonvencionalnem orkestru, sestavljenem iz 32 različnih solističnih inštrumentov, in zboru. Potreboval sem še štiri soliste: sopranistko, kontrabas klarinet, anonimnega improvizatorja in recitatorja. Iz knjige *100 poetov o eksilu* sem izbral določene verze in jih prevedel v sedem jezikov, da bi primerjal emigranta in publiko. Poslušalec naj bi se tako počutil kot emigrant, ki gre v inozemstvo in ne razume nič, kar se tam govori. Sopranistka, denimo, hudičevo dobro poje, kaj pa poje, ne razume nihče. Zato ta psihološki občutek, da sedim tu in nič ne razumem. Vedoč, da je publika pričujočega festivala precej pisana, od znanstvenikov do delavcev, sem moral vsemu skupaj dodati narativno vez, ki bo popolnoma razumljiva za vsakogar. Zato sem napisal besedilo *Življenje emigranta Edvarda*, ki ga je na omenjeni izvedbi odlično interpretiral znameniti igralec Bruno Ganz.

Zdi se torej, da preko različnih potez, od postavitve do uporabe večjezičnosti, ves čas vdirate v spokojno sledenje poslušalstva in od njih zahtevate aktivnejše poslušanje.

Naj glede prostorskega vdora v publiko in same aktualnosti omenim še delo za dva orkestra *Der Engel der Geschichte* iz let 2000-04, ki sem ga posvetil balkanski vojni. Tudi tu sem orkestra najprej postavil na nasprotni strani dvorane, pozneje pa sem na dvojce razdelil še publiko in dela ločil z bodečo žico. Orkestra nista bila ves čas sinhronizirana in vse skupaj je delovalo precej konfuzno. Med poslušanjem je prihajalo do določenega nelagodja, podobno kot med kaosom, ki ga povzroča vojna. Moram priznati, da je skladba sprožala precej nemira med publiko.

Če citiram zadnje verze besedila *Življenje emigranta Edvarda*: »Za širnimi daljnimi oceanom,/pod soncem novega sveta./Zgradil sem novo si domovje,/od bratov ločen in sestra./Ta moja domovina nam bila premajhna je,/ta njena skalna površina obrodila ni za vse.« Poleg tega, da gre za večno tematiko

Moram jasno poudariti, da v svoji glavi točno vem, kaj in o čemu pišem. Težava nastane zaradi tega, ker je glasba najbolj abstraktna umetnost – torej je to, kako boste sodili neko skladbo, povsem odvisno od vaše inteligence.

vrokov izseljenstva, lahko omenjene verze interpretiramo tudi kot kritiko slovenske malomeščanske mentalitete, ki naprednim ustvarjalcem vašega kova ne ponuja ravno najboljšega okolja za ustvarjanje. Večkrat ste v tem kontekstu omenjali primer *Zagrebskega glasbenega bienala*, ki je znal v svoji zgodovini širiti in posredno vzgajati poslušalstvo za dojetje sodobne glasbe. Glede na to, da ste živeli v številnih državah, kako gledate na to ozkoglednost slovenske kulturne politike, nekakšen strah pred samim sabo, kot bi lahko temu dejali?

Zagrebski bienale je bil že od samega začetka tudi kritika slovenskega glasbenega obnašanja, neke vrste nagrobni kamen. Če dobro razumem, me sprašujete o mojem odnosu z Društvom slovenskih skladateljev (v nadaljevanju DSS, op. a.) in *Festivalom Ljubljana*? Naj povem, da nisem nikoli prestopil praga DSS, nikoli jim nisem predlagal kakšne svoje izvedbe in nikoli prisostvoval na razpisu. Dovolite, da se pri tem omejim na dogodke iz prejšnjega leta. Piše mi gospod Pavel Mihelčič, organizator drugih *Svetovnih glasbenih dnevov* v Ljubljani, in me prosi, da bi bil član žirije, ki bo izbirala skladbe za festivalski program. Kot edini slovenski častni član *Svetovne zveze skladateljev* (ISCM) sem seveda pristal. Več mesecev ne dobim nikakršnega odgovora. Slučajno zasebno izvem, da je žirija že zasedala. Pišem g. Mihelčiču za pojasnilo. Pošlje mi formular preko *LinkedIn*, v katerem me prosi, naj mu pošljem svoj naslov, ki ga ima DSS že 40 let, in to brez pozdrava ali podpisa. Kličem tajnico društva, ki se spreneveda. Pozneje slišim, da se v Ljubljani širi glas, da Globokar ni imel časa za to žirijo

– kar je preprosto laž!

Druga zgodba: od sekretarke *Festivala Ljubljana* dobim vest, da bo ob osemdesetletnici treh akademikov (Janeza Matičiča, Lojzeta Lebiča in mene) organiziran jubilejni koncert. Prosi me za naslov skladbe in za honorar v primeru, da bi dirigiral sam. Sočasno me direktorica orkestra RTV prosi za naslov skladbe in me vpraša, kje je material. Od obeh še danes čakam odgovor. Začnem se spraševati, ali naj obema pošljem liter tinte. Sledi dolga tišina. Potem končno pride elektronsko sporočilo, ki se glasi: »Programski odbor 29. slovenskih glasbenih dni se je žal odločil, da vaše skladbe ne bo na programu. (Vesna, beri Darko Brlek).« Spoštovani muzikolog in kritik dr. Gregor Pompe je pozneje po koncertu dveh preživelih akademikov zapisal nekaj takega kot: »Ne bom nikoli izvedel, kaj neki se je zgodilo z Globokarjem?« Brez dvoma sta se ti dve ustanovi odločili, da sem mrtev. Verjamem jima, ampak pričakujem, da mi plačata nagrobni kamen, na katerem bo pisalo: »BIL JE PREPOŠTEN ZA NAŠI DVE BRATSKI USTANOVI«. Še v peklju, če jih bom srečal, bom zbežal na drugi pločnik, in to za prmejduš!

Če se vrnemo na bienale v Zagrebu. Ta še vedno obstaja in sledi sodobnim glasbenim produkcijam. Kaj pa pri nas?

Hvala bogu, da bo SLOWIND kmalu praznoval dvajset let svojega obstoja. Hvala jim, da se namesto DSS spominjajo in izvajajo glasbeno avantgardo, čeprav petdeset let pozneje. Izvedli so najsodobnejšo glasbo, pridobili in vzgajali vedno več publike in dokazali, da se tudi brez manipulacij da živeti in biti koristen.

Če se dotaknemo še ene aktualne težave Evrope, naraščajočega nacionalizma. Nekako se zdi, da je ideja o prostem pretoku kapitala, blaga (storitev) in ljudi združene Evropske unije propadla. Se vam zdi, da je v sodobni glasbi še vedno preveč nacionalizma, ki ga posamezne države preko šol, vpeljave kvot in podobno, ohranjajo kot nacionalni glasbeni interes?

V petdesetih in šestdesetih letih je bilo veliko projektov skupinskega značaja. Pojem globalizacija je prešel v rabo skoraj sočasno s pojavom postmodernizma v umetnosti. Ta je prinesel zožitve umetniške prakse na samega sebe. Ves globalni svet je v kontradikciji z izoliranim ustvarjalcem.

Torej tudi vi, če povzamem vašo prejšnjo misel o množici in posamezniku, bolj zaupate slednjemu?

Nikakor. To je zato, ker sem v to zaradi družbene realnosti primoran. Obstajata dva razloga, na eni strani denar, ki od nas zahteva, da stvari počnemo z namenom »prodaje«, in kolektivni pogled, če hočete globalizacija, ki je spet ekonomskega značaja. Ampak v umetnosti opažam predvsem pomanjkanje skupnega – »komunističnega« – dela, ki je povsem izginilo.

Kaj pa folklor? Ali je v globalni vasi izoliranih duš še kaj prostora zanjo?

Seveda je še veliko prostora zanjo. Prižgite televizijo ali radio in poslušali boste glasbo, ki je sprejemljiva za vse. Vendar ta folklor nima s socialnim stanjem nič opraviti. Služi samo zabavi.

Torej gre za precej izumetničeno rabo folklore?

Ja, postala je kulinarična.

Goveja glasba?

A tako se danes temu reče? (smeh)

Kako gledate na svojo glasbeno preteklost? So denimo stvari, ki ste jih počeli in v katere danes ne verjamete več?

Verjamem v vse, kar sem nekoč napisal, le da me je osebni razvoj pripeljal do tega,

da na nekatere stvari gledam drugače kot nekoč. Moje obdobje je zaznamovala avantgarda. Sam sem bil vedno nekje vmes, mlajši od prvih avantgardistov, od katerih sem se učil. Berio mi je nekoč rekel: »Če imaš kaj povedati, komponiraj, če kopiraš, nehaj komponirati in služi raje z nečim drugim. Boš vsaj manj škode napravil.« Komponiral sem, še in še, in pri tem napravil krivuljo, ki se je nehote oddaljila od postmodernizma, in končno zaplaval v vode, kjer sem sam, ali pa si samo predstavljam, da sem sam. To mi pomaga najti občutek svobode.

Kako pa danes gledate na IRCAM in druge podobne inštitucije, ki iščejo povezavo med znanostjo in glasbeno umetnostjo? Se vam zdijo še aktualni ali se njihov pomen izgublja zaradi komercialnih namenov?

Na to vprašanje lahko odgovorim le na podlagi lastnih izkušenj, torej svojega delovanja v IRCAM-u med letoma 1973 in 1980. Moje sodelovanje s to inštitucijo se deli na dve obdobji. V prvem obdobju inštitut še ni obstajal in smo se, vključno z Boulezom, vsi veliko izobraževali na različnih potovanjih, denimo na univerzitetnih kampusih v ZDA, in se vseskozi informirali. Pozneje je Boulez inštitut razdelil na štiri oddelke: elektronskega, računalniškega in raziskovalni oddelke za inštrumente in glas, katerega vodenje sem prevzel sam, in filozofski oddelke, ki je razmišljal, kaj naj bi takšen inštitut v prihodnosti postal. Na začetku smo morali vsi podpisati šestletno pogodbo o sodelovanju, ki ji bo sledila obnova oziroma evalvacija. Treba je vedeti, da je bila to novost in se ni dobro vedelo, kaj naj bi se sploh počelo. Po šestih letih sta ostala le še dva oddelka. Vodstvo prvega, ki je bil glasbeni, je prevzel *Ensemble Intercontemporain*, pri katerem sem bil v preteklosti odgovoren za izbiro glasbenikov. Drugi pa je bil pedagoško-znanstveni oddelke. Ta je bil namenjen razlagi delovanja računalniške opreme, ki so jo razvijali znotraj inštituta. Če sedaj pogledam, je bila poteza Bouleza, da omeji naše delovanje na šest let, odlična, saj ne verjamem, da lahko posameznik ohrani ustvarjalni angažma znotraj inštitu-

cije, vedoč, da ima zagotovljeno mesto do upokojitve.

Pravkar nas je zapustil Pierre Boulez, brez dvoma ena ključnih figur glasbenega ustvarjanja 20. stoletja. Kako se ga spominjate?

Bil je človek s tremi glavami. S prvo je že zelo mlad začel komponirati in je na primer z delom *Le Marteau sans maître* (Kladivo brez gospodarja, op. a.) po istoimenski poeziji Renéja Chara postavil francoski spomenik serializmu, ki 65 let zatem še vedno trdno stoji. Ob njem leži njegova teoretska knjiga o komponiranju v serialni tehniki, ki sem jo na svojih začetkih smatral za biblijo. Bil je človek globoke racionalnosti, brezmejni bralec, izjemen poznavalec slikarstva in ni trpel amaterizma ali svobodne improvizacije. Bil je na mojem prvem koncertu, na katerem sem predstavljal svoje prve skladbe. Molčal je. Pozno v noč smo improvizirali z našo skupino *New Phonic Art*. Vse navzoče je povabil v restavracijo in nas začel zmerjati in sam sem mu odgovarjal v istem tonu. Bil sem prepričan, da se nikoli več ne bova videla. Postala sva spoštljiva prijatelja.

Druga glava se je ukvarjala z organizacijo, arhitekturo in matematiko. Brez njega ne bi Francija nikoli imela dveh zaporednih vrhunskih ansamblov za sodobno glasbo, *Domaine Musical* in *Ensemble Contemporain*, ne bi imela svetovno znanega inštituta za glasbo in akustiko IRCAM, ne koncertne dvorane v La Cité de la Musique in prav gotovo ne na novo zgrajene filharmonije. S tem opisujem obsesivnost njegovega karakterja. Ni odnehal, dokler ni dosegel cilja, ki si ga je zastavil.

Tretja glava se je ukvarjala z dirigiranjem. Je velikanska, ker pod svojim okriljem varuje 23 nagrad grammy za najboljšo ploščo leta. Bil je šef orkestra BBC v Londonu in filharmonije v New Yorku in je stanoval v Baden-Badnu, kjer je večkrat vodil tamkajšnji orkester in kjer je tudi pokopan. Povabil me je na stoletnico Wagnerjevega *Ringa* v Bayreuthu, ki ga je režiral Patrice Chéreau. Prvo leto je dvorana ogorčeno zvižgala. Štiri leta pozneje je doživel največji aplavz,

Moje ustvarjalno razmišljanje se ne prične z izbiro glasbenih parametrov, ampak že od začetka, podobno kot romanopisec, potrebujem zgodbo, okvir, in šele nato nastane izziv, kako to zgodbo uglasbiti. Če nekega problema ali teme ne morem izraziti skozi glasbo, se poslužujem tudi drugih medijev. Skratka, iznajdba sredstev je vedno v službi nečesa pomembnejšega kot glasba ... in to so problemi, ki jih prinaša življenje.

ki je po pričevanjih trajal skoraj uro. Skoraj vsak dirigent začne s študijem dirigiranja kronološko. Boulez je storil obratno. S pomočjo ansambla *Domaine Musical* je organiziral in dirigiral koncerte, sestavljene samo iz praižvedb novih skladb. Šele pozneje je dirigiral dela z začetka 20. stoletja in se ustavil pri Wagnerju. Bolj nazaj je redko zašel. Ko so na Dunaju pokopali Mahlerja, je Schönberg izjavil: »Velik človek nas zapušča.« Za Pierra Bouleza bi rad ponovil iste besede.

Kako se spreminja vaš pogled na uporabo glasbene improvizacije; kako na improvizacijo gledate na eni strani kot skladatelj v vaših kompozicijah, na drugi pa kot pozavnist v vaših izvedbah?

Kot skladatelj nisem improvizacije uporabljal nikoli. Ko komponiram, fiksiram za vsakega izvajalca naloge in tu slučaja ni. Torej sem popolnoma odgovoren za celostno izvedbo skladbe. Takoj ko vzamem v roke pozavno, se to spremeni. Če me kdo prosi, naj sam malo improviziram, to nemudoma zavrnem. Improviziram samo v interakciji z drugimi, vendar iz izkušenj vem, da je improvizacija možna le v kolektivu z največ šestimi posamezniki. Vzemite denimo to mizo. Če sem sam, ne diskutiram, v dvoje pa se že vzpostavi pogovor. Če pa za mizo sedi šest ljudi, bo čez tri četrt ure polovica govorila o eni temi, druga polovica o drugi. Če je ljudi sedem, postane vse skupaj že nemogoče in tisti, ki govori najglasneje, ima vedno prav, ne glede na to, kaj govori. Dodal bi, da sprejemam samo totalno improvizacijo, ker se kontrolirane improvizacije bojim kot hudič križa.

Kljub temu v številnih vaših kompozicijah od glasbenikov zahtevate določeno samoiniciativnost ali soustvarjalnost, lahko bi rekli, da so primorani deloma vodeno improvizirati?

To, da nekomu na drugačen način nekaj določim ali napišem, kako mora igrati, še ne pomeni, da improvizira. Napotek ali beseda »improviziraj« vedno potrebuje še nekaj glagolov ali pridevnikov. Če ti dopišem »igraj, kot da bi te nekdo mučil«, samo ti določiš, ali je to improvizacija ali ne, ali je to samo otroška igra ali resno raziskovanje samega sebe.

Kaj se je zgodilo s svobodo v prosti improvizaciji?

Najbrž je usahnila zaradi dejstva, da se je težko družiti in ustvarjati z ljudmi, v okolju, kjer ni dogovora o tem, kaj se bo počelo. To vem iz lastnih izkušenj iz improvizacijske skupine *New Phonic Art*. Čeprav smo imeli okoli 150 koncertov, nismo nikoli spregovorili o naših nastopih, niti kako bomo improvizirali niti kako smo improvizirali.

Torej je beseda v improvizaciji nevarna?

Bolje je biti tiho in igrati, kot da bi filozofirali v prazno brez inštrumenta.

Še vedno ne gojite simpatij do posnetih izdaj improviziranih nastopov?

Totalna improvizacija se ne sme posneti na ploščo. Izgleda kot skelet brez mesa. Kaj pa telesne geste, obnašanje glasbenikov, teater vsakega, gibanje v prostoru, način držanja inštrumenta, razdalja do soseda, zaprte oči ali gledanje v strop, potenje, vročina, in tako dalje? Vse to, kar se ne vidi na zvoč-

nem posnetku, pomaga pri razumevanju improvizacije. Če je ambient pravljen, se lahko improvizacija spremeni v ritual ali v črno mašo.

Že več kot pol stoletja spremljate ter ste sooblikovali najbrž najbolj plodno glasbeno obdobje nasploh. Kje vidite glasbo v prihodnosti, v kakšno smer se vse skupaj giblje?

Na to vprašanje ne bom odgovoril, ker je vsaka napoved o prihodnosti v umetnosti preprosto nemogoča. Sami veste, da smo še vedno pod vplivom avantgarde in postmoderne. Še vedno hrepenimo po tisti fantastični odprtosti, ki je vladala po vojni. Po vsakem obdobju renesanse pride do upadanja te energije. Že Galilei je dejal: »Eppur si muove.«

Torej moramo spet čakati na nekaj slabega, da se bo zgodil preporod?

Saj pesimisti govorijo, da se je tretja svetovna vojna že začela. Naj poslušajo moje delo *Eppure si muove* za pozavnista na vrtemčem stolu in enajst instrumentalistov, pa se bodo krohotali tako močno, da bo njihov dah vojno zadušil. (*krohot, in ne smeh*)^x

ILUSTRACIJA: KATJA PAHOR

Vinko Globokar & kvintet Slowind

30. avgust ob 21h

grad Kromberk pri Novi Gorici

»Neomejen Rog uporabe«

DANIJELA TAMŠE

V začetku leta je Skupščina uporabnikov zasedene Tovarne Rog, avtonomnega kompleksa družbene in kulturne produkcije v središču Ljubljane, od lastnika, Mestne občine Ljubljana (MOL), dobila poziv na srečanje.

Šlo je za t. i. sestanek, ki pa je bil v resnici zgolj seznanitev dolgoletnih uporabnikov z že sprejetimi odločitvami – da naj bi MOL v maju začel s postopki rušenja nekaj rogovskih objektov. Najbizarnejši trenutek je nastopil, ko je župan, ki avtonomni oživitvi tovarne nasprotuje že od samega začetka, uporabnikom sugeriral, da bo občina po koncu gradnje t. i. novega Roga potrebovala pomoč pri polnjenju kompleksa z vsebinami.

Srečanje se je zgodilo le nekaj tednov pred praznovanjem desete obletnice zasedbe Roga. Skupina posameznikov je marca 2006 vstopila v prostore opuščene tovarne, da bi pokazala na potencial, ki ga imajo takšni industrijski objekti. Njihov namen je bil pridobitev dovoljenja za začasno rabo, in sicer dokler ne bo imel lastnik investicijskega načrta, v katerega bo vključil tudi uporabnike. Rogovci niso nikdar izvedeli, zakaj do podpisa že pripravljene pogodbe v končni fazi ni prišlo: zgolj špekuliramo lahko, da je eden od mogočih vzrokov proučitev koncepta začasne rabe in spoznanje občinarjev, da bi podpis pomenil tudi določene zaveze, na primer ureditev in vzdrževanje osnovne infrastrukture ter zagotavljanje

preskrbe z elektriko. Drugi in v resnici tudi verjetnejši vzrok sestoji iz zaverovanosti v lastno sposobnost izvedbe evikcije (do njenih poskusov je prišlo nekajkrat) in zanašanja na to, da bodo uporabniki v nemogočih pogojih obupali in odšli sami. Skratka, status Roga je ostal pravno nereguliran, uporabnikom pa prepuščeno upravljanje kompleksa.

Prav ta nedefiniran status in prilagodljivost, t. i. resilience rogovskega reprezentativnega organa (Skupščine), pa sta v resnici omogočila rast vsega tistega, kar bi institucionalizacija pokosila: od pajesenov in vrtilčkov na dvorišču, do umetniških, teoretskih, političnih in rekreacijskih vsebin v številnih prostorih, ki so jih Rogovci sami obnovili, pregradili, dogradili, kanalizacijsko in infrastrukturno uredili, opremili in okrasili. Upravljavska avtonomija in odsotnost hierarhiziranih odnosov sta omogočila samoniklo delovanje ter bili pogoj za gradnjo in izum vsebin, ki bi jih birokratska mašinerija sicer premlela, izpljunila in zavrgla. Samoniklost je namreč lastnost, ki je neločljivo povezana z avtonomijo in ki so ji imanentne inspiracija, moč avtonomnega odločanja ter samoodločujoči fleksibilnost in ustvarjalnost – torej vse tiste kvalitete, ki jih oblastni odnosi dominacije ne prenesejo, saj spodkopavajo njihovo avtoriteto pravilodajalca. Samoniklost torej nikakor ne more biti režirana, saj ni stvar, ki bi obstajala na sebi, ali zunanje reguliran pogoj, ki bi zagotavljal prihodnji uspeh, ampak proces, ki ga definirajo sami akterji in ki se vedno znova udejanja in kaže zgolj skozi prakso in delovanje.

Namig uporabnikom, da bo treba novi Rog napolniti z vsebinami, ne kaže torej na nič drugega kot na globoko nerazumevanje samega koncepta samoniklosti, ki bi jo župan, tako se zdi, najraje kar ukazal, potem pa zahteval nadzor

nađ njo. Prav tako pa je oblast, ki je javnosti dolga leta kljub izjemno živahnemu dogajanju v Rogu prodajala zgodbo o njem kot praznem prostoru, slepa za značajše obstoječega. Glede na načrte oblasti bi bil namreč v novem Rogu prostor zgolj za vizualne umetnike, pa še to le za tiste, ki se podrejajo logiki kreativnih industrij in profitne umetnosti, kar bi morali dokazovati ob prijavi na razpis. Ne le, da so rogovski umetniki popolno nasprotje tega, so tudi manjšina uporabnikov kompleksa, v katerem se poleg njih dnevno srečujejo številni glasbeniki, cirkusanti, skejtarji, študenti, organizatorji debatnih krožkov, predavanj in poletnih taborov, aktivisti, raziskovalci, migranti, izbrisani, delavci, brezdomni in vsi ostali, ki si želijo sooblikovati ta prostor.

Pomembnosti samoniklega in avtonomnega Roga se zavedajo tudi številni novinarji, oblikovalci javnega mnenja in prepoznavne osebnosti, ki so na različne načine podprli rogovsko ohranitveno kampanjo. Oblastem, ki nimajo finančnih sredstev niti za rušenje, kaj šele za gradnjo česa novega in ki tako v resnici poskušajo ustvariti še eno gradbeno luknjo, v juniju poteče dovoljenje za rušenje, zato bi ga radi še pred tem unovčili in tako podaljšali njegovo veljavnost. Vendar pri tem pozabljajo nekaj: da jim na poti stoji močna in uporna samonikla skupnost, ki je napovedala boj. ✕

O komentarjih

MARTIN HERGOUTH

Komentar – zveni kot eden iz vrste pojmov, ki so pridobili na veljavi, ko je naša post-doba notorično težila k sprevrčanju utečenih hierarhij med avtentičnim in neavtentičnim, izvornim in izvedenim.

Toda verjetno je ta doba hkrati prinesla tudi dovolj močno skepso do same sebe, da nas vseeno preseneti, da je specifična podvrsta spletni komentar (kot forma očitno precej avtonomna in na nek način pomembnejša od vsebine komentiranega) dejansko postala nek opredeljujoč element politične sedanosti.

Diagnoza, da je Donald Trump »comment section running for president«, je že uveljavljena občinternetna modrost, približno časovno vzporedno pa je ta isti komunikacijski fenomen začel naraščajoče vznemirjati lokalni politični prostor. V kontekstu begunske krize smo se lahko soočali s primeri osupljivo sproščenega antagonističnega govora, onkraj vsakega upoštevanja norm javne komunikacije in s tem, se zdi, dovzetnosti za razumno izmenjavo mnenj.

V zvezi s tem se je dalo na »strani razuma« prebrati precej ogorčenja, pa tudi – na levici – precej (samo)kritičnih refleksij tega ogorčenja oz. izrazov zaskrbljenosti nad ne ravno revolucionarnimi političnimi ločnicami, ki se vzpostavljajo s spontano »Kje jaz živim?« eskapistično aroganco. Toda izziv, kako izbruhe strupene ksenofobije zares sprejeti, jih vzeti nase kot sestavni del istega političnega sveta, ne da bi se problema znebili z izvozom v neko

absolutno tujost (to je namreč učinek hitre in splošne diagnoze »(proto)fašizma«, pa tudi na videz prizanesljivejših razlag ksenofobije kot nesrečnega izraza nesrečnih materialnih okoliščin), ostaja večinoma nerešen. Namesto obupavanja nad domnevnimi iracionalnimi nagoni, je, predlagam, treba tu zapopasti sam princip formacije oz. bifurkacije političnih stališč, v čemer lahko naposled prepoznamo nekaj dovolj domačega tudi za stališče normalno razsvetljenega državljana.

Recimo temu »princip disidentstva«. Ne le vsako zavzemanje mesta politične moči, celo vsak javni govor je vedno že neka ekskluzivna pretenzija na mesto občosti in tako vedno že potencialna uzurpacija tega mesta, tarča sumničjenja in denunciacij, prav pogosto že zgolj zato, ker ga izreka nekdo drug. In, ali nemara ni najbolj smiselno razumevati, da je celoten fenomen sovražnega komentarja le radikalni, limitni primer tega principa disidentstva?

Namreč, v serijah intralevičarskih kritik, ki se periodično odvijajo nekje na relaciji med Mladino in Radiom Študent, se morda zdijo relevantne nianse, ki porodijo že standardno serijo obsojajočih oznak (»liberalec«, »socialdemokrat«, »ultralevičar«, »lepa duša«); gledano z zadostne razdalje pa vsi ti razločki verjetno zbledijo in celotna dinamika kritiziranja sama postane predmet kritike, zgosti oz. poosebi se v podobo enotnega, nekonsistentnega in zato toliko bolj odpor zbujujočega »multikulti marksista« (po nekaterih predalčkanjih padeta zraven tudi tako Cerar kot Merkel). Ob pozornejšem pregledu tako lahko opazimo, da se spletne manifestacije antimigrantskega, antilevičarskega sentimenta ne izčrpajo v surovih izbruhih besednega nasilja; imajo tudi svoje hiperargumentativno krilo, ki se zaposljuje s histeričnim lovljenjem protislovnosti

tega (vsaj večinoma) fiktivnega levičarskega bitja (cf. Facebookova stran Stranka Strpne Slovenije).

Fascinantno neprijetna lekcija zadnjih let je, da možnost oz. kar neizogibnost dnevnega soočanja s stališči in besedami množice soodržavljanov ne pripelje do kakšnega kompromisnega zблиževanja in poenotenja; nasprotno, vsako soočenje nudi predvsem novo možno tarčo hejtanja. Oziroma, politična stališča se, se zdi, danes formirajo predvsem kot antagonističen komentar drugih političnih stališč, kot diskurzivna uprizoritev distance od (dozdevnega) mesta moči.

Na (širokem) zunanem robu te disidentske dinamike tako najdemo to nenavadno politično naravnost – že posrečeno poimenovano »vsegliharstvo« – ki v resnici prebija poljudne politične klasifikacije desno/levo. Naravnost, ki je uporna, kljubovalna, skeptična oz. sovražna do vsake oblasti in politične reprezentacije; nič ji ni bolj tujega kot podrediv avtoriteti, Vodji ali Ideji (zato je, mimogrede, povsem drugačna od mitološke podobe »janšizma«). Toda obenem pa je prav zato v njej težko videti vsaj kal česa progresivnega: v politiki se prepozna le v politizirani apolitičnosti outsiderjev tipa Trump.

Lokalno pa je trenutno učinek drugačen: Cerar in njegova vlada sta brez večjih pretresov opustila svojo izhodiščno legitimacijo z etičnostjo in svežino ter zaenkrat kar neprizadeto delujeta v novem političnem prostoru splošnega hejtanja; uspešna strategija preživetja v njem je, ne dejanska priljubljenost, temveč da si s svojo nevpadljivostjo za vsakogar šele druga ali tretja najbolj osovražena figura.

Ta tiha in normalna politika, ki pa si dejansko lahko privošči marsikaj, je danes celo večja nevarnost. ✕

Kam gre nogomet?

ANTONIO SACCONI

Na sredi našega življenja pota
sem znašel v hoste mračni se goščavi,
ker ravno pot mi je preprla zmeta.
Težko z besedo oživi v predstavi
ta hosta divja pred peklâ obalo,
ki že spomin njen me v nov strah pripravi.

Dante Alighieri, *Božanska komedija*, prvi spev (prevod: A. Gradnik)

Veličina zimzelenih tekstov je njihova večna modernost, sodobnost in svežina. Začetek Dantejeve *Božanske komedije* je kar primeren za interpetacijo trenutne situacije v nogometu in FIFA (*Fédération Internationale de Football Association*), ki je videti, kot da bi bila izgubljena v sredi kompleksnih razpotij ekonomskih, političnih, družbenih, kulturnih in medijskih trendov ter fenomenov – pozitivnih in negativnih, hkrati reflektiranih in reproduciranih.

Po navedbah www.fifa.com sestavlja nogometno skupnost 1,2 milijarde ljudi iz celega sveta, v FIFA je vključenih 209 nogometnih nacionalnih federacij s skupno več kot 300 milijonov registriranih igralcev. Nogomet pride na vsak kotiček sveta, v njem sodeluje pisana paleta ljudi, interesnih skupin in organizacij z različnimi razlogi, logikami in cilji. Nogomet lahko analiziramo, opazujemo in ocenjujemo iz različnih zornih kotov in disciplin: kjer prevladuje dimenzija zbiranja, lahko opazujemo veliko pozitivnih vplivov na ljudi, skupnosti in družbe (dialog, razumevanje, prosti čas, izobraževanje o človekovih pravicah itd.), ko pa prevladuje kakšna druga logika, lahko opazujemo tudi negativne fenomene, med katerimi so korupcija, doping, nacionalizem, nasilje, izkoriščanje mladih igralcev in še mnogo drugih. Nogomet je gotovo pomemben fenomen v naši družbi, je masivno in stalno prisoten v medijih, tako z vidika tekmovanj in športnikov kot tudi z vidika sodnih preiskav, aretacij, škandalov, korupcije in kršitev človekovih pravic. Ta opažanja bi lahko razširili tudi na druge športe, a še vedno je ravno nogomet tisti, ki ima prevladujoče mesto z vidika pogojev možnosti sodelovanja ljudi, virov, strasti in globalne prisotnosti.

Zürich, 26. februarja 2016 ob šestih popoldne. Ženska objema moškega srednjih let, ki vstane, sprejme bučen aplavz, se rokuje, pride na oder, pozdravi občinstvo v petih jezikih in se zbranim zahvali za izvolitev na mesto novega predsednika FIFE. Ko bodo slišali njegovo ime, ga bodo mnogi povezali z Italijo, ko bodo videli njegov obraz, ga bodo mnogi nogometni ljudje kot osebo, ki je skrbela za evropska nogometna tekmovanja. Ta moški je poliglot Giovanni Vincenzo Infantino, 53-letni italijansko-švicarski pravnik. Ženska, ki ga objema, je Lina al Achkar Infantino, prihaja iz Libanona, je njegova žena in mati njegovim štirim hčerkam. Infantinovo razmerje z nogometom je, glede na prve intervjuje in javne izjave, prej povezano s »strastjo« kot s »talentom«: »Nogometni virus so vame injicirali moji starši, ko sem bil še otrok, še posebej moj oče [...]. Ponavadi sem bil na klopi [...]. Dejansko sem igral le zato, ker je moja mama prala obleke lokalnemu klubu. To mi je omogočilo, da

sem včasih prišel na igrišče, ko je moj klub že vodil in ne bi mogel narediti preveč škode. A še vedno sem se zelo zabaval z igranjem, kot se tudi še danes.« Kljub temu pa je Infantino našel način, kako se lahko ukvarja z nogometom v drugačnih vlogah: »Bil sem nor nogometni navijač, ki je svojemu klubu sledil povsod. Ko sem rekel: 'Grem na tekmo,' sem se oblekel v kavbojke in najslabšo majico, ki sem jo imel. Ko zdaj sedim in gledam tekmo, moram biti oblečen v suknjič in kravato. Menim, da je to potrebno spremeniti: kot voditelji igre moramo biti bolj kakor navijači in manj kakor politiki. Če bi se vsi spomnili, da smo začeli kot nogometni navijači, bi bila igra veliko boljša [...] Nogometa brez navijačev ni. Potrebujemo igralce in potrebujemo navijače, sam namreč menim, da sta bila ta elementa predolgo zapostavljena. Zdaj je čas, da to spremenimo. Čas je, da ju vpeljemo in vključimo v vse, kar počnemo« (*FIFA Magazine*, št. 1904).

Ključni akterji v nogometu so FIFA, njene nacionalne članice in šest kontinentalnih konfederacij, pristojnih za upravljanje nogometa na kontinentalni ravni, ki omogočajo tudi nadaljnjo podporo nacionalnim zvezam. Formalno konfederacije niso članice FIFA, vendar volijo njen odbor. Predsednika FIFE demokratično izvolijo njene članice: vsaka članica ima en glas. Glavne aktivnosti FIFE bi lahko razdelili na štiri stebre: organizacija različnih mednarodnih tekmovanj, vodenje programa za razvoj nogometa, upravljanje pravnih in finančnih zadev ter ohranjanje in zaščita nogometa. Organizacija je tudi ključni igralec IFAB (Svet mednarodnih nogometnih zvez), telo, pristojno za pravila igre: nobena odločitev ne more biti sprejeta brez FIFE, a hkrati FIFA ne more sama uveljaviti nobenega pravila. Sekretariat FIFE – 400 mednarodnih uslužbencev – ima sedež v Zürichu. Na spletni strani FIFE velikokrat omenjajo transparenten, demokratičen in odgovoren *modus operandi*, *fair play*, borbo proti vsakršni obliki korupcije, obvezo, da so zgled »integritete«, vsaj kar se tiče ciljev organizacije. Ampak ali je to tudi res?

Igrišče

Playthegame.org je mednarodna konferenca in komunikacijska iniciativa s sedežem na Danskem, ki si prizadeva krepiti etične temelje športa in promovirati demokracijo, transparentnost in svobodo izražanja v športu. Njen mednarodni direktor Jens Sejer Andersen pojasni, da »obstajata dve skupini težav. Prva je 'človeški pohlep', del človeške narave, ki je ni mogoče popraviti. Da bi lahko kompenzirale slabosti človeškega karakterja, morajo organizacije ustanoviti strukture, ki bodo preprečile pohlep in zlorabo oblasti. Ena glavnih prednosti športa po celem svetu je organiziranost v 'zveze', kar ima velikansko vrednost, če govorimo o lokalnih skupnostih, vključevanju državljanov, utrjevanju družbene povezanosti, spodbujanju povezav, vzajemne zvestobe in solidarnosti in do neke mere tudi nacionalne skupnosti. Te pomembne prednosti so tudi velik izziv, ko šport postane posel, saj za posel obstajajo drugačne strukture: zunanji regulatorji (denimo davki in okolje) in notranji kontrolni sistem, kot na primer zaščita delničarjev in

Nogomet je gotovo pomemben fenomen v naši družbi, je masivno in stalno prisoten v medijih, tako z vidika tekmovanj in športnikov kot tudi z vidika sodnih preiskav, aretacij, škandalov, korupcije in kršitev človekovih pravic. Ta opažanja bi lahko razširili tudi na druge športe, a še vedno je ravno nogomet tisti, ki ima prevladujoče mesto z vidika pogojev možnosti sodelovanja ljudi, virov, strasti in globalne prisotnosti.

preprečevanje okoriščanja direktorjev. Ti kontrolni mehanizmi v športu ne obstajajo.

V zadnjih desetletjih je postal šport multimilijonska globalna industrija, ob njej pa se je struktura mednarodne zveze izkazala za neustrezno. V mnogih primerih nacionalne federacije niso protestirale, saj jih je vrh mednarodne organizacije zasul s privilegiji, darili in razvojnimi subvencijami, ki so zagotovili glasove na predsedniških volitvah. Mnogi športni voditelji so tudi aktivno novačili nove revne države, da bi priskrbeli nadaljnje glasove, niso pa se ukvarjali z razvojem športa v teh državah. V primeru FIFE tako niso postavljali veliko vprašanj o razvojnih subvencijah: brez ovir so vzeli denar za zasebnike.«

Na podlagi izkušnje *Playthegame.org* z urednikovanjem »The Sports Governance Observer«, se pravi analize vladnih struktur vseh 35 mednarodnih športnih olimpijskih federacij, Andersen doda, da »ni velikih razlik med vodstvenimi strukturami mednarodnih športnih organizacij. Ne trdim, da so vse korumpirane, so pa vse izpostavljene korupciji in zlorabi: nimajo sistema dobrih demokratičnih volitev, trdnih kriterijev transparentnosti, odgovornosti in notranjega/zunanjega nadzornega sistema.«

Čeprav je FIFA zelo velika in vplivna, še vedno ni edini igralec na nogometnem igrišču. Andersen: »Korupcijo v nogometu ni izumila FIFA, saj je zakoreninjena tudi v nacionalnih federacijah in klubih. Konfederacij prav tako ne obvezujejo enake reforme kot centralno telo, z zahtevo po objavi profesionalne revizije finančnega poročila. To je resen problem, saj so ravno konfederacije tiste, ki imenujejo celoten odbor, pri čemer samo predsednika izvoli kongres. Povsem pričakovano je, da bodo naredili vse v svojih močeh, da bi zaščitili *status quo* in svoje interese tudi v prihodnje. Infantino se bo težko boril s tistimi, ki upravljajo FIFE. Pred kratkim sprejeta reforma je le prvi korak: moramo se spomniti, da se je pred tremi leti Infantino skupaj z UEFO boril proti taistim reformam. Če pogledamo, kdo so bili dosedaj njegovi 'politični prijatelji', od njega ne moremo pričakovati veliko.«

Za Andersena je korak naprej večja vključenost interesnih skupin. »Vlade morajo razumeti, da je njihova naloga nadzorovati športne organizacije, še posebej takrat, ko uporabljajo javni denar. Prav tako je pomembno, da športne organizacije same prevzamejo vodilno vlogo, da izboljšajo svojo vodstveno strukturo. Veliko je namreč korupcije v političnih elitah po svetu, in prav iz teh elit so

izbrane tudi športne elite. Dobra plat zgodbe pa je, da še vedno obstaja obče strinjanje, da je krasti narobe. Ali je morda v katerikoli od 209 držav – v katerikoli kulturi – korupcija sprejeta oziroma obravnavana kot nekaj pozitivnega? Ali so ljudje zadovoljni, da politični/nogometni voditelji kradejo denar?«

Kot kaže, obstaja razlika med prepoznavanjem avtonomije športa, ki je možna v pogojih prakse, osnovane na družbeni udeležbi, svobodi zbiranja, strukturiranju iger in tekmovanj itd, in med tem, da bi dovolili športu biti tendenciozni divji sektor brez pravil.

Praktične implikacije

»Šport je skozi leta zrasel v zaprt sistem,« pravi Deborah Unger, managerka enote za hitre odzive pri Transparency International, »kjer se isti ljudje udeležujejo leta in leta: voditelji mednarodnih športnih organizacij so na svojih položajih povprečno več kot 10 do 15 let. Ena od zadev, ki smo jih odkrili pri borbi proti korupciji, je, da če je voditelj na položaju dolgo časa, tako v političnem kot športnem ali kakšnem drugem področju, obstaja večja tendenca, da se vzpostavi 'mreža'; pajdaštvo in nepotizem so lahko del tega. Takšna situacija večinoma vodi do korupcije. Če malce raziskujete, najdete vodje športnih organizacij, ki imenujejo svoje prijatelje in sorodnike na pozicije moči. Sin Michela Platinija na primer dela v katarski športni organizaciji.«

Tudi *Transparency International* – svetovna civilnodružbena organizacija s poslanstvom »sveta brez korupcije« – je vpletena v šport: preko svoje nemške družbe je tudi del *Sports and Rights Alliance*, konzorcija, ustanovljenega leta 2015 skupaj z *Amnesty International*, *Football Supporters Europe*, *Human Rights Watch*, *International Trade Union Confederation* in *Terre des hommes*. Deborah Unger potrdi: »Zavzemamo se tudi za strožje standarde človekovih pravic pri razpisih in procesih podeljevanja športnih dogodkov: vsaka država, mesto ali organizacija, ki želi gostiti večji športni dogodek, mora ravnati po pravih kriterijev globalno razumljenih človekovih pravic: to so začetki, na katerih je treba graditi. Tudi FIFA je postavila strožje pogoje človekovih pravic pri kandidaturi za Svetovno prvenstvo: menim, da bi morali hitreje ukrepati in čim bolj pritisniti na vsako državo gostiteljico. Organizacije, kot so *International Labor Organization*, *Human Rights Watch* in *Amnesty International*, so bile na terenu, kjer so opazovale, kaj se dogaja na primer v Katarju: objavile so zneske in podatke. Mnogi delavci so

umrli zaradi slabih pogojev dela: preko morja pripeljejo čim bolj zdrave delavce, ki nato delajo dolge ure pri 40 stopinjah, živijo v slabih pogojih in pogosto tudi umirajo. Katarski sistem je ena od vrst sodobnega suženjstva. To se ne bi smelo zgoditi.«

In kakšna je vloga Infantina? Unger: »Infantino ima program reform, ki ga ni sam sestavil, vendar ima 60 dni časa, da ga implementira, zato je začel delati na tem. Še vedno menimo, da obstajajo pomembne zadeve, ki niso vključene v program, denimo neodvisen nadzor, vendar bi vseeno priporočili neodvisne neizvršne člane vladajočih svetov. FIFA je izgubila veliko zaupanja po svetu, zato ima Infantino priložnost začeti reformni proces: menim, da bo za to potrebno veliko časa, saj ni samo FIFA tista, ki se mora reformirati, ampak tudi Konfederacija in 209 članov združenj, ki niso vsa zelo odgovorna in transparentna.

Kaj pa je lahko gibalo sprememb? Unger: »FIFA je v finančnih težavah, sicer ni v obupnem položaju, saj ima še vedno 1,5 milijarde dolarjev rezerv. Svetovno prvenstvo je vsake štiri leta, zadnje leto so dobili največ denarja, a glede na zadnji program so tudi v zaostanku za okoli 550 milijonov dolarjev. Sponzorji so najbrž zaskrbljeni, saj je tudi v njihovem interesu, da je podoba FIFE povezana s transparentnostjo in integriteto: mnoge družbe so odprto podprle zamisel o neodvisnem finančnem nadzoru. V poslovnem svetu ni nič narobe s tem, da želi FIFA pridobiti najboljše možne sponzorske kupčije: a vprašanje je, 'kaj oni počnejo z denarjem?' To lahko pomeni, da je privatnim družbam v interesu investirati v šport, saj z njim dosežejo širše občinstvo, dosledno vplivajo na čustva ljudi in se navežejo na pozitivna sporočila. Vse dokler šport ni povezan s škandali, korupcijo, diskriminacijo, zlorabo moči in virov.

Kaj se dogaja na *grassroots* ravni?

The International Sport and Culture Association (ISCA) je danska mednarodna krovna organizacija, ki predstavlja več kot 180 zruženj iz celega sveta in več kot 40 milijonov posameznikov. Njen osrednji cilj je promocija fizične aktivnosti za vse. Predseduje ji Mogens Kirkeby: »Največja težava za *grassroots* šport je, da v mnogih državah upada fizična aktivnost. Težave pri vodenju mnogih vladajočih teles škodujejo 'športu' kot *brandu*, kot sektorju. Lahko napovem, da bo to v prihodnosti imelo posledice ne samo za mednarodne organizacije, ne samo za aktivnosti organizacij, ampak tudi za splošno podobo športa na *grassroot* ravni, kar bo vodilo v nadaljnji upad športnega udejstovanja. Napovedujem, da bomo imeli vse večje težave pri promociji, financiranju in organiziranju *grassroots* športa.«

ISCA je v Evropi in Latinski Ameriki začela kampanjo »Now We Move« (»Zdaj se gibamo«), ki meri na borbo proti pretiranemu sedenju in nezdravim življenjskim slogom. Poročilo »Tempirana bomba neaktivnosti« kaže, da je četrtnina evropskih odraslih nezadostno aktivna in da v Evropi ravno neaktivnost pripomore k vzrokom smrti več kot pol milijona ljudi na leto.

Še posebej je pomembna aktivnost v otroštvu, saj bistveno določa prihodnje ravni aktivnosti in s tem vpliva na zdravlilne učinke skozi

življenje. Če govorimo v ekonomskih pojmi, poročilo ocenjuje, da je v EU-28 kar 80,4 milijarde evrov sredstev za javno zdravstvo povezanih s štirimi največjimi neprenosljivimi boleznimi (koronarna srčna bolezen, sladkorna bolezen tipa II, rak debelega črevesja in rak na dojki) in posredno na motnje, povezane z razpoloženjem in anksioznostjo. To so izzivi, ki ji poskuša reševati ISCA, kjer pa seveda lahko igrajo svojo vlogo tudi športne organizacije. Kot pojasni Kirkeby, »je zame najpomembnejša raven športa tista, kjer so ljudje najbolj udeleženi, torej na *grassroots* ravni. Veliko je upravljalških teles, klubov, lokalnih, regionalnih in nacionalnih organizacij. Pomembnejše je implementirati dobro upravljanje na tej ravni kot pa v FIFI. Če bi lokalna telesa imela enako raven upravljanja kot FIFA, nogomet ne bi obstajal. Zato je treba vplivati na upravljanje na vseh ravneh, še posebej pa tam, kjer ljudje sodelujejo, torej na lokalni in regionalni.«

Ali je lahko FIFA v tem procesu vzornik? Kirkeby: »Ne verjamem v vzornike na mednarodnih ravneh. Verjamem pa v lokalne vzornike, v lokalnem okolju, kjer se sama aktivnost tudi dogaja. Vpliv med najvišjimi in najnižjimi ravnimi, od zgoraj navzdol, je negativen, hkrati pa ni nobenega vpliva od spodaj navzgor, kar je tudi pomembna težava.«

Razdaljo med FIFE in ostalim nogometom je dobro izrazil Sepp Blatter junija 2015, ko se je odločil, da odstopi: »Čeprav imam mandat od članstva FIFE, se še vedno ne čutim, da imam tudi mandat od celotnega nogometnega sveta – privržencev, igralcev, klubov, ljudi, ki živijo, dihaajo in ljubijo nogomet toliko kot vsi mi v FIFI.« Zdi se precej jasno, da so nedavne preiskave ameriških in švicarskih uradov močno zaznamovale »zaupanje baze«.

Prelomnica

»Sam imam veliko osebnih težav s Svetovnim prvenstvom v Katarju,« pravi Manuel Veth, glavni urednik spletnih platform *www.futbolgrad.com* in *www.futbolcidade.com*, ki se ukvarjata s preteklimi in sedanjimi dogodki postsovjetskega oziroma ameriškega prostora čez kanal te lepe igre. »Menim, da ima Svetovno prvenstvo v Rusiji neki smisel, v Katarju pa nikakor. To je bila odločitev, za katero menim, da je nastala nad ljudmi, ki ustvarjajo današnji nogomet, kot so privrženci, igralci in klubi. Menim, da je FIFA v nekaj pogledih pozabila – predvsem s to odločitvijo – pozabila, za koga je pravzaprav igra narejena: če nogometni ljudje ne štejejo, kakšen je potem smisel igranja? Potreben je resen korak nazaj, poskrbeti je treba, da je nogomet za ljudi, ki jim je mar zanj. Bolj smiselno bi bilo se vrniti v ZDA (bili so med ponudniki, op. a.). Menim, da bi organizirali sijajno Svetovno prvenstvo, saj je dandanes 'nogometna kultura' tam v porastu, imajo velike stadione in infrastrukturo za gledalce. V preteklosti so bila Svetovna prvenstva globalni fenomen, ki so jih gledali tudi tisti, ki ponavadi ne sledijo nogometu: ne vem, če se bo to tudi tokrat zgodilo. Še vedno menim, da ni bil Katar napaka le zaradi vseh relevantnih tekočih vprašanj, ampak tudi zato, ker država nima nobene povezave z nogometom: zato obstaja tveganje, da mnogi ne bodo povezani s s tem prvenstvom.«

Ali se lahko zdaj karkoli naredi? Veth: »Na tej točki je Katarju zelo težko vzeti Svetovno prvenstvo, saj se objekti že gradijo in kaže, da so se odločitve že sprejele. Če pa FIFA naredi ta korak in reče: 'ne, ne gremo tja – gremo nekam drugam!' jo bo to sicer stalo veliko denarja, hkrati pa bi s tem pridobila velik ugled. Najpomembnejša zadeva za FIFO je, da gre igra tistim, ki jih zanima.«

V paketu reform je dejansko prostora tako za vprašanja transparentnosti in odgovornosti kot tudi za vprašanja človekovih pravic in spolne enakosti, kar je torej prej del rešitve, in ne nadaljnjih zapletov.

Naj se lotimo pristopa od spodaj?

»Če pogledam na trenutno situacijo, menim, da bi lahko bilo vse skupaj veliko slabše. Če bi bil izvoljen šejk Salman, ki je bil obtožen vpletenosti v mučenje, bi to znova podčrtalo kritike privržencev nogometa; gotovo ne bi pomagalo obuditi zaupanja v trenutno stanje FIFE pri širši publiki. Gianni Infantino je gotovo zelo kvalificiran nogometni politik, ki je zrasel v svetovni nogomet pod Michelom Platinijem in Seppom Blatterjem, a ne vemo še, kako bo spremenil stvari na bolje ali če jih sploh bo,« pravi Daniela Wurbs, direktorica *Football Supporters Europe* (FSE), neodvisne, reprezentativne in demokratično organizirane mreže nogometnih navdušencev od spodaj s člani iz 48 držav po Evropi. »V svetu FIFE,« nadaljuje Daniela Wurbs, »je vsako dejanje, ki izkazuje poštenost in transparentnost, pa naj gre za upravljanje ali za organizacijo velikih športnih dogodkov, inovativen korak v pravo smer. Vendar je ta konkreten primer mogoče natežji del, saj bodo privrženci težko pridobili zaupanje v upravljalna telesa nogometa in še težje v samo FIFO, če upoštevamo vsa ta leta škandalov in nogometa, oblikovnega prej po pohlepu manjšine kot ljudske ljubezni do igre.«

Ali obstaja prostor za bolj ekstenzivno rabo športa v različnih javnih politikah, ki zadevajo družbo in izzive, s katerimi se soočamo izven nogometa – npr. pri vključenosti migrantov, trajnostnih razvojnih ciljih? Wurbs: »Seveda, tu bi bil še posebej koristen profesionalni nogomet, z vsem denarjem v njem. Klubi in vodstvena telesa bi lahko prevzeli večjo odgovornost in uporabili svojo integracijsko moč ter publiciteto za naslavljanje družbenih izzivov, kot je begunska kriza itd. V državah, kjer imajo nogometni klubi že tradicionalno velik dostop do skupnosti in kjer so klubi v lasti svojih članov, kjer so podporniki torej vključeni v srce vodenja, lahko na splošno vidimo veliko večjo orientiranost v skupnost in večjo družbeno odgovornost kot pa v tistih klubih, ki se osredotočajo na dobiček.«

Kako se lahko FIFA pogovarja z milijardami privržencev iz celega sveta? Ali imate kakšen praktičen predlog? Wurbs: »Enostavno: po celotnem planetu so predstavniki in organizirane skupine podpornikov, pri čemer je stopnja njihove organiziranosti odvisna od tega, kakšen status ima nogomet v njihovi državi, pa tudi od položaja, ki ga imajo v dialogu s FIFO. FSE je dosedaj edina kontinentalna organizacija podpornikov, vendar ni potrebno, da ostane tako tudi naprej. Mislim, da je ključ v tem, da FIFA ne verjame, da bi lahko

predstavljala resničen glas privržencev iz tribun. Hkrati pa lahko spodbujajo razvoj ostalih kontinentalnih mrež, tako kot to počne UEFA z FSE-jem, dokler sprejemajo, da morajo biti te kontinentalne skupine privržencev neodvisne in torej zmožne prenesti pravi glas njenih glavnih nosilcev. Ta proces bo lahko trajal kar nekaj časa. Do takrat pa bi bil res dober začetek, če bi vključili predstavnike navijačev, kot je FSE, v novoustanovljeni *Football Stakeholder Committee*, ki je bil ustanovljen kot del začetka reformnega procesa. Edina ključna interesna skupina, ki ni vključena v ta komite, pa so ravno – navijači.«

Ali je na koncu tunela luč?

Kot pravi dr. Milan Hosta, slovenski športni filozof, direktor Inštituta za športni razvoj SPOLINT, je najhujše obdobje FIFE in nogometa že za nami: »Imamo novo vodstvo, lahko poskušamo ponuditi našo podporo, da bi dobili, kar nam je bilo obljubljeno. Najhujše, kar se lahko zgodi, je ravno to, da ne pride do nobene spremembe. Sicer pa ne glede na ta netransparentna vprašanja sama igra ni veliko trpela, saj je še vedno najpopularnejša na svetu. To je zelo dober znak in trdna podlaga, na kateri lahko ponovno začnemo gibanje od spodaj navzgor.«

»V družbi, ki jo vodi tekmovanje in rezultati«, nadaljuje Hosta, »prevečkrat nagradimo samo rezultate in pozabljamo na kvaliteto samega procesa. Sam verjamem, da ravno proces določuje kvaliteto rezultatov: ne moremo namreč zanikati bližine tega procesa in dosežkov, prepletenosti teh stvari. Če jo namreč zanikamo – gre za obliko 'alienacije' – nehamo skrbeti za to, kako smo prišli tja, ker smo pač že tam, želimo le osvojiti medaljo, koga pa briga, kako smo jo dobili. Na koncu pravimo, da zmagovalci pišejo zgodovino, vendar ne bi smelo biti tako: zgodovina ne govori samo o mnenjih, govori tudi o dejstvih, ki morajo biti seveda postavljena v kontekst. Jasni si moramo biti o tem, za katerimi vrednotami stojimo. Če iz športa vzamemo vrednote *fair playja*, dobimo 'gladiatorstvo' in 'golo predstavo': vendar to ni tisto, za kar pri športu gre. Pri športu gre vedno za vrednote. Človeški pohlep je 'kratkoviden', kar lahko vidimo v mnogih organizacijah: če so dopuščale takšna dejanja, je na koncu trpela celotna organizacija. Zato potrebujemo sistem, kjer naj bo prioriteta 'skupno dobro': brez tega ne more uspevati niti posameznik.«

Kakšna je torej smer, ki ji moramo na tej točki slediti? Hosta: »Sam bi podpiral program, ki temelji na transparentnosti in ki hkrati ohranja nogomet, takšen, kakršen je, torej najpopularnejši šport na svetu. In ker FIFA generira veliko prihodkov, mislim, da jih je potrebno vrniti tja, od koder prihajajo, torej v *grassroots* gibanja. Pomembno je zadržati otroke na igriščih, jih izobraževati in motivirati, izobraževati tudi skozi nogomet. Mnogi otroci radi igrajo nogomet; torej mora biti igra učinkovito sredstvo, ki jim pokaže, zakaj gre v življenju: to je eden najpomembnejših vidikov družbene odgovornosti takšnih svetovnih organizacij, kot je FIFA. Po svetu obstaja veliko dobrih praks, prvi korak je zato ugotoviti, kaj je bilo narejeno, ovrednotiti rezultate in vključiti kompetentne ljudi,

Predsednik FIFE Gianni Infantino na kvalifikacijski tekmi za Afriški pokal narodov med Južnim Sudanom in Beninom. FOTO: UNMISS/FLICKR.COM

jih čim hitreje opolnomočiti.« Predlog torej posveča več pozornosti primerni implementaciji ter uporabi razvojnih programov in razpisov.

Začasni zaključki

Nogomet in šport sta lahko pomembni orodji za združevanje ljudi, zato imata tudi potencial, da postaneta kanala dostopa do večjega dosega človekovih pravic za vsakogar, vključno z marginaliziranimi in ranljivimi ljudmi in skupinami. Participacija v športu in fizični aktivnosti potencialno okrepi družbeno kohezijo, poveča blagostanje in zmanjšuje »deviantno obnašanje«.

Preko strateške integracije v širše politike lahko dejansko postane konkretno orodje za naslavljanje vrste družbenih vprašanj, za povečanje kvalitete življenja in za zmanjšanje mnogih javnih izdatkov, na samo tistih, ki se vežejo na »javno zdravje«. Vendar je ta mehanizem mogoč le če šport in fizično aktivnost spodbujajo pristna načela *fair playja*.

Ko gledamo športni dogodek oziroma smo v njem udeleženi – na katerikoli ravni – odkrivamo različne dimenzije športa: npr. uspeh športnikov in dinamiko igre, pa tudi vrsto drugih, ki so manj vidne: npr. procese, ki potekajo v igralcih in sodnikih, priprave v slačilnicah in organizacijo dogodkov. »Fair play igra« temelji na sovpadanju in združljivosti teh dimenzij. Ker je v športu represen-

tiranih mnogo interesov in ker vsaka uspešna politika temelji na sodelovanju različnih interesnih skupin – vključno z javnimi, privatnimi in neprofitnimi skupinami ter mediji, je treba pisati, širiti in spoštovati pravila, ki upoštevajo in uravnavajo različne interese na igrišču. To bi omejilo tudi vpliv mnogih negativnih pojavov, ki se oklepajo športne integritete. Proces je lahko zelo kompleksen in težak, vendar trenutno ni na voljo mnogo drugih opcij.

V programu Giannija Infantina je vrsta pomembnih in kompleksnih izzivov, zaradi česar je še prezgodaj, da bi potegnili kakšne zaključke o prihodnosti FIFE. Od njega se pričakuje, da bo vodja, ki spodbuja in je hkrati dovteten za pozitivne odločitve, s svojim »da«, polnim strasti za nogometne ljudi povsod po svetu. Človeški pohlep je lahko hud sovražnik, ki ga je težko premagati, vendar sta v človeški naravi tudi »strast« in »dobra volja«, dva pomembna dejavnika, zmožna narediti razliko celo v najbolj kritičnih razmerah. »Če želimo civilizacijo, lahko uporabimo tudi šport za promocijo bitke med tem, kar je prav, in tem, kar je narobe. Pravila so postavljena zato, da pokažejo, kako lahko človeška bitja kontrolirajo nagone. Poanta boksarskega srečanja ni v tem, da se nasprotnika ubijeta, kar bi lahko naredila, če ne bi bilo pravil. V takšni perspektivi predstavlja šport civilizacijo. V športu lahko najdemo mnogo stvari, vendar se je potrebno odločiti.« (Jens Sejer Andersen).✕

PREVOD: BLAŽ KOSOVEL

Kratka zgodovina slovenskega zatona

IGOR GUARDIANCICH

»Nisem imel ustreznega kritja za tolikšen posel. Samo svojo hišo, nekaj sto tisoč evrov, premeten poslovni načrt in svoj ugled.«

Bine Kordež za *New York Times*, o 350 milijonih, izposojenih za prevzem Merkurja

Zgodba o slovenski gospodarski recesiji, katere razsežnost in dolgotrajnost sta presenetili mnoge poznavalce srednjeevropskega prostora, je zanimiva predvsem zato, ker sta se v njej združila dva ločena pojava: na eni strani problem nedokončane postsocialistične tranzicije, na drugi krizna dinamika, kakor smo jo lahko spremljali v večini perifernih držav evroobmočja. Prepletенost obeh vidikov je skupaj s krizo političnega sistema povzročila pretres, ki je skoraj povsem izničil dosežke dveh desetletij sorazmerno uspešne tranzicije.

Poznavalcem slovenske politične in ekonomske zgodovine je sicer večinoma znano, kako se je Slovenija znašla v dvojni bančni in javnofinančni krizi, ki je dosegla vrhunec leta 2013, ko je bila vlada Alenke Bratušek skoraj prisiljena zaprositi za mednarodno denarno pomoč. Manj znani so globlji razlogi, ki so pripeljali do te godlje. Glede tega sicer krožijo razne politične in žurnalistične špekulacije, ki pa preveč poljubno izbirajo med razpoložljivimi dejstvi na podlagi vnaprejšnjih predstav in politiziranih interpretacij. Zato se mi zdi koristno, da širši javnosti na zgoščen način predstavim nekaj ugotovitev, ki sem jih podrobneje razčlenil v članku *Slovenia: The End of a Success Story? When a Partial Equilibrium Turns Bad*, ki je bil nedavno objavljen v angleški reviji *Europe-Asia Studies*. V njem sem na podlagi širše teoretske analize skušal odgovoriti na vprašanje, kako je slovensko gospodarstvo po petnajstih letih visoke rasti in nominalne konvergence s povprečnim življenjskim standardom Evropske unije leta 2008 zašlo v globoko krizo, od katere si vse do danes ni popolnoma opomoglo. V raziskavo sem vključil tako politične kot gospodarske vidike krize in jih umestil v analizo kompleksnih dogajanj, ki so zaznamovala slovensko tranzicijo iz samoupravljanja v tržno gospodarstvo. Iz tega je izšel poskus koherentne zgodbe slovenskega zatona, ki ga v pričujočem sestavku predstavljam širšemu bralstvu.

Neizvedena privatizacija sreča finančno krizo

Izvorni greh Slovenije je nedovršena privatizacija družbenega premoženja iz časov nekdanje jugoslovanske socialistične države. Nikoli niso bili pretrgani »prijateljski« odnosi med politikami, menedžerji in bančniki, ki so bili pod starim režimom pogoj za nemote-

no poslovanje. Takšno vmesno stanje med socializmom in tržnim gospodarstvom v strokovni literaturi imenujemo »ravnotežje delnih reform«. To nestabilno ravnotežje so menedžerji (t. i. tajkuni) izrabili, ko je Slovenija vstopila v EU. Pristop k evroobmočju je – tako kot v večini perifernih držav, ki jih je konec prejšnjega desetletja zajela kriza – omogočil ogromen priliv cenenega denarja. Slovenske državne banke so ta priliv v znatni meri izkoristile za visoka posojila menedžerjem za financiranje prevzemov državnih podjetij. Sredi tega dogajanja je udarila mednarodna kriza: finančni tokovi so usahnil in mednarodno povpraševanje po proizvodih izvoznikov je čez noč izginilo. Državne banke so postale nelikvidne in slovenska podjetja insolventna. Zaradi perverzne dinamike, značilne za ekonomsko in monetarno unijo, se je bančna kriza kmalu prelevila v javnofinančno: državna boniteta je padla in obrestne mere na javni dolg so poskočile.

Na začetku krize, leta 2009, bi odločen in pravočasen odziv politikov in socialnih partnerjev (sindikatoev ter delodajalcev) močno ublažil njene posledice in privedel do zgodnejšega okrevanja gospodarstva. Zaradi politične polarizacije in rastočega konflikta s socialnimi partnerji pa je država zašla v politični mrtvi tok. Ta je dosegel višek v referendumih, ki so leta 2011 blokirali strukturne reforme Pahorjeve vlade. Tako je Slovenija zamudila štiri leta fiskalnega prestrukturiranja in od začetka 2009 do decembra 2013 odložila dokapitalizacijo bank, kar je davkoplačevalce stalo dobrih 5 milijard evrov ali približno eno šestino BDP.

V tem apokaliptičnem scenariju so se rešila le izvozna podjetja. Čeprav so bila prezadolžena in so v času gospodarske rasti premalo vlagala v raziskave in razvoj, so slovenska podjetja po letih razkroja pridobila na konkurenčnosti in leta 2014 končno popeljala Slovenijo iz krize.

Do tu je zgodba znana: naj zdaj podrobneje razčlenim svoje teze.

Zgodba o uspehu

Brez težav lahko rečemo, da je bilo slovensko gospodarstvo vse od neodvisnosti dalje uspešno in družbeno odgovorno. V letih 1993 do 2008 je BDP rasel krepko nad 4 % letno. Brezposelnost je bila nizka in je postopoma padala, dokler ni leta 2008 dosegla najnižje točke, to je 4,3 %. Zaposlenost je bila visoka in obsegala približno 68,6 % delovno sposobnega prebivalstva, pri čemer je le treba poudariti, da ima Slovenija eno izmed najnižjih ravni zaposlenosti starejših delavcev v EU. Javne finance so bile do konca devetdesetih let sorazmerno uravnovešene. Proračunski primanjkljaji so se pojavili po letu 2000 (čeprav je zaradi visoke rasti javni dolg še naprej upadal) in tekoči račun plačilne bilance je postal deficitaren šele

leta 2003. Istočasno je Slovenija ostala socialno pravična država. Koeficient Gini, ki meri ekonomsko neenakost, eno izmed meril socialne vzdržljivosti, je bil med najnižjimi v državah OECD (tako za Švedsko) in stopnja tveganja revščine ter socialne izključenosti je bila vselej pod evropskim povprečjem.

Slovenija je uživala obdobje visoke in stabilne gospodarske rasti. Transformacijska recesija, ki je sledila osamosvojitvi, je bila milejša kot v ostalih državah Srednje in Vzhodne Evrope, okrevanje pa hitrejše in močnejše. Šele po desetih letih so nas začele druge postsocialistične države dohitevati. Glede brezposelnosti je bila Slovenija pravi šampion: stopnja brezposelnosti je padla na izredno nizko raven. Med letom 2004 in izbruhom krize smo v Sloveniji *de facto* imeli polno zaposlenost.

Pri javnih financah so se prva neravnovesja pokazala po letu 2000. V obdobju visoke rasti med leti 2004 in 2008 je BDP zabeležil 5 % letno realno rast, toda Janševa vlada v tem času ni bila dovolj varčna, da bi jo izkoristila za ponovno uravnoteženje javnih financ. Istočasno se je začelo pretirano zadolževanje privatnega sektorja, predvsem prek izposojanja v tujini, kar je imelo negativen vpliv na razplet krize. Slovenci so začeli porabljati več tujega blaga in storitev, kot so si jih lahko privoščili, kar je razvidno iz primanjkljajev plačilne bilance, ki so se pojavili po letu 2003.

Toda kljub tem rastočim neravnovesjem je Slovenija ostajala uspešna. Kje je iskati razloge za tak uspeh? Naštejem lahko vsaj tri: gradualizem in konsenzualna politika, ki sta značilni za slovenski

gospodarsko-politični model v desetletju 1993–2004; konkurenčni neokorporativizem, tj. produktivne izmenjave med delavci in menedžerji; in tehnološko-intenzivna proizvodnja. Slovenija je namreč štartala zelo ugodno: razvit izvozni sektor je imela že pod bivšo Jugoslavijo. To jo je ločevalo od vseh ostalih postsocialističnih držav.

Prednosti gradualizma

Oglejmo si vsakega od teh dejavnikov posebej. V začetku devetdesetih je obstajala burna razprava med podporniki terapije šoka (ki so jo zagovarjali Jeffrey Sachs, Stanley Fisher in pred njima Milton Friedman, ki se je ukvarjal z Latinsko Ameriko) in zagovorniki gradualizma (na primer nobelovec Joseph Stiglitz). Prvi so trdili, da je treba premostiti socialistično centralizirano gospodarstvo z radikalno kombinacijo makroekonomske stabilizacije, liberalizacije cen in privatizacije državnega premoženja. Gradualisti kot Stiglitz pa so poudarjali, da terapija šoka prinaša le nepotrebno bolečino za široke sloje prebivalstva in zelo malo koristi, saj ne sloni na nadgradnji obstoječega družbenega kapitala, ki je ostal po socializmu. Stiglitz je v takšni politiki videl utopični socialni inženiring in ga pikro označil za »tržni boljševizem«.

No, Slovenija se je nedvoumno odločila za gradualizem. Večina mednarodnih politologov to odločitev zagovarja. Zanj so obstajali tehtni razlogi: razpad Jugoslavije je ustvaril izjemno nestabilno regionalno okolje, v katerem se je terapija šoka kazala kot neva-

ren in povrhu še nepotreben eksperiment. Slovenija je namreč razpolagala z visokim razvojnim izhodiščem, ki bi ga bilo škoda zapraviti. Tako se je država s širokim političnim konsenzom, ki je prekašal nastajajoče delitve na postsocialistično »levico« in pomladno »desnico«, odločila za gradualno tranzicijo. V okviru trojice »liberalizacija, privatizacija, stabilizacija« je bila takoj izvedena le zadnja: makroekonomska stabilizacija je zelo hitro naredila konec hiperinflaciji, nastali po razpadu Jugoslavije.

Katere so bile pglavitne prednosti gradualizma? S pomočjo razvite mreže socialne varnosti je slovensko gospodarstvo enakomerno porazdelilo stroške tranzicije, predvsem kar zadeva brezposelnost in socialna tveganja. Slovenija je ohranila socialni mir tako, da je pred propadom zaščitila ranljive skupine (poleg brezposelnih predvsem upokojenca in starejše delavce: kategoriji, ki so ju, z različnim uspehom, sicer skušale zaščititi vse srednjeevropske tranzicijske države) in omogočila ekonomsko varnost tistim predstavnikom srednjega razreda, ki so bili odvisni od državnega proračuna (učitelji, zaposleni v zdravstvu, policisti). S tem se je država izognila visoki stopnji politične nestabilnosti, ki bi lahko ogrozila konsolidacijo liberalne demokracije, kot se je zgodilo v mnogih drugih postsocialističnih državah, od Slovaške do Ukrajine in širše balkanske regije. Poleg tega pa raziskave kažejo, da je gradualizem zaradi nižje stopnje negotovosti izboljšal gospodarske odločitve države in posameznikov.

To je postalo očitno znotraj razvoja konkurenčnega neokorporativizma (pojem je razvil nemški sociolog Wolfgang Streeck), ki je predstavljal pravo anomalijo v državah Srednje in Vzhodne Evrope. Tu mislim na ekonomski sistem, ki temelji na usklajevanju interesov med socialnimi partnerji. Za uspešen socialni dialog pa so potrebni določeni pogoji in te je v obdobju, ko se je zaključila prva faza politične tranzicije v demokratični sistem med državami postsocialističnega bloka imela le Slovenija. Imeli smo najmočnejše socialne partnerje v regiji: sindikalna gostota (delež zaposlenih, vpisanih v sindikat) se je stabilizirala v višini 40 % in do nedavnega je bilo tudi članstvo v Gospodarski ali Obrtno-podjetniški zbornici obvezno, kar pomeni, da so delodajalske organizacije pokrivalo celoten zasebni sektor. Poleg tega so leta 1992 inflacijski pritiski in stavkovni val privedli do političnega sporazuma med vlado in sindikati, ki je zaznamoval naslednji desetletji. Drnovškova vlada si je v pogajanjih zagotovila zmerno rast plač, kar je omogočilo zajezi-
tev inflacije. Sindikati pa so v zameno pridobili institucionalizirano vlogo v odločanju o socioekonomskih politikah v tripartitnem Ekonomskem in socialnem svetu, ustanovljenem leta 1994.

To je bil rojstni dan slovenskega neokorporativizma. Ta se je razvil na dveh ravneh. Na ravni podjetij so delavci in menedžerji oblikovali »preživetvene koalicije«, kot jih imenuje politolog Miroslav Stanojević, kjer so intenzivnost dela in funkcionalno prožnost zamenjali za visoko varnost zaposlitve, omejitev odpuščanj, varstvo plač in velikodušne pokojnine; torej fleksibilnost na delovnem mestu v zameno za zaposlitveno varnost. Na ravni države pa so socialni partnerji vsake dve ali tri leta sklepali socialne sporazume, s

katerimi so zaposleni prejeli razne socialne privilegije v zameno za zmerno rast plač. To je bilo ključno za izpolnjevanje maastrichtskih kriterijev in zgodnji pristop v evroobmočje leta 2007.

Toda za gospodarski uspeh je bil bistven izvozni sektor. Slovenija je po izvozni konkurenčnosti slovela že pod nekdanjo Jugoslavijo po zaslugi podjetij, kot so npr. Gorenje, Elan, Lek, Krka itd. Tehnološka intenzivnost slovenskih proizvodov je bila od vsega začetka visoka, tako da je Svetovna banka leta 2007 zapisala, da je »premik v smeri izvoza visoke tehnologije še posebej očitno v višegrayskih državah – Madžarski, Poljski, Češki in Slovaški – ter v Sloveniji«.

Priča smo bili rasti deleža kompleksne proizvodnje, ki je v obdobju 1995–2007 narasla od 32 % na 41 %, zaposlovala tretjino delovne sile in predstavljala približno polovico celotnega izvoza. Politična ekonomista Dorothee Bohle in Béla Greskovits sta Slovenijo zato označila kot »poljedrno« (*semi-core*) državo v mednarodni gospodarski integraciji. Slovenija je torej spadala med države, kjer je obstajala kvalificirana delovna sila in avtonomni menedžment, vendar pa se je morala na področju tehnologije zanašati na tuje vire, tj. na mednarodni kapital in globalno podjetništvo.

Slovenija je bila nekje na sredi lestvice evropskih držav glede deleža srednje in visoke tehnologije v dodani vrednosti predelovalnih dejavnosti in bližje državam Srednje in Vzhodne Evrope glede dodane vrednosti na zaposlenega v visokotehnoloških panogah. To pomeni, da je delovna intenzivnost v Sloveniji povprečna in da proizvajamo srednje visoko tehnologijo. Dober primer je bilo podjetje Prevent (zdaj v stečaju), ki je bilo dobavitelj za podjetja, kot so Volkswagen, BMW, Mercedes itd. Čeprav sama panoga, tj. avtomobilska industrija spada med visoko tehnološke dejavnosti, pa je podjetje Prevent izdelovalo sedežne prevleke in nič kaj zahtevnejšega. Podobno se je dogajalo v ostalih državah Srednje in Vzhodne Evrope.

Kriza slovenskega modela: ko evropska periferija sreča tajkunizacijo

To je bila splošna slika pred krizo, zdaj pa pogledajmo, kako je izgledal slovenski propad. Po izredno visoki gospodarski rasti v zadnjih letih pred krizo je bil padec BDP leta 2009 dramatičen, približno za 8 %, torej mnogo večji kot drugod v evroobmočju. Po kratkem okrevanju je Slovenija zašla v tako imenovano *double dip* recesijo. BDP je upadel v letih 2012 in 2013, ko je slabši rezultat zabeležila le Grčija. Po izračunih ekonomista Jožeta P. Damijana bi bil BDP za celih 27 odstotnih točk višji, če ne bi prišlo do krize. Posledica množičnih stečajev je bila hitra rast brezposelnosti. Število brezposelnih oseb je oktobra 2010 preseгло simbolični prag 100 tisoč. Leta 2013 je stopnja brezposelnosti preseгла 10 % in šele od takrat začelo rahlo upadati.

Kako pa je do tega prišlo? Slovenska dinamika je bila v bistvu zelo podobna temu, kar se je zgodilo v ostalih deželah na periferiji evroobmočja. V letih gospodarskega vzpona je bila v obtoku obilna likvidnost in beležili smo izredno nizke obrestne mere. Slovenske banke so si začele na veliko izposojati denar iz tujine, predvsem

iz severnoevropskih bank, in to kratkoročno. Naprej pa so posojale domačim podjetjem in gospodinjstvom za dolgoročne naložbe, na primer za nakup nepremičnin, za prevzeme itd. Istočasno so za take kredite zahtevale nezadostne garancije (v obliki nepremičnin ali delnic) in z nevzdržnim finančnim vzvodom. V kratkem obdobju štirih do petih let je razmerje med posojili in BDP naraslo od 40 % na 90 %.

Kot sem že omenil, je bil problem v periferiji evroobmočja (v Španiji, Italiji, na Irskem in Portugalskem) zelo podoben slovenskemu. V vseh teh državah si je zasebni sektor izposojal ogromne vsote denarja, javni dolg pa se je zaradi hitre rasti, ki so jo v dobršni meri poganjali prav ti nevzdržni krediti, v večini primerov zmanjševal ali ostajal stabilen (neoliberalna mantra, da je vsega krivo razsipavanje javnih sredstev, je torej čista floskula, kot podrobno razlaga politični ekonomist Mark Blyth v odlični knjigi *Austerity: The History of a Dangerous Idea*). Tudi pri nas se je zasebni dolg v obdobju šestih do sedmih let skoraj podvojil, od 60 % BDP leta 2002 do več kot 100 % leta 2008. Toda največji problem je bil v tem, da to zadolževanje v zasebnem sektorju ni bilo uporabljeno za vlaganje v produktivno infrastrukturo, v investicije, raziskave in razvoj, ampak za tekočo porabo, za špekulacije v gradbeništvu – in seveda za prevzeme.

V vseh perifernih državah so začeli uvažati veliko več blaga in storitev, kot so jih izvažali. V Španiji je krožil znani dovtip, da so se ljudje konec devetdesetih let še vozili v domačih seatih, nekaj let pozneje pa je že vsakdo imel svoj audi. V slovenski različici koristi od te velike porabniške »fešte« niso imeli toliko običajni potrošniki, temveč predvsem menedžerji, ki so si izposojali velikanske vsote denarja za prevzeme podjetij v državni lasti.

Anatomija nekega sesutja

Če primerjamo trgovinsko bilanco jedra evroobmočja z njegovo periferijo, lahko vidmo, da sliki predstavljata zrcalni podobi. V perifernih državah so nastajali veliki primanjkljaji, saj so kupovale proizvode iz jedra; Slovenija ni bila pri tem nikakršna izjema. Po izračunih samega Bineta Kordeža smo v obdobju rasti letno uvozili za 1,4 milijarde več blaga, kot je bilo izvoza, ter plačali okoli 700 milijonov obresti in dobička. V času konjunktore smo na leto morali najeti 1,5 milijarde evrov, da smo poravnali nakupe v tujini. Povedano naravnost: živeli smo nad svojimi možnostmi.

Neto zunanji dolg je poskočil od skoraj nič na 34 % BDP. Ta ogromen priliv denarja je sprožil veliko povpraševanje in privedel do balonov na borzi, v gradbeništvu in na nepremičninskem področju. Ko so ti baloni zaradi finančne krize počili – mednarodno povpraševanje je usahnilo in mednarodni finančni tokovi so zamrzili – so slovenske banke ostale z nedonosnimi posojili, tj. krediti, ki jih je bilo nemogoče izterjati, v pošastni vrednosti okoli 22 % BDP. Čeprav je zgornja ocena verjetno pretirana zaradi nepreglednih merilnih kriterijev, ostaja dejstvo, da se je večina slovenskega bančnega sektorja znašla na robu stečaja. Bančna kriza se je zaradi institucionalne konfiguracije evra prelevila na javni dolg. Evro

je namreč nedovršena monetarna unija, ki jo je v besedah Jeana Pisani-Ferryja zaznamovala »nemogoča trojica«: evroobmočju so manjkale tri pomembne značilnosti monetarnih unij. Ni bilo bančne unije – to pomeni, da je morala vsaka država reševati lastne banke; ni bilo fiskalne unije – posameznim državam je bilo onemogočeno oziroma prepovedano, da bi reševale druge države članice; in Evropska centralna banka ni igrala vloge posojilodajalca v skrajni sili, torej ni mogla neposredno kupovati javnega dolga držav članic, če so bile te pod špekulativnim napadom ali v ekonomski stiski, ki bi lahko privedla do padca bonitete javnega dolga.

Finančni trgi, ki so leta 2001 verjeli v stabilnost evroobmočja, so se zavedali, da imajo javni dolgovi raznih držav članic različne stopnje tveganja. Trenutek streznitve je nastopil, ko je leta 2010 grški premier George Papandreu javno razkril fiskalne prekrške prejšnje konservativne vlade Kostasa Karamanlisa. Ko je postala možnost okužbe v evropskih periferijah realna, je finančne trge zagrabil upravičena panika. Države, ki so zašle v krizo, so namreč morale same reševati svoje banke in finančni trgi so začeli dvomiti, ali imajo članice pod pritiskom dovolj sredstev za tako masivne operacije. Visoko tveganje je privedlo do padca bonitetnih ocen javnega dolga v vseh perifernih državah. Tudi slovenskega, za katerega je bilo treba odšteti večje obrestne mere, da bi ga kdo sploh financiral. Medtem ko so bile obresti na slovenski javni dolg leta 2006 nižje kot za Nemčijo, je pet let pozneje *spread* od negativnega poskočil za kar 500 osnovnih točk.

Tako se je začela »negativna spirala« med bančno in javnofinančno krizo. Ker so banke v sebi držale dobršen del slovenskega dolga, so višje obrestne mere slabile njihove bilance. Tako so zabredle v še večjo krizo in je bilo treba odšteti še več novih sredstev za njihovo dokapitalizacijo, kar je dodatno poslabšalo boniteto države. Znašli smo se v začaranem krogu. V teh pogojih se je slovenska vlada tudi sama zadolžila, da bi rešila finančni trg, pa tudi pomagala brezposelnim in podjetjem v težavi. Javni dolg je tako v slabih šestih letih poskočil od 25 % BDP na preko 80 %. Velik primanjkljaj leta 2013 (čez 15 % BDP) je bil posledica dokapitalizacije Nove ljubljanske banke, Nove kreditne banke Maribor in Abanke.

Kako lahko povzamemo vzroke propada? Glavni dolgoročni vzrok je predolgo trajajoči gradualizem, ki je Slovenijo, ob vseh omenjenih pozitivnih učinkih, zaradi neučinkovitega procesa privatizacije privedel v ravnatežje parcialnih reform. Kratkoročni vzrok ekonomskega propada je izhajal iz poceni kreditov, ki so zaradi nevzdržne posojilne prakse državnih bank napihnil balone, ter nazadnje iz krize političnega odločanja in neokorporativističnega modela pogajanj, kar je ob izbruhu krize privedlo do politične paralize. Po letu 2008 smo zdrsnili v ekonomsko in politično slabo ravnatežje. V gospodarstvu so se podjetja pretirano zadolžila in izgubila na stroškovni konkurenčnosti. V politiki se je s Pahorjem začelo obdobje skrajne nestabilnosti.

Prekletstvo parcialnih reform

Večina političnih ekonomistov, ki se ukvarjajo s tranzicijo iz soci-

alizma, poudarja, da je gradualizem reformna strategija, s katero politične elite ohranjajo socialni mir in nadgrajujejo obstoječe institucije. Politolog Adam Przeworski je izrekel najbolj prepričljivi argument v prid gradualizma. Po njegovem mnenju obstaja huda napetost, dihotomija med demokratičnim procesom in radikalnostjo reform. Glede na to, da terapija šoka nalaga večje družbene stroške na širše prebivalstvo, se lahko kaj hitro zgodi, da poraženci reform (brezposelni, starejši in nižje kvalificirani delavci, upokojeanci) volijo bodisi za »staro gardo« ali nove populistične in avtoritarne sile ter tako zaustavijo prehod iz socializma v demokracijo oziroma iz centralnega planiranja (ali samoupravljanja) v tržno gospodarstvo; lahko pa celo oboje. Številni drugi avtorji so izrazili zadržke do te teze. Tako npr. Joel Hellman, bivši ekonomist pri Svetovni banki, svari pred uspehom kratkoročnih zmagovalcev tranzicije, ki lahko »ugrabi« reformni proces in blokirajo gospodarstvo v ravnotežju parcialnih reform. Tako situacijo izrabijo za koncentracijo rent za svoje parcialne koristi in hkrati prenašajo visoke stroške na preostalo družbo. Dober primer so bile arbitraže v Rusiji v začetku devetdesetih let, ko so nastajajoči oligarhi kupovali plin po subvencionirani ceni doma in ga prodajali po tržni ceni v tujini.

Privatizacija jugoslovanske družbene lastnine v Sloveniji je tak primer parcialnega ravnotežja reform. To je bila drama v treh dejanjih. Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij iz leta 1992 je bil kompromis med predlogoma Korže-Mencinger-Simoneti in Sachs-Peterle-Umek. Prvi so zagovarjali decentralizirano, postopno in komercialno privatizacijo, kjer bi vlada opravljala le regulatorno vlogo, kar bi bilo v prid obstoječim elitam, torej tranzicijski levici. Drugi so se zavzemali za hitro in brezplačno razdelitev poslovnih deležev skozi pooblašene investicijske družbe pod centralno vladno upravo, kar bi omogočilo oblikovanje novih elit, torej v prid »desnici«. Rezultat kompromisa med vizijama je bil slab: 50 % gospodarstva je ostalo v državnih rokah in tuji investitorji so Slovenijo enostavno obšli. Poleg tega je bila lastniška struktura premoženja, ki je ostalo v državni lasti, tako nepregledna, da je bil nadzor nad menedžerji pomanjkljiv in so nastajale nenehne težave z upravljanjem podjetij.

Drugi privatizacijski val je bil Drnovškov poskus privatizacije NLB in NKBM leta 2001-2002. Zaradi ideologije nacionalnega interesa so razni ekonomisti, pogosto povezani s Kučanovim Forumom 21, diskreditirali prodajo bank tujim investitorjem. Slovenija je tako ostala edina postsocialistična država v Evropi z večino bank v državni lasti. Janševa vlada je sprožila tretji val privatizacije, tako da je enostavno nadaljevala prakso prejšnjih levičarskih vlad: v velikem obsegu je dopuščala menedžerske prevzeme državnih podjetij in selektivno prodajala državno premoženje političnim prijateljem. Simbolni primer je bila seveda prodaja delnic Mercatorja, leta 2005, v lasti Kapitalske družbe in Slovenske odškodninske družbe Istrabenzu, ki jo je vodil Janšev politični zaveznik Igor Bavčar, in Pivovarni Laško, ki jo je upravljal Boško Šrot iz nasprotnega tabora. Zdaj lahko že skoraj onkraj razumnega dvoma zatrdimo, da

je bila Šrotu dana možnost, da pridobi del Mercatorja v zameno za politični vpliv na časnik *Delo*, ki je bil takrat v lasti Pivovarne Laško.

Kako so ti prevzemi delovali in zakaj so bili sistemsko nevzdržni? Najpogostejši način prevzema je bilo t. i. lombardno posojilo. Državna banka je posodila denar menedžerju za prevzem državnega podjetja in kot garancijo dobila delnice podjetja, ki ga je ta menedžer prevzemal. Ko tak prevzem zadeva eno podjetje, je seveda problem menedžerja, da izplačuje dolg za omenjeni posel. Ko pa takšni prevzemi zadevajo dobršen del gospodarstva, postane to problem bank. V situaciji, ko vrednost delnic niha brez kakršnekoli povezanosti z realnim ekonomskim stanjem, postajajo te povsem neustrezna garancija.

Banka Slovenije se je zavedala, da je bilo sistemsko tveganje v porastu in da so bile delnice precenjene. Janševa vlada je sicer pripravila ustrezno zakonodajo – kot je pokazala Preiskovalna komisija, ki jo je imenovala Pahorjeva vlada –, toda prav tisti člen Zakona o bančništvu, ki je zahteval večje garancije za prevzeme, in Zakon o prevzemih, ki naj bi omejil lombardna posojila, so odložili za leto dni, ko je bila glavnina prevzemov že izvedena. To, da se ne Agencija za trg vrednostnih papirjev ne Banka Slovenije ne Urad za varstvo konkurence temu roko hitrstvu niso zoperstavili, kaže, da so nadzorne institucije enostavno popustile na celi črti in da so same posredno odgovorne za nevihto, ki se je nakazovala.

Politično slabo ravnotežje

Odprto ostaja vprašanje, zakaj se politiki na krizo niso odzvali takoj, ko se je pokazalo, da ne bo kratkotrajna. Razloge za usodno neukrepanje po letu 2008 lahko imenujemo slovensko politično slabo ravnotežje. Že od leta 2004 je prišlo do krhanja političnega in neokorporativističnega konsenza v državi. Potem ko smo dosegli skupni cilj pristopa k Evropski uniji, so na dan privreli antagonizmi, ki so se izrazili v politični polarizaciji. Ta je sovpadla s projektom radikalnega preoblikovanja gospodarstva, ki ga je leta 2004 začela Janševa vlada. V mislih imam enotno davčno stopnjo, fleksibilizacijo trga dela itd. Zaradi ostre opozicije sindikatov je Janševa vlada postopoma okrnila socialni dialog, hkrati pa je izvedla le manjši del napovedanih reform. Slovenija se je tako ob izbruhu krize znašla v stanju, ko prejšnji model odločanja ni več deloval, novega pa še ni bilo na obzoru. In v situaciji, ko se vsi akterji počutijo šibke in ogrožene v svojih interesih, postane kakršnokoli odločnejše ukrepanje oteženo.

Neokorporativizem je sicer dodatno oslabil že ob vstopu v evro-območje. Ko je Slovenija leta 2006 fiksirala menjalni tečaj med tolarjem in evrom, se je odpovedala devalvaciji svoje valute. Kako lahko države ohranijo mednarodno konkurenčnost brez samostojne monetarne politike? Ostane jim le notranja devalvacija, to je nižanje ali stagnacija plač. Pritisk na delovno silo je zato med krizo postal neznošen. S strani delavcev je prišlo do porasta nezaupanja do sindikalnega vodstva, ki se je izrazilo tako v drastičnem znižanju števila članstva kot v nenapovedanih stavkah, npr. v Gorenju

leta 2009. Istočasno je leta 2006 postalo članstvo v Gospodarski zbornici (in od leta 2013 tudi v Obrtno-podjetniški zbornici) prostovoljno in posledično začelo upadati. Sindikati in delodajalci so zato morali radikalizirati svoje pozicije, da bi lahko ohranili podporo lastne baze: posledica je bila skorajšnja blokada delovanja Ekonomskega in socialnega sveta natanko v trenutku, ko sta premier Pahor in minister za delo Svetlik skušala uveljaviti strukturne reforme trga dela in pokojnin. Reforme pa so bile nujne zaradi pritiska trojke, zato jih je Pahor v Državni zbor poslal brez soglasja socialnih partnerjev. Ti so se mu maščevali. S podporo SDS in NSi so napovedali referendum, ki je sredi leta 2011 pripeljal do padca vlade. Prepozno prestrukturiranje bančnega sektorja, ki je bilo rezultat krize in neodločnosti Pahorjeve vlade ter sledeče politične nestabilnosti, nas je stalo dobrih 5 milijard evrov.

Še nekaj besed o ekonomskem slabem ravnotežju. Jože P. Damijan je izračunal, da so se slovenska podjetja nevdržno zadolžila za neverjetnih 27 % do 36 % BDP, kar je prizadelo 13 tisoč podjetij. Če bi vseh teh 3.175 *de facto* bankrotiranih podjetij šlo v stečaj (vključno z največjimi: Cimos, Pivovarna Laško, Slovenske železnice), bi Slovenija izgubila 13 % skupne dodane vrednosti, 14,4 % vseh zaposlenih in 7,1 % izvoza. Totalna katastrofa.

Stroškovna konkurenčnost gospodarstva pa se ni poslabšala le zaradi menedžerjev, ki so vlagali v prevzeme namesto v raziskave in razvoj. Temu so botrovale tudi hude politične napake. Virantova reforma plačnega sistema v javnem sektorju in visoka indeksacija sta povečali stroške dela na enoto proizvoda. V neuspešnem poskusu, da bi sindikate zvabila na svojo stran, je Pahorjeva koalicija sredi krize povečala minimalne plače za celih 23 %, kar je usodno prizadelo celotne panoge. Kratkoročni protikrizni ukrepi so sprožili plačno inercijo in kopičenje delovne sile v javnem sektorju. Vse to je privedlo do tega, da so izvozi po krizi naraščali počasneje od okrevanja v glavnih trgovinskih partnerjih. To enostavno pomeni, da nismo takoj skočili na voz ponovnega gospodarskega vzpona. Od tod dvojna, *double dip* narava slovenske recesije. Ta je po pričakovanjih okrepila politično polarizacijo, kar se je spet odrazilo v težavah pri sklepanju konsenzov, nujnih za izhod iz krize.

Rezultati teh negativnih spiral je zaskrbljujoča stagnacija. Glede na tehnološko intenzivnost našega izvoza tako rekoč stopicamo na mestu. Kljub visoki absolutni rasti se slovenski delež v svetovnem izvozu ni povzpел nad 0,175 % in torej ostal na skoraj isti ravni kot leta 1992. Tehnološka zahtevnost se je izboljšala v manjši meri kot v drugih državah Srednje in Vzhodne Evrope. Delež izvoza proizvodov visoke tehnologije je v letih 1995–2001 celo padel. Ali kot je zapisal Jože P. Damijan: »Nismo se nikamor premaknili. Nismo uspeli rasti hitreje od ostalih.« Tako gradualizem v prestrukturiranju podjetij, pred katerim so pred desetimi leti svarili ekonomisti Rojec, Šušteršič in drugi, kot velika recesija sta imeli hude zavorne učinke na razvoj gospodarstva.

Kako naprej?

Toda tako kot je zunanje opazovalce presenetil nenaden propad

Slovenije, jih je presunilo tudi pospešeno ekonomsko okrevanje. V zadnjih dveh letih se je gospodarska situacija relativno izboljšala. Neto izvozi so ustvarili visoke presežke v tekočem računu. Srednjevisoko tehnološka izvozna podjetja še vedno imajo solidne temelje. K 3 % rasti leta 2014 so pripomogli tudi infrastrukturni projekti, ki jih je sofinancirala Evropska unija. Projekcije so še vedno dobre. Brezposelnost se je začela nižati, čeprav polagoma. Nižji primanjkljaji so zaustavili rast javnega dolga. Kljub krizi je Slovenija ostala socialno pravična država z najnižjo neenakostjo v OECD po Danski in relativno nizko stopnjo socialne izključenosti.

Tudi na politični fronti so šli premiki kljub izredni nestabilnosti v pozitivno smer. Pod Janševo vlado so se socialni partnerji končno streznili in se verjetno zavedeli, da so neodgovorno pripomogli k poslabšanju krize. Minister za delo Andrej Vizjak se je v letu dni na Ekonomskem in socialnem svetu dogovoril glede reforme trga dela, pokojnin in tudi o racionalizaciji javnega sektorja. Čeprav vlade Alenke Bratušek ne morem oceniti kot pretirano uspešne, se je ta vendarle spopadla z restrukturiranjem finančnega sektorja in dokapitalizirala banke, ustvarila slabo banko in uvedla ustavne spremembe. Fiskalno pravilo in sprememba referendumске zakonodaje bosta verjetno preprečila podobne javnofinančne in politične krize v prihodnosti, pa čeprav o demokratičnih aspektih tega posega lahko razpravljamo. Tudi Miru Cerarju se je po počasnem štartu le posrečilo izpeljati določene ukrepe. Ministrica za delo Anja Kopač Mrak je s sindikati in delodajalci sklenila novi socialni sporazum, ki je žal pred kratkim propadel, in reformirala problematično študentsko delo. Privatizacija se med polemikami nadaljuje. Uspelo nam je prodati Adrio Airways, Elan, NKBM – sicer pod ustrežno ceno – Žito, Areodrom Ljubljana itd.

Kakšni pa so nadaljnji obeti za institucije slovenskega gospodarstva? Je državno-menedžerski kapitalizem še vedno vzdržljiv? Moje mnenje je, da v obstoječi obliki ni. Država se je izkazala za zelo slabega upravitelja svojega premoženja, predvsem bank. Regulatorji so popustili na višku krize. Pohlepni menedžerji in bančniki so to šibkost le izrabili. Potrebno je torej ojačati nadzor in sprejeti temeljitejše tržne prakse, po možnosti v okviru socialne tržne ekonomije in socialnega dialoga, ki je državi dobro služil v obdobju 1994–2009.

V mislih imam štiri ukrepe, s katerimi bi lahko dosegli večjo stopnjo odgovornosti in varnosti. Prvič, privatizacijo (po primerni ceni) državnega premoženja in odprtost do tujih investicij, ki so znatno pripomogle k tehnološkemu razvoju ostalih držav v regiji. Drugič, okrepitev nadzornih zmogljivosti regulatorjev in njihovo neodvisnost od politike. Tretjič, stopnjevanje boja proti korupciji z učinkovitim in strokovnim sodstvom. Četrtrič, natančnejšo definicijo vloge Ekonomskega in socialnega sveta pri oblikovanju socio-ekonomске politike na državni (in evropski) ravni.

Toda obstaja možnost, da bodo, podobno kot na vrhuncu krize, ti predlogi nasledili na čereh vse večje politične polarizacije. Tu se kaže odgovornost civilne družbe, da javno razpravo preusmeri k bistvenim vprašanjem za našo prihodnost. ×

Preprečevanje korupcije v Romuniji

Ekonomsko ozadje diskurza o preprečevanju korupcije

RĂZVAN DUMITRU

Po razpadu socialističnega sistema je bila v Romuniji uvedena posebna vrsta politične ekonomije, takšna, v kateri so meje med politikom in ekonomijo zabrisane. V 90. letih prejšnjega stoletja so poslovneži, ki so bili dobro povezani s politično elito, privatizirali najvrednejše dobrine socialistične ekonomije in tako obogateli. Po letu 2000 je s pomočjo politikov, ki so bili pripravljene odpreti državo za zahodne politične interese, v Romunijo vstopil zahodni kapital. Vlada, ki jo je takrat vodila Socialdemokratska stranka (*Partidul Social Democrat* – PSD) z Adrianom Năstasejem na čelu, je naglo privatizirala nekatere od preostalih državnih podjetij, ki so jih sedaj prevzela podjetja s sedeži v Evropi in tudi Rusiji, hkrati pa je podpisala pogodbe z različnimi ameriškimi in evropskimi izvajalci.

Eden od glasnikov tujih kapitalskih investicij je bil tudi Traian Băsescu, župan Bukarešte. V prvih letih novega tisočletja je uvedel ukrepe za zaprtje maloprodajnih kioskov, dotakratnih gospodarjev mestnih ulic, in omogočil velikim mednarodnim verigam, kot je na primer Carrefour, da prevzamejo njihovo mesto. Vendar to ni bilo zgolj obdobje, ko so v prostor z največjo koncentracijo prebivalstva v državi vstopile velike mednarodne verige; je tudi obdobje prvih nakupovalnih centrov, prvih velikih infrastrukturnih projektov s tujimi investitorji in prodaje industrijskih kompleksov iz socialističnih časov tujim korporacijam.

Vstop tujega kapitala je omogočil razvoj trgov zunaj lokalno nadzorovanih finančnih tokov. Del romunskega delavstva, še posebej bolj usposobljeni in izobraženi, namreč ni bil več pod neposrednim nadzorom lokalnih gospodarskih in birokratskih oziroma političnih elit, saj so postali njegovi prihodki vezani na tuj kapital.

Bližale so se parlamentarne in predsedniške volitve in razširile so se govornice, da je sklepanje pogodb z investitorji koristilo tudi premierju Adrianu Năstaseju, o katerem je prevladovalo mnenje, da je eden bolj skorumpiranih posameznikov v državi. Splošno prepričanje velikega dela populacije je bilo, da je PSD v celoti najbolj skorumpirana od vseh tranzicijskih strank. K temu je pripomoglo tudi dejstvo, da je bila to najmočnejša stranka postsocialističnega obdobja in dedinja prejšnje infrastrukturne komunistične stranke. To prepričanje je omogočilo, da je na politični parket vstopil karizmatični in agilni populist Traian Băsescu. Băsescu je leta 2004 z zamikom začel kampanjo za naslednjega predsednika, pri čemer je svoj program, ki je temeljil na preprečevanju korupcije, gradil na javnem nezadovoljstvu v postkomunistični Romuniji. Năstaseja in

njegovo vlado je obtožil, da je kupila vstop Romunije v Evropsko unijo, ki je bil predviden za leto 2007. Băsescu se je naslanjal na zakoreninjene predstave o korupciji med politiki in pozival k rešitvi, po kateri je zaslovel Vlad Tepeș (znan tudi kot Vlad Năbădăleț): skorumpirane politike naj se »natakne na kol« pred vladnim poslopjem. Izkoristil je podobo novinca in žrtve državnih oblasti pod vodstvom vplivnega premiera ter na svojo stran pridobil slabo večino volivcev. Njegova zmaga nad manj karizmatičnim Năstasejem je bila nepričakovana.

Politična raba diskurza o preprečevanju korupcije

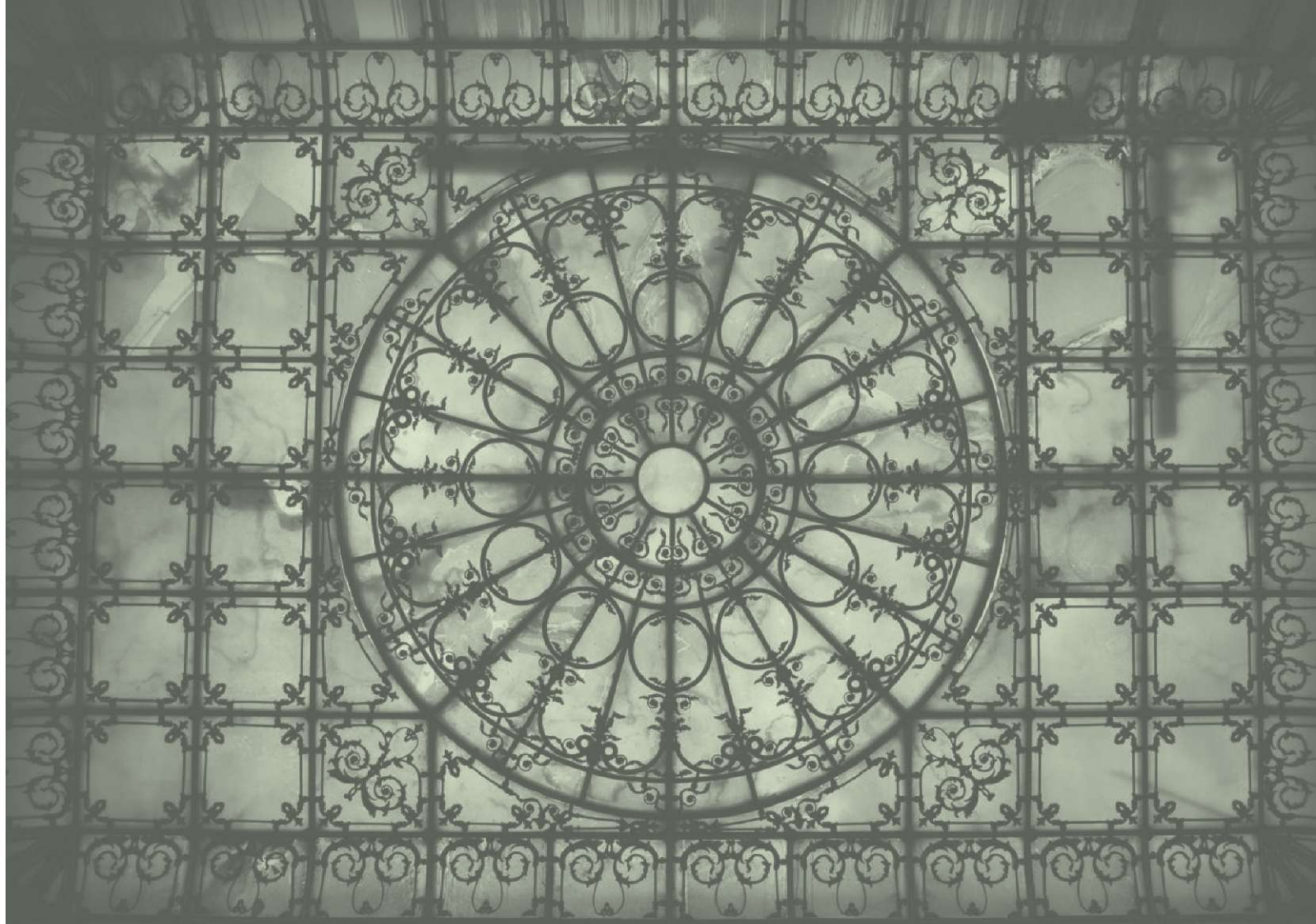
Po predsedniških volitvah, ki so potekale hkrati s parlamentarnimi, je bila decembra 2004 sestavljena nova koalicija, katere del je postala tudi PSD. V koaliciji sta bili tudi dve nasprotni si stranki: demokrati (Băsescujeva stranka) ter liberalci (ki jih je vodil Călin Popescu-Tăriceanu, kandidat za novega premiera) in humanisti, ki jih je vodil kontroverzni Dan Voiculescu, nekdanje zaposlen v Ceaușescujevi tajni službi.

Javnomnenjske raziskave so pokazale, da je podpora koaliciji, ki je presegla podporo Băsescuju na volitvah, zvišal prav strog in nepopustljiv diskurz karizmatičnega vodje. Năstaseja je v medijih javno obtožil korupcije, tožilstvo pa je začelo preiskovati izvor njegovega bogastva. Še več: nekaj mesecev po volitvah je začel novi predsednik pritiskati k razbitju koalicije vladajočih strank. Njegov napad je bil osnovan na izpostavljanju dejstva, da stranke vodijo skorumpirani politiki, ki jih podpirajo pomembni poslovneži. Prav tako je trdil, da so odprtju številnih novih televizijskih postaj, primarno namenjenih obveščanju, botrovali politični interesi lokalnih oligarhov.

Ta Năstasejeva podoba je PSD stisnila v kot in Băsescu se je lahko posvetil naslednjemu političnemu cilju: zlomiti Nacionalno liberalno stranko (*Partidul Național Liberal* – PNL) in ustanoviti močno desnosredinsko stranko pod svojim nadzorstvom. Liberalnega premiera je napadel zaradi prijateljskih vezi in zagovarjanja koristi poslovnega tajkuna Dinuja Patriciuja, dolgoletnega podpornika in finančnega svetovalca liberalne stranke.

Institucije za preprečevanje korupcije

Kaj kmalu je predsednik podprl delo tistih akterjev z Ministrstva za pravosodje, ki so bili največji zagovorniki preprečevanja korupcije, in diskurz o preprečevanju korupcije je postal še močnejši. Zatem so stranke izgubile neposreden političen nadzor nad dvema institucijama za preprečevanje korupcije, Nacionalnim direktora-

tom za preprečevanje korupcije (znanim kot DNA) in Nacionalno agencijo za integriteto (znano kot ANI).

DNA je že leta 2005 začel s preiskavo, sredi katere so se zaradi suma pranja denarja in borznih manipulacij znašli tudi Dinu Patriciu in druge pomembne javne osebnosti. Kljub temu da je bilo prekinjeno, pa je dalo to preiskovanje znak, da institucije za preprečevanje korupcije pri svojem delu ne izvezajo vplivnih in bogatih posameznikov. Med predsednikom in večino pripadnikov politične elite je nastal odprt konflikt, čigar posledica je bil začetek parlamentarnega procesa razrešitve predsednika na začetku leta 2007, ki ga je podprla večina poslancev. Opredelili so se tudi medijski konglomerati pod nadzorom bogatih poslovnežev; pri tem so številne medijske hiše spodbujale naracijo o avtoritarnih predsednikovih težnjah in njegovih poskusih vpeljevanja diktature.

Sledila je referendumski kampanja. Băsescu je nadaljeval s populističnim diskurzom o preprečevanju korupcije in s samoviktimizacijo, kar mu je prineslo velik uspeh. Parlamentarni proces razrešitve je bil na referendumu zavrnjen, volivci pa so s tem izkazali močno podporo predsedniku. Posledično se je del Liberalne stranke, ki je bil bližje predsedniku, odcepil in skupaj z demokrati ustanovil novo, predsednikovo Liberalnodemokrasko stranko.

V naslednjih letih je Nacionalni direktorat za preprečevanje ko-

rupcije začel s preiskavo nekaterih ministrov in poslancev – najuglednejši med njimi je bil nekdanji prvi minister Adrian Năstase. Poleg njega so se morali pred očitki o pranju denarja, manipulacijah na borznem trgu in oblikovanju goljufivih privatizacijskih shem braniti tudi vplivni podjetniki, ki so bili javno povezani s politikom – nekateri med njimi so zasedali ministrske položaje.

Javne razprave o korupciji

Leta 2010 je izšel dokumentarni film z naslovom *Kapitalizem – naš skrivni recept*, v katerem so bile prikazane zgodbe samooklicanih priznanih lokalnih podjetnikov. Film je upodobitev zverinjaka ekonomskih plenilcev stremuškega poslovnega okolja brez pravil iz zgodnjih devetdesetih letih. Nekateri od njih so javnosti svojo legitimnost dokazovali s pomočjo medijskih konglomeratov in z dobrodelno dejavnostjo oziroma sodelovanjem s fundacijami, ki so podeljevale štipendije, nagrade in finančne spodbude za dijake, študente, novinarje in druge zaslužne prisilce.

Od samega začetka uvedbe ukrepov za preprečevanje korupcije so medijski kanali v lasti podjetnikov napadali DNA in ANI, ki sta odpirali vedno nove preiskave. Novinarji in komentatorji so pod vprašaj postavljali neodvisnost teh institucij, v ure dolgih pogovornih studijskih oddajah, namenjenih politiki, pa so govorili o

političnih mahinacijah, ki naj bi bile v ozadju preiskav o korupciji med politiki in podjetniki. Jedro teh trditev so bila sumničenja, da predsednik preko nadzora nad institucijami za preprečevanje korupcije, ki jim potrebne informacije dajejo tajne službe, krepi svojo osebno moč. Nekaj medijskih kanalov je strategije preprečevanja korupcije sicer podpiralo, vendar so bili to večinoma časopisi in spletni novičarski portali, televizijski kanali, ki imajo najbolj razširjeno občinstvo, pa so predsednika napadali zaradi prikritega manipuliranja z institucijami za preprečevanje korupcije in pravosodnim sistemom.

Neizprosna televizijska propaganda proti strategijam preprečevanja korupcije je vodila v spreminjanje javnega mnenja, v katerem je vedno bolj odmeval vpliv medijev. Ljudje so se vse bolj delili na predsednikove podpornike in sovražnike, ki so imeli podporo v medijih. Paradoks pa je, da so ljudje kljub večinskemu nezaupanju v kampanjo za preprečevanje korupcije še vedno menili, da je korupcija na državni in politični ravni močno razširjena. Pravzaprav sta k občutku, da so sojenja del politične igre oziroma zavajajoče strategije odvratanja pozornosti od pravih krivcev, vodila prav pomanjkanje zaupanja v državne institucije in prepričanje o vseprisotnosti korupcije.

Preprečevanje korupcije in politične tekme

PDL, stranka, ki podpira predsednika, je na parlamentarnih volitvah leta 2008 sicer zmagala, vendar s tako tesno razliko, da v parlamentu ni mogla sestaviti večine, zato je ob podpori predsednika oblikovala manjšinsko vlado. Predsednikovo mojstrstvo je leta 2009 okusil tudi Mircea Geoană, novi predsednik SPD. Băsescu osebno je svojega vzpenjajočega se protikandidata uničil z razkritjem njegovega nočnega obiska na domu pomembnega medijskega tajkuna, iz katerega je že vse od začetka svojega predsedniškega mandata skrbno ustvarjal državnega sovražnika. Geoană je bil ob razkritju v televizijski oddaji, ki je potekala v živo, povsem paraliziran, Băsescu pa je spremenjena javna podoba protikandidata prinesla glasove, potrebne za vnovično izvolitev na mesto predsednika.

Bitka med Băsescujem ter pomembnimi poslovnimi tajkuni in parlamentarnimi strankami v naslednjih letih ni popuščala. Ena od največjih ovir pri sojenju poslancem je bil poseben zakon, po katerem ima parlament pravico veta na odločitev tožilstva, da preda obtožnice proti članom parlamenta sodišču. Zakon, ki postavlja poslance znotraj pravosodnega sistema v poseben položaj, velja še danes. Najbolj razvpit je ravno primer nekdanjega romunskega premiera Adriana Năstaseja, proti kateremu je DNA sprožila nekaj sodnih postopkov v zvezi s korupcijo, vendar ga je zakon več let ščitil pred obravnavo na sodišču. Zdi se, da se s pravico parlamenta, da prepreči sojenje izvoljenim, strinjata tako opozicija kot stranke na oblasti.

Svetovna ekonomska kriza

Vlada je leta 2010, tj. leto dni po tem, ko je svetovna ekonomska

kriza dosegla svoj vrhunec, v javni sektor zarezala s 25-odstotnim znižanjem plač, za pet odstotkov je zvišala davek na dodano vrednost na vse trgovsko blago, prav tako pa je vpeljala dodatne varčevalne ukrepe na področju socialnih transferjev in uvedla višje davke na goriva ter proizvodnjo in potrošnjo električne energije. Opozicija je hotela tisto leto vzbuditi družbeno nezadovoljstvo: spodbujala je sindikalne demonstracije in splošne stavke, vendar zaman.

Nezadovoljstvo javnosti je izbruhnilo leto dni pozneje, ko je skušal predsednik vsiliti privatizacijo sistema nujne medicinske pomoči v državni lasti, kar je sprožilo razdor med njim in glavnim ustanoviteljem in upravljavcem te službe, ki jo javnost občuduje zaradi njene učinkovitosti.

Băsescujevi pritiski k dodatnim rezom so sprožili nemire v središču Bukarešte. Ljudje so zahtevali odstop predsednika in njegove vlade. Na medijskih kanalih, ki so bili že dolgo zapriseženi nasprotniki predsednika, so hiteli poročati o demonstracijah in spodbujali svoje občinstvo, naj se pridružijo protestom. Vendar pa so mnogi protestniki kljub številnim televizijskim in pozivom opozicijskih strank k demonstracijam sporočali nekaj drugega: da so močno skeptični do strank in političnih elit ter da so vse stranke skorumpirane.

Moč protestov in spremljajoče nasilje sta vlado pripravili do odstopa. Izvoljena je bila nova vlada, ki so jo sestavljali novi obrazi starih strank, vendar tudi ta ni trajala dolgo. Po nekaj tednih sta se dve parlamentarni stranki, dolgoletni Băsescujevi sovražniki SPD in Liberalna stranka, združili v koalicijo, imenovano Socialno-liberalna unija (*Uniunea Social Liberală* – USL). Novo zavezništvo je izreklo nezaupnico vladi in za novega premierja predlagalo Klausu Iohannisa, župana mesta Sibiu. Predsednik je to nominacijo zavrnil, zato je zavezništvo podalo nov predlog: da naj novi premier postane Victor Ponta, predsednik SPD, kar je Băsescu sprejel. Kmalu po tem je bil v reviji *Nature* objavljen članek, ki je razkril, da je Pontov doktorat plagiat, vendar to ni imelo nobenih posledic.

Na presenečenje mnogih, ki so verjeli, da je pravosodni sistem povsem pod nadzorom nosilcev moči, je bil na zaporno kazen končno obsojen Adrian Năstase, politični mentor Victorja Ponte. Pozneje so bili zaradi korupcije ovadeni tudi nekateri ministri, vendar jih je Ponta branil, pri čemer je uporabil agresivno politično retoriko, ki jo je s svojimi napadi na lastno vlado uveljavil predsednik.

V tem sovražnem političnem vzdušju se je v parlamentu začel še en postopek za predsednikovo razrešitev. Obtožbe so bile osredinjene na neprimerno obnašanje v javnosti in spodkopavanje državne moči. V času čakanja na referendum je USL začela veliko javno kampanjo, v kateri je volivce spodbujala h glasovanju proti predsedniku. PDL in drugi Băsescujevi podporniki so na to odgovorili s trditvijo, da gre za *coup d'état*, katerega cilj je zaščita skorumpiranega političnega razreda pred nadaljnjimi sodnimi pregoni. Večina volivcev je na referendumu glasovala za predsednikovo razrešitev, vendar ustavno sodišče zaradi nasprotovanja razrešitvi s strani Evropske unije in Združenih držav Amerike izida ni potrdilo.

Tako populistična instrumentalizacija preprečevanja korupcije kot tudi nasprotni diskurz sta poudarjala isto bistvo problema: da je korupcija družben problem, s katerim se je treba soočiti. Razprave o korupciji so vidno vplivale na politično sceno. Primeri sosednjih držav kažejo, da sta posledici osredotočenja na korupcijo obrat političnega upravljanja države navznoter in splošen dvig privlačnosti alternativnih populističnih diskurzov.

Kaj ostane po koncu populističnih kampanj za preprečevanje korupcije?

Brez težav lahko prepoznamo, da sta Băsescu in njegova zavezniška stranka (PDL) diskurz o preprečevanju korupcije izkoristila v politične namene, vendar pa sta hkrati podpirala gradnjo institucij, pristojnih za pregon in obsodbo primerov korupcije na najvišji ravni. Zanimivo je, da so bili do konca leta 2014 vsi podjetniki iz dokumentarnega filma *Kapitalizem – naš skrivni recept* v zaporu oziroma so svojo zaporno kazen že odslužili, izjema je le Dinu Patriciu, ki je istega leta umrl.

Tako populistična instrumentalizacija preprečevanja korupcije kot tudi nasprotni diskurz pa sta poudarjala isto bistvo problema: da je korupcija družben problem, s katerim se je treba soočiti. Razprave o korupciji so vidno vplivale na politično sceno. Primeri sosednjih držav kažejo, da sta posledici osredotočenja na korupcijo obrat političnega upravljanja države navznoter in splošen dvig privlačnosti alternativnih populističnih diskurzov. Tako se je v romunskem javnem mnenju zasidralo prizadevanje za institucionalno ločitev med ekonomijo in politiko ter med družbo in državo.

Posledično si na naslednjih predsedniških volitvah, decembra 2014, nihče od kandidatov ni drznil odkrito oporekati sprejetim ukrepom za preprečevanje korupcije. Najmočnejši kandidati so zagotovili, da bodo že vpeljane neodvisne pravosodne strukture ostale nedotaknjene. Ponta, ki je do takrat goreče nastopal proti preprečevanju korupcije, se je osredotočil na socialne probleme, na primer na odmrznitev varčevalnih ukrepov v javnem sektorju, njegov protikandidat Iohannis pa je privzel podobo moralnega in dostojnega posameznika, pravega nasprotja bahavemu in skorumpiranemu Ponti.

Na koncu je tekmo dobil Iohannis. Kampanja za preprečevanje korupcije se po volitvah nemoteno nadaljuje in razširja: poleg številnih poslovnežev so zdaj med obtoženimi tudi javni uslužbenci, policisti, sodniki, tožilci, župani in vojaško osebje. Ponto in nekatere njegove sodelavce preiskujejo zaradi pranja denarja in goljufije. Finančna uprava je zasegla hišo predsednika Iohannisa. Nekaterim posameznikom, ki so že skoraj odslužili svoje kazni, sodijo zaradi novih obtožb. Zaradi koruptivnih praks so se v preiskavi znašla tudi nekatera tuja podjetja, na primer Microsoft. Zdi se, da je tok ljudi, ki so bili obtoženi, ki se jim je sodilo in ki so bili obsojeni, neskončen.

Reakcija javnosti ob velikem požaru na rokovskem koncertu, v katerem je umrlo več kot šestdeset ljudi, številni drugi pa so bili poškodovani, kaže na določeni politični trend med ljudmi. Nesreča je na ulice pripeljala na tisoče ljudi, ki so zahtevali odstop premierja in drugih funkcionarjev. Udeleženci protestov in mediji so sporočali isto: korupcija ubija. Javnost je požar povezala s širšim problemom korupcije ter zahtevala boljša pravila in strožje pogoje njihove implementacije.

Te reakcije javnosti signalizirajo, da se bo desetletje neskončnih javnih razprav in političnih bitk, ki se bijejo na ramenih diskurza o preprečevanju korupcije, izteklo v ljudskem pritisku po reorganizaciji povezave med politiko, ekonomijo in institucijami. Na ravni vsakdanjega življenja so spremembe sicer še vedno v povojih, se je pa že začela počasna moralna reevalvacija. To je še posebej presenetljivo, saj je bila majhna korupcija kot način doseganja družbenega in individualnega uspeha v prejšnjih desetletjih splošno sprejeta. Vendar pa so se v zadnjih nekaj letih široki segmenti javnosti obrnili v drugo smer in začeli poudarjati, da je takšen način delovanja nepovraten. Tej spremembi so pritegnili tudi mediji in politični akterji, ki so še pred nekaj leti promovirali cinizem in moralni relativizem. Videli pa bomo, kakšen bo vpliv novega moralnega diskurza proti korupciji na delovanje institucionalne državne infrastrukture.^x

PREVOD: DANIJELA TAMŠE

Zapiski iz Phnom Penha

JERNEJ LETNAR ČERNIČ

Zaprašene ceste, na obrobju makadamske steze, prometni kaos, kjer začuda praviloma ne pride do nesreč, zgarani ljudje, a tudi polni nasmehov, dobre volje ter upanja. In veter ob Mekongu. Otroci se brez vseh oblačil igrajo ob zaprašenih cestah in na njih. Mame jim po potrebi kar ob cesti obrišejo zadnjo plat. Pločniki so v mestu nekaj popolnoma tujega.

Delavci pod vročim soncem na gradbišču vlivajo cement v jekleno konstrukcijo. Več kot deset jih brez osnovne varovalne gradbene opreme od jutra do večera dela na gradbišču. Na vogalu se v senci igrajo zapuščeni psi oziroma psi brez lastnikov. Na drugem vogalu vozniki tuk-tuka neumorno čakajo na morebitne stranke. V sosednji stavbi v prostorih garaže odprejo instantno restavracijo, postavijo plastične stole in mize do večera, ko se restavracija hitro spremeni v počivališče za japonskega trikolesnika. Lučaj stran deluje hotel za zahodne turiste, ki ga le ti redko zapustijo, saj se vanj zatekajo kot v kakšen zapor. Še malo dlje se po sosednji cesti, ki kot ostanek francoske kolonialne dediščine spominja na pariške bulvarje, podijo motoristi, tuk-tuk prevozniki in avtomobili. Le redki spoštujejo prometna pravila. Policisti so odsotni. Če koga le ustavijo, za nekaj dolarjev hitro pogledajo stran. Ob ulicah delavci marljivo popravljajo motorje v majhnih avtomobilskih delavnicah. Štiri šivilje v notranjosti nekega preurejenega prostora neumorno šivajo in popravljajo oblačila.

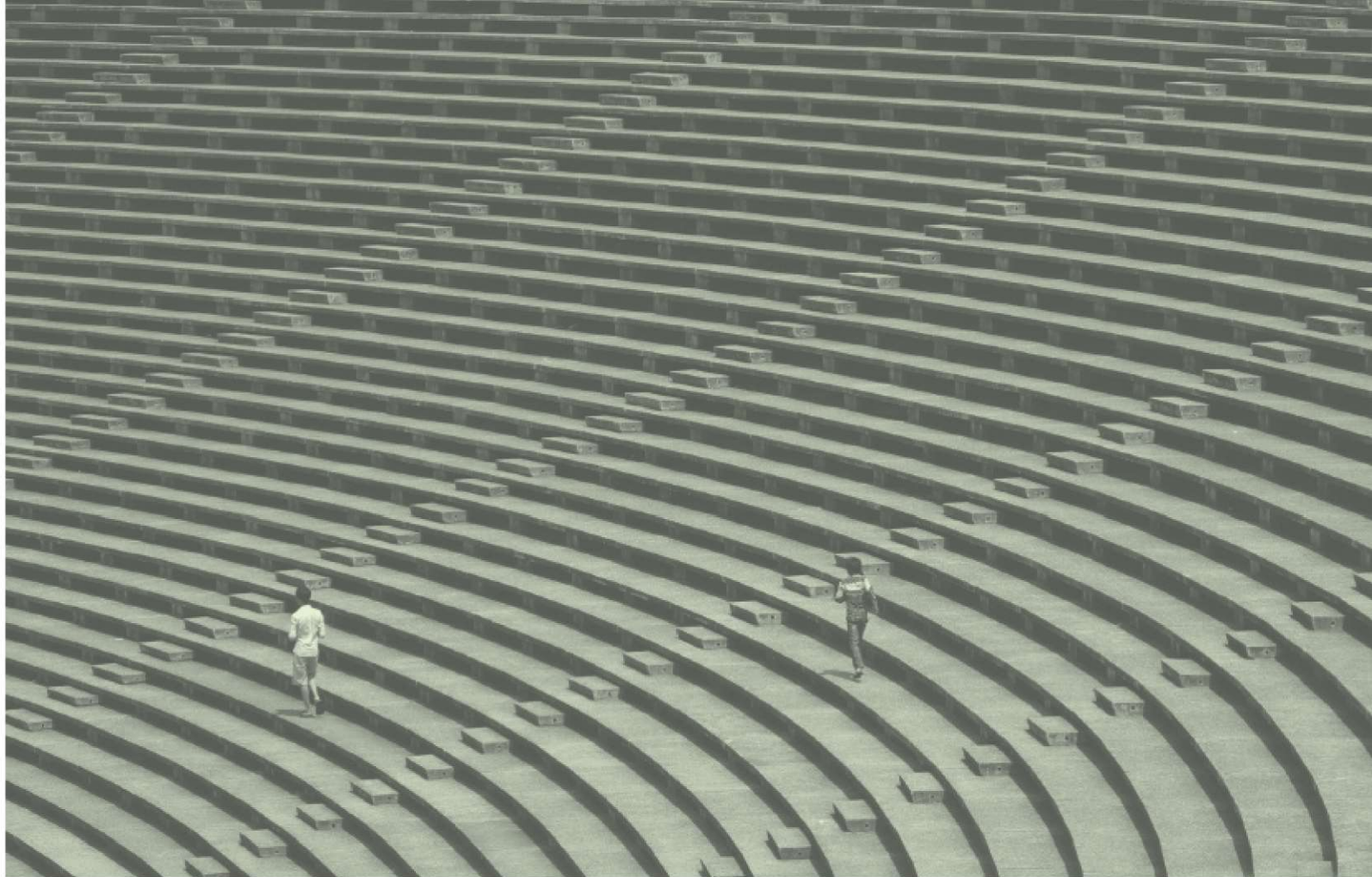
Ljudje se na vse načine borijo za vsakdanje preživetje. Država je vsepovsod bolj kot ne odsotna. Posamezne okoliše nadzorujejo vplivne interesne skupine in hudodelske družbe. Na drugem koncu mesta ob kanalih Mekonga pa se rišejo drugačne podobe. Ob rečni promenadi si druga za drugo sledijo restavracije in bari, ki so namenjeni predvsem obiskovalcem in tujcem, ki živijo v Phnom Penhu. Tu si običajni mestni prebivalci ne morejo privoščiti postanka, saj so cene zanje popolnoma nedostopne. Tja zahajajo samo na travnik pred kraljevo palačo, kamor si prinesejo svojo hrano in pijačo. Za ograjami mondenih hotelov s prelepimi fasadami ležijo smetišča, kjer po smeteh brskajo in se igrajo mački. V nočnih klubih se domača dekleta sama ali preko zvodnikov ponujajo belim evropskim, severnoameriškim in avstralskim obiskovalcem poznih srednjih let. Pari starejših belcev in kamboških deklet, ki bi bile lahko po starosti njihove vnukinje ali vsaj hčerke, so v mestu nekaj vsakdanjega. Nihče se zaradi tega ne razburja ali obrača glave. Običajna praksa. Kamboška dekleta v takšna razmerja verjetno privlači debela denarnica, starejši gospodje pa večinoma želijo pobegniti iz sivega zahodnjaškega vsakdana, pred neuspeli v zaseb-

nem oziroma poklicnem življenju. Dokler starejši beli moški razpolagajo z denarjem, še nekako gre. Ko denar izpuhti, se tudi večina zvez prekine. Pravice žensk v Kambodži niso učinkovito varovane, saj so podrejene moškim. Istočasno so popolnoma zapostavljene tudi v javnem življenju. Od njih se pričakuje le, da bodo skrbele za družino in opravljala domača opravila. Vse to lahko najdemo v Phnom Penhu.

Medtem ko se večina mestnega prebivalstva vozi s cenenimi motorji in tuk-tuk motornimi trikolesniki, ni tako redek pojav, da na ulicah Phnom Penha srečamo več deset tisoč dolarjev vredne štrikolesnike japonske, korejske in evropske izdelave. Izjemen razkorak med premožnim slojem in revno večino je viden na vsakem koraku. Do nedavnega Kambodža ni poznala srednjega sloja, ki je začel naraščati šele v zadnjem desetletju. Kambodža je zelo kompleksna, tako kot mnogokatero druge razvijajoče države na globalnem jugu. Naključnemu opazovalcu se tako marsikaj zdi podobno kot v mnogih drugih revnih in razvijajočih se azijskih in afriških državah, kjer se večina prebivalstva vsakodnevno bori za preživetje v neformalnih oblikah zaposlitve, medtem ko peščica na njenih ramenih vodi ekstravagantni življenjski stil. Večina prebivalstva v mestu ni stara več kot trideset let, kar urbanemu okolju daje izjemen zagon in elan. Mladi garajo od jutra do večera sedem dni na teden. Večina za mizerno mesečno plačilo od sto do dvesto dolarjev. Druge izbire nimajo, kot da se bo vsakodnevno garanje izplačalo, da si bodo lahko kupili instant postavljeno hišo in ustvarili družino. Vrtinec garanja se za tamkajšnje ljudi redko srečno konča. V Kambodži se je večina prebivalstva v zadnjem desetletju preselila na obrobja večjih mest. V iskanju boljšega zaslužka. Kamboško podeželje je še vedno preveč odvisno od vremenskih pogojev, ki jim mora večina prebivalstva slediti in kljubovati.

Breme preteklosti

Vendar takšne razmere niso nastale same po sebi, ampak so jih ustvarile pretekle in sedanje sistematične kršitve človekovih pravic, korupcija, netransparentno vladanje, odsotnost vsakršne vladavine prava in odgovornosti ter predvsem tiho nadaljevanje stanja izpred desetletji. V državi ni bila nikoli temeljito opravljena tranzicija in predvsem obračun s silami preteklosti. Te so konec sedemdesetih let obračunale z nasprotniki, kasneje pa zamenjale maske v bolj demokratične barve. Vse se je oprostilo in se nadaljevalo skoraj enako, kot da ni na skrivnih lokacijah in zaradi revščine življenja izgubilo skoraj tri milijone ljudi. Umorjeni, pobiti in izstradani na skrivnih lokacijah, podobno kot v pobojih drugod po svetu.

Večina prebivalstva je izvedela le, da so njihovi ljubljani izginili neznanu kam. Kdor meni, da se je s padcem režima Rdečih Kmerov začela nova doba, se hudo moti. Prvič, večmilijonske izgube življenj ni mogoče nadoknaditi v nekaj desetletjih. To je dolgotrajen proces, ki bo zahteval dve, tri ali več generacij. Uspešno izvedena tranzicija iz totalitarnega sistema v zrelo demokratično in pravno državo pa je tudi predpogoj za nadaljnji gospodarski razvoj in preoblikovanje Kambodže v državo, ki ne bo več delovala na avtokratskih temeljih, temveč na osnovnih pravilih integritete in poštenosti. Odsotnost vsakršne odgovornosti za hudodelska dejanja še vedno drži Kambodžo v primežu preteklosti. Enako kot nadaljevanje arbitrarnih praks pregona in izginotja političnih nasprotnikov. Na prvi pogled je Kambodža še ena razvijajoča se država globalnega juga, ki se težko spoprijema z vsakdanjikom. Vendar se v ozadju, za fasado formalne parlamentarne demokracije skriva avtokratski režim z zmesmi totalitarnih sistemov, kot so široke pristojnosti policijskih in vojaških oblasti in kult predsednika vlade. V državi se še vedno dogajajo izvensodne eksekucije in izginotja posameznikov in celih družin, ki nasprotujejo vladajoči kamboški ljudski stranki (*Cambodian People's Party*). Ta stranka, ki je naslednica Rdečih Kmerov, nadzoruje vse plasti v kamboški družbi. Od državne volilne komisije, ki jo sestavljajo izključno njeni člani, izvršilne, zakonodajne do sodne veje oblasti. Dokaj neodvisno delujejo le *Extraordinary Chambers for War Crimes* oziroma izredni sodni oddelek za vojna hudodelstva, ki preganjajo najbolj odgovorne za ge-

nocid in hudodelstva zoper človečnost v času režima Pol Pota, ko je takratna kamboška oblast v kratkem obdobju treh let usmrtila vsaj tri milijone civilnega prebivalstva.

Do pred nekaj let za ta hudodelstva ni bil kaznovan nihče. Ker je povprečna starost v državi zelo nizka, se le malokdo osebno spominja grozodejstev. Rdeči Kmeri so v pobojih likvidirali vse politične nasprotnike, kar jim je v nadaljnjih treh ali več desetletij omogočilo nemoteno vladanje in ropanje javnih financ. Tistih nekaj nasprotnikov so likvidirali oziroma pregnali v tujino. Zato se tudi ta oddelek sooča z neprestanimi pritiski kamboške vlade, naj preneha s svojim delovanjem. Ta naj bi želela njegovo delovanje ustaviti z razlago, da je bolj smiselno gledati v prihodnost. A njihov namen je jasan – ohraniti popolno nekaznovanost za storjena hudodelstva. Zato se kritično in samostojno razmišljajoči posamezniki iz previdnosti umikajo v zasebnost oziroma le potihoma kritizirajo delovanje vladajoče elite, saj se zavedajo, kakšne posledice bi lahko imela preglasna ali celo javna kritika. Tranzicijsko obdobje v kamboški družbi tako še zdaleč ni končano. Enako se postavlja vprašanje, ali bo sploh kdaj končano, saj se država razvija v smeri avtokratskega kapitalizma po vzoru Vietnama in Kitajske. Iz teh razlogov se evropski in japonski investitorji vzdržujejo investiranja v državo. Takšno stanje v državi pa ustreza sosednjim avtokratskim oziroma totalitarnim državam, kot sta Vietnam in Kitajska, ki izkoriščajo odsotnost oziroma majhno prisotnost ameriških in evropskih investitorjev.

Dvoumni uspehi

Dežela je v zadnjih treh desetletjih sicer dosegla izjemen napredek na področju zagotavljanja socialnoekonomskih pravic. Hkrati se je potrebno zavedati, da je štartala iz izjemno slabega položaja, tako da je bil hiter napredek pričakovan. Enako pa vzdržen razvoj zahteva istočasno krepitev državljanskih in političnih pravic. Čeprav se je indeks človeškega razvoja v Kambodži v zadnjih dveh desetletjih krepko zvišal, pa še vedno ostaja pod povprečjem držav jugovzhodne Azije. V svetovnem merilu se Kambodža po indeksu človeškega razvoja nahaja na 136. mestu od 187 držav (UN HDI, str. 2). Večina prebivalstva še vedno živi v revščini, tako zaradi nizkih dohodkov kot tudi zaradi slabega dostopa do zdravstvenih storitev in izobraževanja. Dostop do zdravstvenih storitev je zlasti zloglasen po svoji neučinkovitosti, saj morajo običajni ljudje podkupovati zdravnike, da njihove svojce sploh zdravijo in jih obravnavajo skladno s pravili zdravstvene etike. Premožnejši sloj in osebje mednarodnih organizacij ter diplomatskih predstavništev seveda poišče zdravstveno oskrbo le v zasebnih klinikah, ki so običajnim ljudem nedostopne.

Pričakovana starost ob rojstvu je v Kambodži od leta 1980 do 2013 doživela neverjeten skok in se zvišala od 42.5 let na 71.9 let (UN HDI 2014, str.2). Zmanjšala se je tudi otroška umrljivost in zvišala obiskanost osnovnih šol. Osnovno izobraževanje je v zadnjih letih postalo skoraj univerzalno. Vprašanje pa je, kakšna je njegova kakovost. V sekundarno izobraževanje je še vedno vključena le tretjina prebivalstva. Takšen skok je presenetljiv spričo dejstva, da primerjalno kamboška vlada namenja najmanj proračunskih sredstev za zagotavljanje socialnih storitev (le 3,5 % BDP, Svetovna banka, 2008). Slednje se mora navsezadnje nekje poznati. Izkoreninjanje revščine se je v zadnjih letih ustavilo. Enako neuspešen razvoj lahko vidimo pri izkoreninjenju neenakosti v družbenem življenju, saj je ta povezan tudi z učinkovitim uresničevanjem političnih in državljanskih pravic. Ginijev koeficient neenakosti v zadnjih letih narašča. Zaradi te naraščajoče neenakosti je vse več posameznikov prisiljeno zapustiti podeželje in srečo poskusiti predvsem v Phnom Penhu. Veliko prebivalstva pa tudi nezakonito emigrira v sosednje, bolj razvite države, na Tajsko, v Vietnam in tudi Laos.

V državi se krešejo različni valovi razvoja. Če v ruralnih predelih živijo in delajo v predindustrijski dobi, pa posamezni predeli Phnom Penha ustvarjajo vtis hitro razvijajočega se sodobnega azijskega mesta. Obiskovalec ima ponekod vtis, da se nahaja v premožnih delih Tokia ali Hong Konga. Lansko jesen so v mestu odprli ultra sodobni nakupovalni center, ki se ga ne bi sramovale najrazvitejše evropske države in je plod ene izmed največjih japonskih investicij. Cene v večini trgovin so višje kot v podobnih evropskih nakupovalnih središčih. Res, promet in življenjske razmere so še vedno kaotične, vendar se počasi ustvarja srednji delavski sloj (seveda v kamboškem merilu), ki dnevno gara v eni izmed stotin tekstilnih tovarn na obrobju Phnom Penha. Ta prehod iz kmetijskega v industrijski sektor, ki se je začel pred slabima dvema desetletjema, bo zagotovo trajal še nekaj let. Prehod ruralnega v urbana področja

je bil v Kambodži počasnejši, saj je leta 2011 komaj 20 odstotkov od petnajst milijonov prebivalstva živelo v mestih (Index Mundi (Kambodža), 2014). Večina prebivalstva je še vedno odvisna od poljedelstva in živinoreje. Phnom Penh ima trenutno »le« dva milijona prebivalstva. Projekcije kažejo, da bo do leta 2020 že osemdeset odstotkov prebivalstva na globalnem jugu živelo v mestih. Trenutno še vedno skoraj polovica prebivalstva dela oziroma životari v poljedelstvu. V času deževne dobe se še lahko preživijo s proizvodnjo riža in ga lahko nekaj še prodajo na tržnicah, v času suhe dobe pa zaradi pomanjkanju namakalnih sistemov na podeželju dela ni. Zemlja se osuši, prebivalstvo pa mora živeti iz zaloga, ki so si jih predelali med deževno dobo. Večina delovno sposobnega prebivalstva takrat zapusti podeželje in si poišče zaposlitev v mestu. Vrnejo se, ko se znova vrne deževna doba.

Gospodarska rast Kambodže je med najvišjimi v regiji, brezposelnost je zelo nizka, vsaj uradno. Ljudje si iščejo razne načine za preživljanje svojih družin. Delajo od jutra do večera, da lahko kaj prihranijo in denar pošljejo svojim staršem na podeželje. Informalni gospodarski sektor povsod na globalnem jugu zaznamuje izjemna podjetniška kreativnost, ki premaguje birokratske ovire, ki so jih za ohranitev svojih položajev postavile vladajoče elite. Perujski ekonomist De Soto denimo zagovarja, da je predvsem neodgovornost vladajočih elit odgovorna za počasen razvoj v državah globalnega juga.

Družinske mreže in odsotnost skupnega

V Kambodži kot v drugih azijskih deželah velja veliko spoštovanje do starejših, ki so mali družinski bogovi. Otroci se čutijo in so dolžni preživljati svoje starše. Vse je povezano z odsotnostjo vsakršnega sistema pokojninskega zavarovanja. Ko starši ne morejo več delati, ne morejo računati na državno pomoč, zato morajo otroci hočeš nočeš vstopiti in prevzeti njihovo vlogo namesto staršev. Zato velja, da čim več otrok, kot ima posameznik, tem bolje bo preskrbljen v starosti. Tako nakazila, ki iz mest in tudi tujine prihajajo na podeželje, nekako rešujejo in omogočajo preživetje tistim, predvsem starejšim, ki so ostali na podeželju, s čimer vsaj malo zmanjšujejo podeželsko revščino. Z razvojem imajo pari vse manj otrok, zaradi česar bo morala država odgovoriti oziroma vzpostaviti pokojninski sistem, ki bo pomagal tistim, ki nimajo otrok oziroma jih njihovi otroci ne morejo preživljati.

Korupcija je v deželi še vedno visoka, s tem tudi zaupanje v pošteno poslovanje, kar tudi odganja več tujih investicij, predvsem iz evropskih, severnoameriških in razvitih azijskih držav. Med največjimi investitorji so seveda Kitajci, Vietnamci, Japonci in Tajci. Evropskih investicij ni opaziti prav veliko. Verjetno tudi zato, ker mora človek poznati, kako funkcionirajo lokalne zadeve. Evropske investitorje odvrča nestabilno politično okolje, pravna zmešnjava in splošni dvom v pošteno poslovanje in sklepanje poslov. Zdi se, da se zahodnjaki še vedno preveč osredotočajo na obstranske pregrešne zadeve, namesto da bi se poskušali osredotočiti na vsebinsko pomoč pri sklepanju pomoči potrebnim, predvsem pri izboljšanju

zdravstvenega sistema. Kar kamboškemu glavnemu mestu očitno primanjkuje, je delujoča javna infrastruktura in občutek za skupno dobro. Infrastruktura je manjkajoča do te mere, da se vedno znotraj glavnega mesta najdejo makadamske ceste z velikanskimi luknjami, ki se jim je mogoče izogniti samo z izogibajočo vožnjo z motorjem. Javnega prevoza v mestu ni, saj ni potreben zato, ker vsaka družina poskrbi za lastne prevoze na motorjih, tuk tuki ali avtomobilih. Nekatera podjetja organizirajo prevoze za zaposlene, zasebniki pa upravljajo medmestne prevoze. O občutku skupnega ne more biti govora, saj vsakdo skrbi le za svoj motor, tuk tuk, kolo oziroma avto. Zunaj mesta se po podeželju še vedno vije veliko makadamskih cest.

Če že obstaja nek skupen interes, ga ljudje skrivajo nekje za domačimi zidovi. Zunaj, v mestu se medsebojno krešejo različni obrazi, od neizmerne revščine do bogastva lokalne skorumpirane elite, predstavnikov mednarodnih vladnih in nevladnih organizacij ter tujih poslovnežev, ki večinoma delujejo in živijo v samem središču v premeru kilometra ali dveh od kraljeve palače. Premožnih tujcev je v sodobnejših predelih mesta opaziti kar nekaj. V omenjenem okolišju se nahajajo tudi restavracije višjega razreda, elitne knjigarne v angleških in drugih tujih jezikih in druge ugodnosti zahodnega tipa.

Neučinkovita pravna država: posledice za delavce

Phnompenhško in kamboško gospodarstvo rešuje izvoz tekstilne industrije, ki uspešno deluje zaradi prostocarinskega sporazuma z Evropsko unijo, Kanado in Avstralijo. V predmestjih prestolnice delujejo številne tekstilne tovarne, ki so dobavitelji za večine znanih svetovnih znamk od Adidasa do H&M. V tovarnah delajo predvsem mlada dekleta, ki tam garajo vsaj šest dni na teden po deset ur in več. Od zunaj in znotraj so tekstilne tovarne lepo urejene; obiskati jih je mogoče le pod skrbnim nadzorom. Takšne naj bi bile zahteve transnacionalnih korporacij, ki pa na terenu niso vseskozi prisotne. Njihovi predstavniki lokalne dobavitelje obiskujejo le na nekaj mesecev. Dekleta tako garajo za mizerno plačilo, pri čemer nadure niso plačane. Večinoma so zaposlene na pogodbah za določen čas, če zbolijo in so nekaj dni odstotne, jim manjkajoče dneve odbijejo od plače oziroma jih morajo nadoknaditi s številnimi nadurami. Če tega ne sprejmejo, jih po hitrem postopku odpustijo in poiščejo nove voljne delavke. Zaradi nedelujočega sodnega sistema, ki bi lahko učinkovito varoval delavske pravice, si lastniki tovarn to lahko privoščijo. Dobaviteljske tovarne so skrite očem javnosti. So skrbno varovane in zaprte, saj pedantnim očem njihovih varnostnih služb ne uide prav nič.

Oblastem takšna situacija bolj kot ne ustreza, saj so številni vladni uradniki menda osebno, prek družinskih vez, povezani z lastniki tovarn. Da je nekaj na tem, se je izkazalo januarja 2014, ko so kamboške oblasti krvavo zatrle proteste delavcev za boljše plačilo. Oblasti so takrat ubile kar pet delavcev. Za čezmerno uporabo sile ni odgovarjal nihče. A vendar so po protestih plačilo delavcem povišali za tretjino. Pri tem gre poudariti, da kamboške oblasti ne izvr-

šujejo svojih pozitivnih obveznosti glede varovanja pravic delavcev v tekstilnih tovarnah. Rednih periodičnih inšpekcijskih pregledov ne izvajajo. Po raziskavah domačih nevladnih organizacij je vlada v zadnjih nekaj letih samo desetkrat oglobila tekstilne tovarne zaradi nespoštovanja delovnopravne zakonodaje, čeprav na obrobju Phnom Phen deluje nekaj sto tekstilnih tovarn. Jasno je, da vladi ni v interesu, da bi izvajala restriktiven in skrben nadzor, saj bi ta odkril marsikatero nepravilnost. Vprašljiva je tudi njena institucionalna sposobnost za reševanje oziroma za nadziranje dela v tovarniških kompleksih. Vladni uslužbenci so slabo plačani in zato nemotivirani, da bi se lahko uprli pritiskom lastnikov tovarn. Bolj ključno vprašanje je, če transnacionalna podjetja, ki svoja naročila oddajo pri lokalnih dobaviteljev in podjetjih, storijo vse, kar je v njihovi moči, da bi preprečila tovrstne zlorabe. Mednarodna podjetja bi morala vsakodnevno in preko svojih predstavnikov vsaj tedensko nadzirati delovni proces v tekstilnih tovarnah, vendar to počnejo le mesečno. Enako bi morale vse transnacionalne družbe razkriti sezname svojim dobaviteljev, tako da bi učinkovit nadzor opravljale vsaj civilnodružbene organizacije. Sedaj le nekatera podjetja letno oziroma polletno razkrivajo imena dobaviteljev.

Transnacionalne tekstilne gospodarske družbe so zavezane poskrbeti, da vse družbe v njihovi korporacijski strukturi, ne glede na to, kje so registrirane, in tudi njihovi dobavitelji in poslovni partnerji varujejo človekove pravice. Imajo dolžnost skrbnega ravnanja, da nadzorujejo svojo korporativno verigo. Težje je pojasniti, do kod se razteza dolžnost skrbnega ravnanja. Ali naj odgovarjajo za prav vsako kršitev denimo v tovarnah v Phnom Penhu na podlagi obveznosti varovanja kot rezultata ali gre le za obveznost prizadevanja? V sodni praksi in teoriji velja stališče, da transnacionalne korporacije ne morejo odgovarjati prav za vse kršitve, ki jih povzročijo njihove hčerinske družbe, temveč so zavezane, da si prizadevajo, da do kršitev ne prihaja. Za izpolnitev obveznosti prizadevanja ne zadostujejo le retorične floskule, temveč mora uprava transnacionalne korporacije prikazati, da v sistemu upravljanja redno, sistematično in z obiski ter periodičnimi pregledi nadzoruje delovanje hčerinskih družb. Nadzor mora izvrševati skrbno in učinkovito, tudi s sankcijami in možnostjo vložitve notranjih pritožb.

Dva svetova - ena dežela

Na nabrežju blizu kamboško-japonskega mostu prijateljstva ob reki Mekong je zasidranih več ladij z zvonečimi imeni *The Jahan*, *Acqua Mekong*, *Blue cruiser* in druge, ki čakajo skupine evropskih, predvsem francoskih turistov. Vročina in vlaga močno pritiskajo. V ozadju odmeva kamboška glasba. Mlad fant igra na nekakšne citre, ob njem se v ritmičnih tradicionalnih kamboških plesnih korakov ziba dekle v folklornih oblačilih. Tu in drugod se zabavajo pripadniki domače aristokracije. Za obalnim pasom prestolnice pa se pokaže pravi obraz mesta in dežele, kjer se prebivalci neprestano borijo za preživetje. Kambodža ima izjemen potencial v svojih mladih ljudeh. Od njih in predvsem spremembe praks domače aristokracije je odvisno, če ga bodo znali v polni meri izkoristiti. ✕

Zgodba o dveh stolih

Bergen in Gondola

KLAVDIJA FIGELJ

Revija *Industrial design* je leta 1971 na naslovnici junijske številke s podnaslovom *Znanost sedenja (The science of seating)* objavila fotografijo počivalnika oblikovalca Oskarja Kogoj. Objavili so krivuljo njegove Gondole, ki jo je oblikoval za novogoriško tovarno pohištva Meblo. Pol leta pred tem je prav ekipo, ki je izdelala ta počivalnik, z nagrado Prešernovega sklada nagradila slovenska strokovna in kulturna javnost.

V istem času je za isto tovarno pohištva arhitektka Ljerka Finžgar oblikovala stol Bergen. Finžgarjeva je najprestižnejše nagrade na pohištvenih sejmih prejela že v času Jugoslavije, in sicer kot oblikovalka pohištva Meblo, kjer je delala dvajset let. Za samsko sobo iz A-programa, sedež iz mehke pene Kameleon in sistem pohištva HO je leta 1969 na sejmju pohištva v Beogradu prejela tri od štirih zlatih ključev, leto dni pozneje pa so z zlatim ključem v Beogradu ter z zlatim spojem v Ljubljani nagradili še njen sestavljivi E-program pohištva. Večino naših dnevnih sob in spalnic sedemdesetih in osemdesetih let je oblikovala Finžgarjeva.

»Stoli imajo različne osebnosti,« zapišejo v reviji *Industrial design*. »So različnih oblik, velikosti, barv. So stoli, ki se ti dobrikajo, stoli, ki te vabijo, in celo stoli, ki te odbijajo. Njihova kakovost udobja je implicitna funkciji.« Po tej analogiji Gondola vabi k počitku že po svoji obliki, saj temelji na telesnosti, njen relief je oblikovalo stvarno telo, narejena pa je po meri človeka. In to dobesedno, saj je Kogoj njeno prvotno obliko ustvaril po odtisu telesa v snegu, spominjajoč se ob tem sproščenosti, ki jo je doživljal kot otrok, zleknjen na pozibajočem se senenem vozu. Gondola je zasnovana z

roko oblikovalca, Bergen z roko arhitektke. Gondola je voda, je seno, je sneg in so valovi, je gnezdo in so novi materiali, Gondola je igra, medtem ko je Bergen arhitektura, je les in usnje, je hiša v malem. Gondola je ženska, ki jo je oblikoval moški, namenjena je meditaciji, kontemplaciji, Bergen je moški, ki ga je oblikovala ženska, namenjen je počitku, pogovoru v hotelskem lobiju, čakanju na nekoga. V sedežni garnituri Bergen prej vidimo moškega s kozarcem konjaka v rokah, na Gondoli zleknjeno žensko in otroke, ki si delajo gnezdo. Na eni strani ukriavljen les in usnje, na drugi plastika, inovacija vrtenja in tkanina. Bergen stoji trdno na štirih nogah in predstavlja princip tektonike, Gondola je kot baletka na eni nogi in pomeni princip atektonike, a inovacije. Če imajo stoli svoje osebnosti, je Gondola mediteranka, Bergen severnjak. Gondola, ki je imela dvanajst različnih variant, zaradi spremembe v strategiji tovarne ni šla v serijsko proizvodnjo, danes jo najdemo le še v redkih dnevnih sobah, Bergen je imel pri preboju na tržišče večjo srečo, izdelovali so ga serijsko in je svoje mesto našel v številnih hotelskih avlah doma in po svetu.

Oba stola so tako kot drugo pohištvo zasnovani na Inštitutu, ki so ga v tovarni pohištva Meblo ustanovili leta 1964 in je pomenil temeljni preskok k sodobnemu načinu oblikovanja in proizvodnje moderne dobe. Že leta 1959 so v novogoriški tovarni pohištva začutili potrebo po lastnem razvoju in ustanovili razvojni oddelek. Z Inštitutom pohištvene industrije Meblo Nova Gorica kot samostojnim razvojnim zavodom pa so naredili še korak dlje. Do tedaj so namreč pri razvijanju izdelkov spremljali in tudi posnemali tuje vzore. Beno Vodopivec v

Zgodbi o Meblu piše, da je Meblo izdeloval spalnice, ki so jih po lastnem vzorcu naročili kupci iz tujine. Z ustanovitvijo Inštituta pa si je tovarna zastavila višje cilje in stopila na pot lastnega razvoja izdelkov.

Ljerka Finžgar se v pogovoru, ki smo ga posneli za razstavo *Industrijska dediščina na Goriškem*, Inštituta spominja kot »prostora ustvarjalnosti in skupne volje nekaj narediti, pa čeprav marsikaj ni šlo v proizvodnjo«. Tudi naš drug sogovornik, Oskar Kogoj, ki je na Inštitutu ostal dve leti, pravi, da je bil to prostor novih idej. »Industrija mora imeti razvoj, če ne vlaga v razvoj, ni uspeha, kajti prav v industriji vsi hitijo naprej in če se ne razvijaš, ostaneš zadaj.«

Ljerka Finžgar je orala ledino v industrijskem oblikovanju pohištva, in sicer kot arhitektka, ki si je strokovni nazor ostrila na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo ob profesorjih Edu Ravnikarju, Edu Mihevcu, Vladimirju Bracu Mušiču in Borisu Kobetu. Prav na Fakulteti za arhitekturo so se v povojnem času pojavljale strokovne pobude, s katerimi so opozarjali na pomen drugačnega, sodobnega oblikovanja. Edvard Ravnikar si je še posebej prizadeval za uveljavitev modernih trendov ne le v arhitekturi, ampak tudi v grafičnem in industrijskem oblikovanju, a posebnega programa za bodoče oblikovalce ni uspel uveljaviti. (Oddelek za oblikovanje vidnih sporočil in industrijsko oblikovanje je bil na univerzitetni ravni znotraj Akademije za likovno umetnost ustanovljen šele leta 1984). V tem času so zelo cenili skandinavske trende v oblikovanju notranjih oprem, ki jih je celo stoletje zelo zaznamoval finski mojster arhitekture in oblikovanja Alvar Aalto.

V mislih imamo vrednote, ki jih je v sve-

točno oblikovanje prispevalo skandinavsko oblikovanje petdesetih in šestdesetih let in katerega najpomembnejše značilnosti so preprostost, minimalizem in funkcionalnost. Ideja, da bi lepi in funkcionalni predmeti za vsakodnevno uporabo morali biti dostopni vsem, ne le premožnim, je bila bistvenega pomena za razvoj modernizma in funkcionalizma. Ideološko ozadje teh usmeritev predstavljata vzpon posebne skandinavske oblike socialne demokracije v petdesetih letih in povečana dostopnost novih nizkocenovnih materialov in metod za množično proizvodnjo. Pri skandinavskem oblikovanju se uporabljajo predvsem ukrivljen lepljen les (furnir), plastika, anodiziran ali emajliran aluminij in jeklo. Izhodišče Finžgarjeve pri oblikovanju pohištva je temeljilo na podobnih vrednotah, seveda prilagojeno lokalnim razmeram. V našem pogovoru je izpostavila: »V mestih se je v stanovanjih drenjalo po več generacij. Iz poznavanja teh razmer sem zasnovala komponibile, s katerimi se je dalo iz prostora narediti zdaj spalnega zdaj bivalnega, vsekakor je bila ideja ustvariti prostor, v katerem lahko sobiva širša družina.« Tudi Peter Krečič, dolgoletni vodja Muzeja za arhitekturo in oblikovanje, v svoji analizi bivanjskih razmer pravi, da je komponibilno, prostorsko prilagodljivo pohištvo nastalo iz želje oblikovalcev, da bi zadovoljili vrsto potreb na skopo odmerjenih stanovanjskih površinah sodobnega stanovanja. To je pohištvo, ki ga je mogoče kupovati po kosih in elemente poljubno razvrščati po stanovanju in jih nadgrajevati, predvsem pa je tudi cenovno dostopno. Finžgarjeva pravi, da se je Meblovo komponibilno pohištvo dobro prodajalo.

*

Med goriškimi ustvarjalci je bil Oskar Kogoj prvi, ki je stopil na piedestal sodobnega industrijskega oblikovanja. Pripada mu pionirska vloga prvega oblikovalca, izobraženega v tej smeri – na *Istituto statale d'arte* v Benetkah je obiskoval *corso superiore di disegno industriale*. Nase je opozoril že kot dijak, saj je na prvem ljubljanskem mednarodnem bienalu industrijskega oblikovanja predstavil domiselno oblikovan

jedilni pribor. Stane Bernik, eden vodilnih poznavalcev in kritikov slovenskega oblikovanja, piše, da je Kogoj svojo oblikovalsko pronicljivost in smisel za funkcionalnost ter sodobno gradivo dokazal že kot študent beneške visoke šole za industrijsko oblikovanje, ko je oblikoval »rdeči objekt« iz umetne snovi, otroško igračo, ki je lahko samokolnica, sedež ali nosilnica. V Novo Gorico se je vrnil po končanem študiju ter v novo zgrajeno mesto zanesel beneški veter študijsko stimulativnega okolja. Njegov tedanji profesor Giuseppe Mazzariol je namreč na mednarodno univerzo za umetnost v Benetke povabil številne svetovno znane arhitekta in oblikovalce, da bi skupaj dali mestu nov zagon. Oblikovala se je ustvarjalna atmosfera, v kateri so delovala znana imena svetovnega oblikovanja, med njimi Le Corbusier, Luis Khan, James Stirling, Carlo in Tobia Scarpa, Mario Bellini, Mario de Luigi, Mario Botta, Joel Olivares, Marino Kokorovec, od Slovencev pa Boris Podrecca in Dorče Simsič. Blizu temu krogu so bili še Stane Bernik, Daniela Gado Vedaldi z umetnostne šole *ai Carmini* in Ema Stojkovič Mazzariol, rektorica Filozofske fakultete *Ca' Foscari*.

Kogoj se danes spominja, da je na univerzi osvojil nekaj temeljnih postavk tistega časa, ki jih strne v štiri točke: avtentičen odnos do materialov; zavedanje, da je merilo vsega človek; poglobljenost do izdelkov z raziskovalnim delom; in mojstrstvo pri delu, to pomeni dizajnerjeva sposobnost, da delo opravi z lastnimi rokami.

*

Šestdeseta leta so bila čas velikega dogajanja in premikov v oblikovanju, v širšo uporabo so prešle plastika, sintetična vlakna in druge umetne snovi. Novi materiali so se uporabljali za razne eksperimente, kot je na primer kombiniranje trde plastike in tekstila. V dizajnu sta pomembna humor in igra in tudi Kogoj v zvezi z oblikovanjem počivalnikov pove, da je bilo njegovo ustvarjanje zasnovano na principu igre.

Kogoj pove tudi, da je bila zanj že takrat bistvena vez s tradicijo. Kot otrok iz kmečke in obrtniške družine je bil v stiku z materijo, predvsem zemljo in lesom: »Še danes se

spominjam vonja po orehovini iz tovarne starega očeta Cirila Butkoviča, ki je v dvajsetih letih izdeloval lesene propelerje za letala znamke Fiat.« Takšne propelerjedanes uvrščamo med vrhunske oblikovalske izdelke. Iz mesnice drugega starega očeta je ohranil tehtnico, ki se nagne že ob padcu lista z drevesa. Tudi ta oblikovalski izdelek preciznosti, ki ga Kogoj hrani na pomembnem mestu v svojem ateljeju, danes uvrščamo med vrhunske izdelke, v katerih sta združeni oblika in funkcija.

Kogoj je tudi avtor številnih zaščitnih znakov podjetij, med drugim je še kot srednješolec oblikoval znak Mebla, pozneje pa znake za A+A, Vozila Gorica, Plastik Kanal, Gozdno gospodarstvo Tolmin in Lip Bled. Muzej arhitekture in oblikovanja ga je uvrstil na seznam starost slovenskega oblikovanja, na katerem so tudi Albert Kastelec, Niko Kralj, Janja Lap, Slavko Marcen, Saša Mächtig, Ferdo Pak, Davorin Savnik, Branko Uršič, Dušana Uršič in drugi.

Peter Krečič v zgodovino slovenskega oblikovanja uvrsti razstavo iz leta 1970, ki je bila v razstavišču Arkade v Ljubljani in na kateri je Kogoj predstavil serijo zasnovanih plastičnih počivalnikov Gondola tovarne Meblo. »Šlo je za prvo samostojno razstavo industrijskega oblikovalca pri nas. S temo, ki jo je načel v okviru sedežnega pohištva – na Slovenskem velja tako rekoč za preizkusni kamen oblikovanja – je, kot dodaja Bernik, odločno nakazal celovitejšo izrabo antropometričnih, psihofizioloških in ergonomskih dosežkov in spoznanj, da bi odgovoril na problem sedenja in počivanja v najboljših možnih razsežnostih.« Krečič poroča, da je imela Kogojeva razstava velik odmev, predvsem pa je pokazala na metodologijo oblikovalčevega dela v skupini znotraj določenega podjetja in tu se ponovno kaže pomen Inštituta tovarne Meblo.

Zanimivo je, da so tako celoten potek izdelave počivalnika kot tudi antropometrične, psihofiziološke in ergonomske študije objavili v razstavnem katalogu o počivalnikih Gondola. Tam preberemo tudi, da je »Kogoj že od samega začetka, zavedajoč se kompleksnosti oblikovalskega procesa, govoril o potrebi timskega dela ... uspelo mu

Če imajo stoli svoje osebnosti, je Gondola mediteranka, Bergen severnjak. Gondola, ki je imela dvanajst različnih variant, zaradi spremembe v strategiji tovarne ni šla v serijsko proizvodnjo, danes jo najdemo le še v redkih dnevnih sobah, Bergen je imel pri preboju na tržišče večjo srečo, izdelovali so ga serijsko in je svoje mesto našel v številnih hotelskih avlah doma in po svetu.

je zbrati sodelavce, ki so po svojih močeh in s strokovnim znanjem zrastle v oblikovalski proces, poglobili nekatere specifične probleme in tako prispevali h končnemu oblikovnemu rezultatu.«

*

Oba oblikovalca sta velik pomen pripisovala tradiciji obdelave lesa in znanju, ki so ga v Meblo prinesli solkanski mizarji. Uspešnosti njunega dela pa so, kot že omenjeno, gotovo doprinesli pogoji dela na Inštitutu, ki jih Beno Vodopivec opiše takole: »Zahtevno nalogo organiziranja in vodenja zavoda, ki je bil registriran kot samostojna pravna oseba 1. julija 1964, je prevzel Viktor Arh, dotlej tehnični direktor tovarne. Imel je trinajst zaposlenih, od tega sedem v prototipni delavnici za izdelovanje novih vzorcev in za izboljševanje obstoječih izdelkov. Denar je dobival v obliki tantiem od prodanih proizvodov, od prodaje vzorcev in od plačil za aranžiranje sejmov. Program Inštituta je bil široko zastavljen. Poleg razvoja novih izdelkov je zajemal še razvoj tehnologije, raziskave reprodukcij-skih materialov in organizacijo podjetja. Leta 1964 se je na Inštitutu zaposlila arhitektka Ljerka Finžgar, naslednje leto še Bogomir Zorman. Meblo je bil poleg tovarne Stol edini proizvajalec pohištva, ki je začel sam ustvarjati svoje izdelke. Janko Špacapan je začel raziskovati trge v tujini. Začeli so izdelovati tudi reklamne pripomočke. V vzorčni delavnici so morali biti novi izdelki povsem pripravljeni za redno serijsko proizvodnjo s čim nižjimi stroški. Zahtevne naloge je Inštitut uspešno izpeljal. Meblo se je začel na trgu predstavljati s številnimi novimi izdelki, ki so bili v celoti plod lastnega znanja. Na sejmih pohištva v Jugoslaviji je prejemal priznanja za izdelke in za ureditev razstavnega prostora. Z intenzivnim trženjem si je pridobil vlogo vodilnega proizvajalca pohištva v Jugoslaviji.«

Na pomen Meblovega Inštituta opozarja tudi Peter Krečič. V *Analizi stanja industrijskega oblikovanja v SR Sloveniji*, kjer obravnava oddelke za oblikovanje znotraj velikih pohištvenih tovarn (Brest Cerknica, Stol iz Kamnika, Lipa Ajdovščina, Marles iz Maribora, Lesnina iz Ljubljane, Alples iz Železni-

kov, HOJO iz Ljubljane, Novoles iz Novega mesta, Oprema iz Kočevja, Slovenijales iz Ljubljane idr.) piše, da je največjo samostojnost med njimi užival prav Meblov Inštitut. »Oddelek je imel precej proste roke v postavljanju in razvijanju oblikovalskih nalog in prav v tej klimi se je rodil prvi izvorni komponibilni program sestavljivega pohištva 'E-program' leta 1969 avtorjev Ljerke Finžgar in Bogomirja Zormana ter družina plastičnih počivalnikov.«

*

Če se ozremo na preteklost industrijskega oblikovanja, kot jo vidi Peter Krečič, sežemo prav na začetek 20. stoletja, ko je v Duplici pri Kamniku stekla proizvodnja slovutih Thonetovih stolov iz krivljene bukovine, in sicer prvič po principu pravega industrijskega oblikovanja, tj. v velikih serijah in po dostopni ceni. A vendarle ni šlo za plod domačega znanja, tehnologija krivljenja lesa in oblikovna zasnova sta prihajali iz Avstro-Ogrske, tovarna v Dupleku je bila le ena od podružnic, v katerih so izdelovali enake stole in gugalnike. Je pa bila to dobra osnova, na kateri se je po drugi svetovni vojni razvila tovarna pohištva Stol. Iz nje je v petdesetih letih prišel tudi fotelj Rex avtorja Nika Kralja, ki predstavlja začetek izvirnega industrijskega oblikovanja v Sloveniji. Vendar se takoj za Kraljem, tako Krečič, omenja Tovarna pohištva Meblo, ki predstavlja tisti drugi, eksperimentalni pol v oblikovanju sedežnega pohištva, ki preizkuša povsem nove tehnologije brizganja poliestra in ustvari vse pogoje za serijsko proizvodnjo. »Nekaj serij smo naredili, a o tem, zakaj Gondola ni šla naprej v serijsko proizvodnjo, ne bi rad govoril, ker je resnica žalostna. Dejstvo je, da smo bili tehnološko pred časom, a Meblo ni zdržal tega pritiska. Imeli so zlato v rokah, a mu niso znali napraviti embalaže,« kritično zaključuje Kogoj.✕

Besedilo je prirjeno in je bilo prvotno objavljeno v katalogu razstave Industrijska dediščina na Goriškem, ki so jo leta 2015 pripravili v Goriškem muzeju. Avtorji razstave so mag. Inga Miklavčič Brezigar, Klavdija Figelj in Boris Blažko. Razstava na gradu Kromberk bo na ogled do konca poletja 2016.

IME, VREZANO V DREVESNO SKORJO

SIMONA ŠKRABEC

Du musst dein Leben ändern.

Rainer Maria Rilke, *Archaischer Torso Apollos*, 1908

Samo dva dni me ni bilo. A sem takoj opazila, da so pelargonije nehale cveteti. Vse, tiste na okenskih policah, obrnjenih na dvorišče, in tudi oba velika grma, ki sta tako radoživo krasila balkon z ograjo iz kovane železa na trgu. Nisem imela izbire, brez odlašanja je bilo treba porezati odcvetele cvetove, pomesti in tudi pomiti po tleh. Rože sadi mama, dolge mesece preden pridem in po njenem mnenju so najlepše ravno pelargonije z velikimi cvetovi, temnordeče, ki imajo venčne lističe nasičene z barvilom. Pod je bil kakor prekrit s kapljicami krvi, vsak posamezni listič je pustil za seboj svojo majceno sled. Hitro sem nagrabila suhe liste in cvetove v kup. Toda še preden sem jih začela tlačiti v plastično vrečo, se je narezano zelenje spremenilo v odpad, v nekaj neuporabnega, grdega.

Prevzela me je žalost zaradi nesmiselnega naprezanja. Vse to pomitanje in pomivanje, sajenje in zalivanje, vsa ta želja po popolnosti, ima sploh kakšen smisel? Rože bi lahko mirno pustila rasti, morda bi malo podivjale, madeži na podu tudi niso pravzaprav nikogar motili. Niti omeniti ne bi bilo treba male, vsakdanje prigode. Poleg tega pa bodo rože zacvetele zaradi drastičnega posega šele, ko mene ne bo več tu. Njihovi rdeči nasmehi bodo v okras prazni hiši. Krvomočnice na mojih oknih rasejo samo zato, da si lahko dovolim gojiti utvaro, da je mogoče imeti najmanj dve domovini, da mi lahko, kljub vsem odsotnostim, prostori, ki jih imam rada, še naprej pripadajo, kot bi bili moj dom.

Pelargonije bi lahko pustila pri miru ali pa bi jih uredila, imela sem obe možnosti in odločitev za eno ali drugo je bila povsem nepomembna. Česar pa nisem predvidela, je bilo, da se mi bodo rože, nakopičene na tleh, spremenile v prispodobo, da se me bo dotaknila melanholija, da se bodo porumeneli listi in olesenela stebila in vsi razsuti venčni lističi – vsak posamezen listič kot kapsula, polna gostega in še vedno tekočega soka – spremenili v spomin, ki ga je nenadoma nemogoče izbrisati. Kapljice cvetne krvi na tleh so postale sled porazov, slabo prikrite notranje krvavitve, suhe solze, ki se vrsejo v meso. Nobene škarje, nobena cunjca, nobena metla, nobena plastična vrečka ni mogla več izbrisati čustev, ki so se zbudila zaradi neke naključne podobe.

*

Poezija je nekaj podobnega kot razsuti lističi cvetnega odevala, ki

so me presenetili ob vrnitvi. Pesem je element, ki se vrine med nas in med resničnost, podoba, ki pogosto deluje kot ščit. Tu sem jaz, tamle so stvari, a od njih me ločuje prozorna vmesna zaščitna stena, zid besed. Besede dovoljujejo, da tisto, kar obstaja zunaj mene, prodre v mojo notranjost, a besede dojemaju vtisnejo odtenke, nekatere značilnosti poudarijo, druge ublažijo. Beseda je meč in ščit obenem, lahko rani, lahko zašči, lahko pridobi katerikoli odtenek, lahko izrazi bolečino – ali užitek – tudi čez tisti prag, ki ga samo telo zaradi intenzivnosti ne more prestopiti. Ampak besede nam vseeno ne pripadajo, živijo svoja lastna »življenja«, tako neverjetno neodvisna. Besede so zid, ki nas ločuje in nas hkrati povezuje z resničnostjo. Poleg tega to brv delimo z drugimi, v tem kraljestvu samodržci niso možni.

Kode in razbiranja besed se naučimo, ne da bi to opazili. Jezik je prostor, ki ga je preprosto obiskovati, ima natančna navodila za uporabo. Načeloma o tem sploh ni treba razmišljati. Od najzgodnejšega otroštva stvari imenujemo in potem stvari so. Zvok in okus toplega mleka se združita v pojem brez vsakega napora. Zakaj bi se torej trudili ločiti besedo od tistega, kar beseda predstavlja? Nesmiseln, nepotreben napor, ki ne more povzročiti drugega kot dvom.

Poezija seveda ne počne nič drugega kot to. Poezija se posveča poglabljanju brezna med besedo in njeno uporabo, meri razdaljo med golim zvokom in vsem tistim, kar nezavedna uporaba besed nosi s seboj in odkriva, kako sprejemamo predsodke, ne da bi pomislili, od kod so sploh prišli. Res pa je tudi, da pesniki mislijo na telesnost besed, preden sploh razmišljajo o njihovem pomenu, včasih se preprosto zaljubijo v njihov zven. V njihovih rokah zid postane prozornejši, bogatejši v odtenkih, prava prizma, ki resničnost spremeni v tisoč igrivih svetlobnih lis, kot bi se otrok zabaval z ogledalcem. Kakor bi rekel Tomaž Šalamun, pesnik ima namen motiti vse ljudi okrog sebe. Šele v tej igri odsevov lahko ujamemo zapleten ustroj resničnosti. Pod spretnimi prsti nas besede lahko požgečkajo s svojo svetlobo.

Malo teže je opaziti, da pesniki stene, ki jih ločujejo od resničnosti, pravzaprav stalno ojačujejo, načrtno gradijo zaporo, ki naj obvaruje njihov jaz pred tem, da bi ga neukrotljiva, sovražna, nepredvidljiva resničnost sploh dosegla. Ko si je tako uredil jamo, iz katere gleda na prosto, pesnik lahko zaživi po svoje. Ko ima v rokah ščit, ki svetlobo lomi kot prizma, pesnik lahko začne uživati svojo svobodo. Pisati pomeni jezdit konja brez uzde, biti popolnoma prost,

Poezija se posveča poglobljanju brezna med besedo in njeno uporabo, meri razdaljo med golim zvokom in vsem tistim, kar nezavedna uporaba besed nosi s seboj in odkriva, kako sprejemamo predsodke, ne da bi pomislili, od kod so sploh prišli.

napredovati brez vsakega ozira do drugih. Pesnikov ni strah ničesar, to je najpomembnejša značilnost. Pesnik, ki si nečesa ne upa povedati, ni pesnik. Pesnik, ki preračunava, kakšen vtis bodo naredile njegove domislice, tudi ne.

*

Poezija je nastala, da bi bilo mogoče povedati tisto, česar vsakdanji jezik ne more izreči. Tam, kjer se ljudje začnejo prestopati, češ da nimajo besed, s katerimi bi lahko izrazili, kar čutijo, vstopijo pesniki in dokončajo delo. Ko ob sobotah popoldne brigada smetarjev z vodnim curkom in dolgimi metlami čisti ulice, se ljudje umaknejo na drug pločnik: zapletena opravila je treba prepustiti strokovnjakom.

Slava pesnikov je dejansko zaslužena, dobro opravljajo svoje naloge, izrekli so, česar nihče drug ni bil sposoben. Tako enostavno je pravzaprav povzeti celotno zgodovino svetovne književnosti. Toda vsa ta spretnost vzbuja občudovanje in občudovanje ni nič drugega kakor neke vrste kronična gluhost. V ustih občudovalcev verzi okamnijo, učiti se jih je treba na pamet, da ne bi slučajno premišljevali, kaj sploh pomenijo. Zdi se, da jih res nihče več ne sliši, čeprav odmevajo povsod. To je klasični način *udomačevanja* poezije. Pozabiti je treba na rane, iz katerih so se verzi rodili, pozabiti je treba na neznanski napor, ki ga je pesnik moral vložiti v to, da si je zgradil dovolj zanesljivo zavetje, v katerem se mu ni bilo treba bati *krilatih puščic*. Ena najbolj varovanih skrivnosti je ravno tale: Zakaj se to dogaja? Zakaj bralci pozabijo brati pesmi? Zakaj zavračajo vsak dialog?

Ker bi si umazali roke ... Poezija je nasičena s sokom, ki prste umaže, če se je le dotaknemo. Pesmi so drobni venčni lističi temno rdeče barve, ki jih je veter vrtinčil po balkonu mojega poletnega stanovanja. Če je značilnost pesnikov ta, da se ne bojijo ničesar, je značilnost večine bralcev, da jih je groza možnosti, da bi odkrili, da njihov svet ni natančno takšen, kot so si predstavljali, da je. Brati pomeni vstopiti v nevarno igro, v odnos, v katerem je tisti, ki »samo« opazuje, tudi ranljiv. Pesem nam v trenutku lahko spodmakne preprogo pod nogami. Brati pomeni sprejeti igro zapeljevanja. Prijetno je brati in si pri tem misliti, da je vse tisto, kar vstopa v zavest, namenjeno le meni. Ni težko sprejeti nase vseh vlog in vseh domnevnih namenov besedila. Lepo se je vživeti v vlogo kamnite muze, ki naj bi verze navdahnila. A nihče ne pričakuje, da bi muze govorile. Bralec, ki si ob branju misli svoje, je kakor kamniti kip, ki je nenadoma oživel. Vtis je vsekakor *pošasten* in strašljiv kot v fantastičnem svetu, kjer negibni predmeti nenadoma oživijo. Ampak bralec mora imeti možnost, da odpre nemogoči dialog z avtorjem, ki ga več ni, ker je svoje besedilo že zapustil. Tak dialog je dejansko prepovedan, bolje se je preprosto poistovetiti s tem, kar je napisano. Ampak, ali je branje, ki ne povzroči nobenega odziva,

še vedno branje? Navada je že taka, da v glavnem odobravamo slepo občudovanje, ki se vmešavanju odreče vnaprej, ki hoče samo poslušati, se pustiti očarati. Sposobnosti bralcev, da bi se s pesniki ne strinjali, skoraj nihče ne spodbuja.

S tem pozabljam, da literatura, kolikor jo je bilo napisane v vseh teh stoletjih in vseh teh jezikih, nima drugega namena, kot da bi nas spravila v gibanje. Beremo, da bi mislili, in mislimo, da bi lahko govorili, da bi lahko drugim povedali, kaj se je v nas premaknilo zaradi prevzetih idej. Tukaj, v tej pripravljenosti, da vrnemo potezo, se šele začne pravo spoštovanje do sogovornika. Če hočemo nekomu res odgovoriti, potem ga moramo razumeti, poslušati ga je treba z največjo možno pozornostjo. Treba je razbrati, kdo govori in za koga govori in na kakšen način gradi most do svojih umišljenih poslušalcev. Bralci vedno vstopamo v svet, ki je bil že zgrajen. Zato se moramo gibati previdno med krhkimi glasovi, ki jih je včasih kaj težko zaznati.

*

Proces razumevanja je zapleten in mogoče lahko to poskusim razložiti s pesmijo Srečka Kosovela, ki jo hranim v spominu kot uganke od svojega petnajstega leta. Kosovel zaključuje opis ljubzenskega srečanja z vprašanjem, ki zveni morda celo malo pretirano: »Ali se ljubiva? Ali sva samo zvezdi, ki gresta čez iste pokrajine?« S tem je pesnik ubesedil nekaj zelo odločilnega: do kakšne mere se osebi, ki se opazujeta »skozi zelene pokrajine duše«, lahko zares slišita? Mar dotik kože ob kožo zadostuje, če nam besede ne pripadajo, če niso del telesa, temveč vedno le projekcija navzven, poskus sporazumevanja. Kako naj torej razumemo razliko med pritrdilnim odgovorom na »Ali se ljubiva?« in neizmerljivo razdaljo med ljudmi, ki preprosto stopajo »čez iste pokrajine«, ne da bi sploh opazili, da so šli drug mimo drugega?

Vsak dan se trudimo, da bi vendarle našli sogovornika, a do združitve ne pride, življenja ni mogoče zamrzniti, noben trenutek ne traja. Zdi se, da je nezmožnost priti do cilja vgrajena v človeka kot biološki mehanizem. Krivdo za neizpolnjena pričakovanja nosijo oči, ki ne zmorejo gledati ničesar drugega razen sedanjosti. Oko ne posname prehojene poti, ničesar ne shrani. Oko gleda in vidi samo, kar je zdaj. Vid torej vzbuja hud nemir, ker se zavedamo, da nam ne dovoljuje ohraniti ničesar. Podobe, ki se nalagajo v možganih, niso trajne, ne morejo ugasiti želje, da bi ohranili tisto, kar pravzaprav že imamo. Oči so nas priklenile na neposrednost sedanjosti.

In hkrati se pogled odpira v prihodnost, oči preiskujejo obzorje z namenom, da nas pripravijo na naslednji korak. A pogled ne seže ravno daleč, vse kar ostaja zunaj dometa, je trdna tema. In vendar se v vsaki sedanjosti odpre prostor, majhna kapsula, v kateri so možnosti predvidljive. V preračunavanju neposrednih nevarnosti se človek lahko zanese praktično samo še na vid, vonj nas je zapus-

til in intuicija je zgolj racionalna reakcija, nastala zaradi nujnosti razreševanja položaja, potreba, da bi našli *kakršnokoli* razlago; vse, kar potolaži, je končno lahko sprejeto. Skozi življenje torej napredujemo, ujeti v tesno jetniško celico. Vidimo samo do obzorja, nič dlje. Samo tisto, kar je mogoče zagledati, nam na nek način pripada, za nekaj skopih trenutkov, prede za vedno izgine. Ljubezen, če nas kdaj obišče, zamrzne čas. Ima sposobnost, da do konca napolni miceno celico, ki ji lahko rečemo sedanost. V takšnem trenutku človek ne misli, ne diha, ne predvideva ničesar, se ne spominja ničesar. Večnost postane nekaj, kar ni več predstava, temveč jo je mogoče doživeti neposredno – a že se izmuzne iz rok, kot pest mivke med prsti.

Kar se lahko zgodi v tej minimalni sedanosti – v trenutku, ko prihodnost to še ni, a preteklost nima več nobenega vpliva – ne zadostuje. Otroci, pravijo, živijo v neskončno raztegljivi sedanosti, ker ne gledajo dlje od neposrednega trenutka, ker živijo tukaj in zdaj in so zato pregovorno srečni. Če smo torej pripravljeni sprejeti, da obstaja čas pred zavedanjem nepovratnih izgub, potem to pomeni, da je popolnost mogoče doseči le, če se ne zavedamo ničesar in lahko popolnoma pozabimo na neustavljivo minevanje lastnega časa. Naj jadra usmerimo proti brisanju vsake zavesti? Težko verjamem ...

Beseda se rodi iz zavesti, da obstaja razlika med stvarjo in njenim imenom, med zvokom in pojmom in da te razlike ni mogoče ukiniti. Popolno prekrivanje ne obstaja, obstajajo samo približevanja, ki so lahko bolj ali manj prepričljiva. So besede, ki zvenijo strašljivo, druge so nežne kakor objem. Ampak to je tudi vse. Besede nimajo trdne vrednosti, ko jih uporabljamo, se vedno gibljemo po obmejnih pokrajinah. Vedno smo nekje na robu, kjer so ujemanja samo približna, kjer se vse odšteva z ostankom.

Življenje ima torej le težko cilj v tem, da bi zameglili razum in dosegli stanje brez zavesti, v katerem je sreča samoumevna. Najbrž je proces ravno obraten: živimo za to, da zavest postaja vse bolj izbrušena, da razumemo več, da razumemo bolje. Pri tem je bolečina neizogibna, zadovoljstvo nemogoče, a steza, ki se izgublja med skalovjem in robidovjem vseeno odtehta napor: prazne roke imajo sposobnost, da si izmislijo bogastvo.

Jezik ravno zato, ker nam ne pripada, ker ni zlit v eno z mesom, dovoljuje izreči, kar ne obstaja, z jezikom lahko ustvarjamo *ex nihilo* vse, kar si sploh lahko zamislimo. Jezik lahko vdihne življenje, dobessedno. Še več, da sploh lahko govorimo, da lahko izrečemo eno samo, najbolj preprosto besedo, potrebujemo sogovornika. Preden sploh lahko spregovorimo, potrebujemo nekoga, za kogar pravzaprav govorimo. Jezik je dialog in če ni tebe, sem tudi jaz brez jezika. Rodimo se nemi in najti moramo dovolj velik razlog, da to nemost premagamo. Vsak človek mora zase odkriti razlog, zaradi katerega govori – in s tem razlog za svoj obstoj.

*

Jezik torej ni tisto, kar je zapisano na papirju. S čim se spopadamo, ko se lotimo prevajanja literarnega dela? Kakšen je pravzaprav material, s katerim delamo? Knjige so narejene iz papirja in pa-

Literatura, kolikor jo je bilo napisane v vseh teh stoletjih in vseh teh jezikih, nima drugega namena, kot da bi nas spravila v gibanje.

Beremo, da bi mislili, in mislimo, da bi lahko govorili, da bi lahko drugim povedali, kaj se je v nas premaknilo zaradi prevzetih idej. Tukaj, v tej pripravljenosti, da vrnemo potezo, se šele začne pravo spoštovanje do sogovornika.

pir je v glavnem narejen iz dreves, zmletih, zdrobljenih. Pišemo na to gladko podlago in pisanje je nekaj enostavnega. Poznamo črke, pravila, kode. *Nikoli* se ne vprašamo, kaj je bilo potrebno, da lahko vse to počnemo tako samoumevno. Zaradi tega se tudi ne zavedamo odgovornosti tega poklica. Z vsako kretnjo, vsakokrat, sodelujemo v zelo intenzivnem, širokem in starodavnem dialogu. Bukev nas še vedno spominja na zvezo med »knjigo« in »drevesom«. Ta etimologija priključuje v spomin dejstvo, da prvi zapisi niso nastali na gladki podlagi, udobno zapisani s tekočim črnilom, temveč je bilo treba zapisano vrezati črko za črko v podlago, kot je mehak bukov les, ploščica iz gline ali skala.

Pisanje – in prevajanje ni ne več ne manj kot to – pomeni sprejemati dokončne odločitve. Vse, kar je zapisanega, ostane ohranjeno, kakor bi besede vrezali z ostrim nožem v drevesno skorjo. Pogosto pisava zapusti v človeku ta neroden občutek, da smo storili nekaj nelepega, kar okolje umaže, nekaj nespretnega in preveč vidnega. V tem smislu je prevajanje še toliko bolj izpostavljeno početju, ker so odločitve, ki jih prevajalci sprejemamo, ravno tako dokončne kot avtorjeve, a pri tem nimamo iste svobode gibanja. Razumeti knjigo, odkriti v besedah naložene usedline, razbrati ključ nekega določenega zaporedja besed ni enostavno, v glavnem zahteva to početje celo človeško življenje.

Stopiti pred gozd knjig, pred to nepregledno množico bukovih dreves, zahteva sposobnost poslušanja, a hkrati je treba sprejeti, da bodo tudi naši koraki pustili sled. Ne moremo vstopiti, ne da bi se zavedali, da bomo dobili v varstvo material, ki je živ in ga moramo torej prenesti naprej v enakem stanju, da ga bodo drugi lahko izkoristili, da bo obrodil sadove, da bo tudi okolje ostalo ohranjeno. Kadar delamo z jezikom, si je koristno priklicati pred oči podobo drevesa, izmaličenega s srcem, ki ga je zarisala pretirana strast. Koliko večnosti lahko pričakuje zase vulgarna gesta neutolažljivega ljubimca? Tako dejanje vzbudi kvečjemu pomilovanje, sram nas je za tistega, ki si je upal svoja čustva izraziti na javen, tako očiten način. Le čemu ta ekshibicionizem, če je ljubezen stvar, ki sodi v intimne prostore? Drevo bo zraslo, črke se bodo spreminjale, brazgotine bodo nabrekli, morda jih bo tkivo absorbiralo in ničesar ne bo več mogoče prebrati ... V vsakem primeru črk ne bo več razbrati, preden bo drevo sprhnelo in izginilo v podrasti.

Prisposodobeno po nepotrebnem širim, čeprav je neprimerna, da bi

Jezik je dialog in če ni tebe, sem tudi jaz brez jezika. Rodimo se nemi in najti moramo dovolj velik razlog, da to nemost premagamo. Vsak človek mora zase odkriti razlog, zaradi katerega govori – in s tem razlog za svoj obstoj.

opisala dinamičen odnos do jezika. A se mi zdi kljub temu smiselno, da lahko predstavljam sliko izrabim za to, da pokažem, kako neobstoje so vse besede. Tu so, med nami, vidne in prisotne, a vendar se ves čas spreminjajo. Vsakokrat, ko spregovorim in pišem, se sam vpišem v jezik, vrežem vanj svojo gesto. Ta »rana« je lahko površinska in komaj opraska skorjo, ki vse prenese, a drugič lahko znak zareže globoko, da iz drevesa privre sok in notranje smole obložijo robove rane. Jezika ne moremo uporabljati drugače, kakor da smo njegovi dejavni uporabniki. Nemogoče je stati ob strani in samo opazovati geste drugih, ne da bi si prste umazali s krvavim sokom pelargonij. Vedno, kadar spregovorim, sodelujem v tem »mesarskem« početju. A jezik vse te vreze vpije, vidne ostanejo le poti, po katerih so stopali mnogi, tam se brazde poudarijo, drugje pa se sledi počasi zabrišejo, ko po stezi ne stopa nihče več. Jezik pač obstaja, če ne pripada neki zavesti. Seveda so ohranjeni dokumenti iz bajeslovno oddaljenih časov, a ne smemo pozabiti, da je vsaka vrstica, vsak fragment, ki ga lahko najdemo, sad geste nekega zaljubljenca, ki je hotel svoji pretirani ljubezni podariti možnost, da se na nek način ohrani. Poezija nastaja, ker bi radi povedali tisto, kar nas presega. Občutimo, da čustva presegajo meje nas samih in ta presežek hočemo shraniti. Ko beremo druge, ko poskušamo razumeti, o čem govorijo, moramo biti sposobni zaslišati tudi šum te prve kretnje, same želje po zapisu. Pesmi so nekaj tako nepotrebnega kot srce, vrezano v skorjo bora, ki raste kje v zatišju. Prvo vprašanje, ki se ob tem vzbudi, je vedno isto: zakaj? Od kod vendar želja, da bi kretnja ostala neizbrisljiva, da bi dejanje avtorja izdalo in ga izpostavilo presoji drugih?

*

Prevajalci torej delamo z materialom, ki ni material. Past je verjeti, da jezik »obstaja« zunaj nas, oziroma, bolje povedano, to je metafora. In metafore je vedno mogoče prebrati na nešteto različnih načinov. Primerjamo različne elemente in vsak element je mogoče po svoje razlagati. A kako ujeti trenutek, tik preden beseda zakrknje, preden se spremeni v neizbrisljiv zapis? Kje obstaja in kako obstaja jezik, preden je izrečen?

Čuvarji tega neznanskega zaklada, ki polni knjižnice, slovarje in danes tudi neskončne strani svetovnega spleta, smo mi sami, mi, ki smo še vedno tu, ki lahko še spreminjamo izraze in vplivamo na način razmišljanja in odnose med ljudmi. Zato moramo nase prevzeti ogromno odgovornost: ne moremo se izogniti temu, da bi sodelovali v izmenjavi, s katero se jezik ves čas gradi. Vsakokrat, ko nekaj zapišemo ali prevedemo, je v igri cel jezik. Zato moramo

dobro razumeti, kaj je pravzaprav treba prenesti. Delo je treba opraviti dobro, napeti moramo čute in biti sposobni ujeti vsak vzgib. To, kar bomo mi sami sposobni ujeti, se bo preneslo v prihodnost. Smo člen v dolgi verigi.

*

Da sploh lahko živi, mora človek čutiti željo po obstoju. Obstoj brez želje ni možen. Zagotoviti si moramo, da naše besede nekje nekoga zbudijo, da naši dotiki nekoga vzdramijo. Vsi pričakujemo od stika z drugimi nek odziv. Na Kosovelov »Ali se ljubiva?« lahko pritrdilno odgovori le tisti, ki mu je uspelo vzpostaviti dvosmerni odnos. Ljubimec se mora zavedati, da njegova ljubljena ni kamen, da govori pred muzo, ki si upa misliti, govoriti in mu oporekati. Približati se drugemu je vedno nevaren posel. Če se stik res vzpostavi, potem nikoli več ne bo mogoče stopati drug mimo drugega kakor oddaljene zvezde, ki se srečajo le na kratki poti »čez iste pokrajine«. V približevanju drugemu so napake pogoste, skoraj neizogibne in jih ni mogoče nikoli več popraviti. Z drugim je vedno treba ravnati, kot bi razstavljali eksploziv.

Da bi se lahko odprli, je treba že takoj na začetku sprejeti strahotno dejstvo, da na drugi strani morda ne bomo našli sogovornika. Zato pogosto govorimo pred kamnitim kipom, trmasto prepričani, da smo končno našli nekoga, ki nas posluša pridno in pozorno, kot bi moj lastni obraz odseval v ogledalu. Toda hitro se lahko zgodi, da odkrijemo utvaro.

V tem dialogu, v tem neprestanem iskanju drugega, nastane dodatni izdelek, ki ima velik pomen: tovarštvo. V prostoru poezije lahko verjamemo, da so naše združene moči neizčrpne. Toda moči tovarštva – in to je težko sprejeti – dejansko ni mogoče izmeriti. Kdo bi si upal izmeriti sanje?

Trdnost zveze med tabo in mano, ko sva združena v neprekinjen dialog, v katerem prvi opravičuje obstoj drugega in obratno, ima svojo protiutež v prisotnosti zunanjega sveta, ki je neobvladljiv, uničevalen. A najbolj jedka snov izvira iz same povezanosti. Sovražnik, ki napada iz zasede, je hkrati že prisoten v zvezi tistih dveh, »ki se ljubita«. Popolnost, ki sta jo dosegla, ali vsaj zaslutila, izniči vsako prejšnjo izkušnjo sveta, nič ne more biti več isto, vse vrednote morajo ponovno na preizkušnjo. Nenadoma obstaja mera, s katero se lahko ocenijo vse druge izkušnje, lahko primerjamo njihovo intenzivnost, trajanje, zanesljivost ... In vse postane nevredno, ničesar ni, kar bi lahko vzdržalo *takšno primerjavo*. V trenutku, ko ljubezen postane nekaj otipljivega, je tema zunaj še strašnejša, zdaj ni več res nobenega izhoda. Položaj je hujši. Le kako naj se vendar vrnemo v svet dokončnih izbir, v svet nesmiselnih naporov, kjer trud ni poplačan po tem, ko smo izkusili, da je izpolnitev vendarle mogoča?

*

Pesnik, strokovnjak za besede, ki obvlada, kar se drugim izmika, mora tedaj poskusiti rešiti, kar se še rešiti da. In na tej točki postane pesnikov boj trd, brezizhoden. Pesnik hoče namreč zaščititi svoj mali, zasebni svet, toda jezik je mogočna reka, ki ga že odnaša s seboj. Kar je bilo enkratno doživetje, jezik spremeni v nekaj,

Pesnik ohranja, kar je bilo, in se predvsem boji tega, da bi nekaj, kar je tej izkušnji podobno, to enkratnost povsem izničilo. Beseda v pesmi je izrečena z namenom, da bi zazvenela enkrat samkrat, prvič in za vselej, da bi ostala neponovljiva.

kar pripada vsem. Jezik nas sili, da ga uporabljamo kot nekaj mehničnega, kot preprosto sestavljanje, kjer se vse ujema. Besede so tu neposredna rešitev, nekaj enostavnega, nekaj dokončnega. Največja zapreka, ki jo poezija mora premagati, je torej dejstvo, da pesništvo daje glas izkušnjam, ki niso splošne, temveč hoče ohraniti enkratni trenutek, nekaj, česar ni mogoče ponoviti. Pesnik ohranja, kar je bilo, in se predvsem boji tega, da bi nekaj, kar je tej izkušnji podobno, to enkratnost povsem izničilo. Beseda v pesmi je izrečena z namenom, da bi zazvenela enkrat samkrat, prvič in za vselej, da bi ostala neponovljiva.

A jezik je prehud nasprotnik človeku. Jezik vedno zmaga, požre posameznika, ubije njegovo željo, njegovo potrebo po enkratnosti in ga spremeni v prazno obliko, ki jo lahko potem uporabi toliko drugih ljudi – vsi tisti pač, ki se lahko poistovetijo z izkušnjo. Besede so kot orehova lupinica, ki pluje na vodi: vsak si jo prilasti in napolni z lastnimi vsebinami. Kot bi šlo pri tem za predpisovanje modelov najbolj priporočljivega obnašanja.

Steza je torej vse ožja, vztrajna vprašanja izoblikujejo odgovore, kar je bilo nedoločeno, dobi obrise, kakor fotografija v posodici z razvijalno tekočino. Odgovor na Kosovelov »Ali se ljubiva?« zahteva pogum. Po vseh teh tehtanjih, poskusih, izumih in polomijah, se želja po dialogu vrne, ostrejša je in povsem prosta, svobodna. Naj vsak izraz postane natančen odsev doživetega, je tedaj radikalna zahteva, to je naenkrat boj za vse ali nič. Namesto da bi se odrekli upanju v popolno komunikacijo kot prostoru lažnih obetov, možnost neomejenega tovarštva postane svetilnik na meglenem morju, edini opornik v navpični steni. Ti in jaz morata biti ohranjena, naj stane, kar hoče. Obstoj v dvoje se zaradi tega ne zadovolji več z omejenim področjem tesne izbe, zdajčasne rešitve niso več zadostne. Ko je utopija razkrita do golega, jo fantazija ponovno zgradi na najbolj radikalen način. Poezija namreč verjame v obstoj tega, kar je sama dokazala, da ni mogoče. Besede, ki so nastale na podlagi enkratnih doživetij, je treba deliti z drugimi, a ne zato, da bi vsi čutili enako, temveč zato, da lahko v vsaki poetični besedi prepoznamo lastni boj za ohranjanje neponovljivosti izkušnje. Jeziki obstajajo, ker vedno znova nekdo poskuša premagati nemost, v katero smo rojeni. Jezik ni mrtva zbirka urejenih in klasificiranih zvokov, obstaja lahko le v človeški zavesti. To, kar je bilo zapisano, mora biti ponovno prebrano, mora koga pripraviti do solz ali ga spraviti v smeh. Kajti če znak ne vzbudi več nobenega odziva, jezik izumre za vedno. Zato poezija ni nič drugega kot vera, trmasta in neuničljiva vera, da je sporazumevanje z drugimi vedno mogoče.×

6 let revije RAZPOTJA

1800

IZVODOV

1050

NAROČNIKOV

23

ŠTEVILK

220

SODELAVCEV

www.razpotja.si

Gaziel, novinar v srcu Balkana

JOAN SAFONT

Španski novinar Manuel Brunet, doma iz katalonskega Vica in ustanovitelj vplivne revije *Mirador*, je po koncu obeh svetovnih vojn v memoarju *La paz vista desde Londres* (Mir, viden iz Londona) takole zapisal o svojem kolegu Carlesu Sentisu:

»Prejšnje stoletje – ki se je zaključilo leta 1914 – nam je zapustilo kroniko svoje dobe v obliki velikih romanov, ki so nastali v tem obdobju. Kronika naše dobe, ki jo veliko manj zaznamujeta fantastika in jalova sentimentalnost, bo verjetno nastala v obliki velikih novinarskih reportaž in memoarjev. (...) Ne verjamem, da nam bosta ti dve vojni zapustili knjigo, kot je Tolstojeva *Vojna in mir*. Za kroniko našega časa bodo zagotovo poskrbeli novinarji. (...) Vsaka epoha zahteva svoj stil. Naša se bo izrazila v novinarstvu in iz njega se bo rodil nov literarni žanr.«

Dodajmo, da se je s prvo svetovno vojno rodil nov tip novinarja: dopisnik. Pomen novinarskega poročanja, tako za propagandno dejavnost sprtih strani, kakor tudi za bralstvo, lačno novosti z bojišč ter opisov ganljivih in pretresljivih dogodkov, je časopisne hiše prisilila, da se niso zadovoljile z rednimi agencijskimi novicami, temveč so začele pošiljati svoje dopisnike v srce dogajanj, na frontne črte in bojna polja. To velja tudi za časopisje manjših evropskih narodov, ki so prav v tistem času začeli razvijati živahno žurnalistično dejavnost v vročični želji, da bi dokazali, da so sposobni polnega udejstvovanja v sodobni civilizaciji.

Prvi Katalonci so iz bojišč poročali že v drugi polovici 19. stoletja: pisatelj in politik Víctor Balaguer je leta 1859 odpotoval v Severno Italijo, da bi poročal o avstrijsko-piemontski vojni za barcelonski časopis *El Telégrafo*, Nil-Maria Fabra je za konkurenčni *Diario de Barcelona* leta 1866 s terena poročal o avstrijsko-pruski vojni, štiri leta kasneje pa o prusko-francoski vojni, Sadurní Ximénez z Menorke pa je za madridski dnevnik *La Academia* opisal dogajanje v rusko-turški vojni l. 1877-1878. Toda prav med veliko vojno se je žanr povzpел na višjo raven in prvič so lahko bralci poročila z bojišč brali tudi v katalonščini. Imena, ki jih velja omeniti, so Eugeni Xammar, Claudi Ametlla, Manuel Fontdevila in Santiago Rusiñol; slednji je še zlasti zanimiv za slovenske bralce, saj je za revijo *L'Esquella de la Torratxa* napisal kroniko »desetih dni na italijanski fronti«. Celo Francesc Macià, nekdanji oficir, ki je kasneje zaslovel kot prvi predsednik katalonske avtonomne vlade v času druge republike (njegov kip je priljubljeno srečališče turistov v središču Barcelone), je leta 1916 poročal z zahodne fronte za časnik *La Publicidad*.

Filozof sredi vojne vihre

Toda največji izmed piscev, ki so za javnost nevtralne Španije opisali vojno dogajanje iz samega srca držav v sporu, je bil mladi doktorand filozofije, ki se je ob izbruhu sovražnosti znašel v Sorboni, kamor se je odpravil, da bi poslušal predavanja Henrija Bergsona. Doma je bil iz kraja Sant Feliu de Guíxols na severni katalonski

obali in je delal kot tajnik na Inštitutu za katalonske študije, ustanove, zadolžene za promocijo kulture v katalonščini in standardizacijo knjižnega jezika. Ime mu je bilo Agustí Calvet i Pasqual, toda zaslovel bo z novinarskim psevdonimom, ki ga je prevzel prav v vojnih letih: Gaziél.

Ko je prvega avgusta 1914 Francija razglasila splošno mobilizacijo, se Calvet odloči, da bo ostal v Parizu, ki kmalu postane zelo drugačno mesto od prestolnice miru in lahkotnega življenja, v katero je prišel nekaj tednov pred tem. Sprehaja se po metropoli, ki drvi v vojno, premišljuje o vrvežu v penziona, kjer je nastanjen, obiskuje prijatelje in znance, hoče otipati pulz javnega mnjenja. Ko se Nemci znajdejo na vratih prestolnice ob Seni, se odloči za vrnitev v Barcelono, kjer ga nervozno pričakuje direktor dnevnika *La Vanguardia*, Miquel dels Sants Oliver, ki ga je Calvet poznal iz svojega obdobja na Inštitutu za katalonske študije. Frankofil Oliver vneto pričakuje novice, ki jih iz sosednje republike iz prve roke prinaša nadebudni mladi študent; obupno si želi »kakšne sveže jedi za bralce *La Vanguardie*«, saj »z lakoto v očeh čakajo na novosti iz Francije, kot tedaj, ko zublji zajamejo sosednjo hišo« in Calveta pobara, če ima kakšen zapisek iz tistih prvih vojnih dni. Calvet mu pokaže zvezek, v katerega je zapisoval svoje vtise. Direktor ga prelista ter presenečen in navdušen nad mladeničevem pisanjem od njega nemudoma zahteva, naj jih prevede v španščino, da bi jih lahko objavil v svojem dnevniku, v lasti plemiške hiše Godó in enem najvplivnejših časopisov v državi. Calvet je svoje tekste že obljubil dnevniku *La Veu de Catalunya*, glasilu katalonskega meščanskega regionalizma, zato obišče njegovega urednika, vplivnega narodnjaškega politika Enrica Prata de la Riba, ki jih, morda zaradi svojega germanofilskega občutja, prijazno zavrne in mladega Calveta odveže kakršnekoli obveznosti do regionalističnega dnevnika.

Devetega septembra 1914 *La Vanguardia* tako objavi prvi članek iz podlistka z naslovom *Diario de un estudiante en París* (Dnevnik študenta v Parizu), ki je požel velikanski uspeh. Miquel dels Sants Oliver, zadovoljen nad uspehom svojega protežiranca, avtorju ponudi mesto dopisnika v Parizu. Calvet se torej vrne v Francijo decembra 1914 in z nadimkom Gaziél na široko vstopi v svet novinarstva; v njem se je znašel po naključju, a je z velikim uspehom opravljal novinarsko delo vse dokler ga ni neka druga, tokrat bratomorna vojna, za vselej potisnila v notranje izgnanstvo. V času pariškega dopisništva pa je bila grenkoba, ki jo bo okusil v času španske državljanske vojne, še daleč: kot mlad pisec si je ustvaril ime v španskem svetu, kljub vojnim časom užival v sladkosti pariških večerov, se zapletel v ljubezensko afero z mlado Francozinjo Louise Bernard in pisal za najbolj brani dnevnik v Barceloni. Toda v časopisni hiši grofa Godója ni bilo vse rožnato. Sam Gaziél se v svoji *Zgodovini dnevnika La Vanguardia*, objavljeni tri desetletja kasneje, spominja:

»Grof Godó je bil, kot je bilo značilno za tedanje plemstvo, zagrižen germanofil. Njegovo navdušenje nad Nemčijo je imelo apokaliptični pridih, kakršnega videl le v Španiji, nevtralni deželi, in med ljudmi na visokih položajih, ki so se imeli za katoličane in jim je

vojni spopad, tako kaže, obogatil dušo s fantastičnimi meglicami. Oliver, pa je bil po drugi strani – prav tako značilno za tedanje meščanstvo – prepričan in pošten zagovornik antante.«

Trenje med germanofilskim lastnikom in direktorjem, ki je podpiral antanto »iz intimnih prepričanj in nagnosti zvestobe do tega, čemur pravimo pravičnost«, je bilo eksplozivno. Dodati je treba, da je Oliver kljub svojim osebnim stališčem želel zagotoviti nevtralnost dnevnika in njegovim bralcem ponuditi čim bolj uravnotežene informacije, zato je, podobno kot Gaziela v Francijo, za dopisnika v Berlinu postavil Andaluzijca Enriquega Domíngueza Rodiña, ki je ob izbruhu vojne obtičal v Nemčiji. Nedvomno je prav Oliverova odločnost Calvetu omogočila, da je ostal sodelavec dnevnika. Toda kot je kasneje zapisal sam Gaziela: »Moja ljubezen do Francije in občutja, ki sem jih tako naivno izražal v svojih zgodnjih delih, so grofu Ramonu Godóju razžirala dušo«. Kasneje je sam postal direktor Godójevega dnevnika in v šestnajstih letih vodenja doživel podobne spore, ki so nedvomno vplivali na grenkobo, s katero je po koncu španske državljanske vojne med vrsticami povzel lastno uredniško izkušnjo:

»Neprestani pritiski, ki jih je moral prenašati Oliver, da bi dnevniku zagotovil distanco do obeh sprtih strani, predvsem s strani lastnika ter nizkotnih spletkarjenj sovražnikov in lažnih prijateljev, ki so hoteli *La Vanguardia* po zgledu madridskega ABC spremeniti v zblaznelo germanofilsko trobilo, so bili prehuda izkušnja za človeka njegovega kova, zaljubljenega v preudarnost, vedrino in lucidnost.«

Poročila iz zaledja fronte

Z izjemo potovanja na solunsko fronto je Gaziela svoja dopisniška leta preživel večinoma v Franciji. Iz Pariza je domov pošiljal reportaže, pogosto iz frontne črte, kamor pa je smel le v organiziranih ekspedicijah, ki jih je za tuje dopisnike skrbno pripravil vrhovni štab. Ti obiski so mu omogočili vpogled v območja, uničena od spopadov, čeprav dopisnikom ni bilo dovoljeno, da bi se približali sami bojni črti in so ostali kot nekakšni častni povabljeni v zavezniškem zaledju. Kolikor je znano, je na zahodni fronti med opravljanjem dolžnosti umrl en sam novinar (če seveda odmislimo tiste, ki so bili mobilizirani v vojske svojih držav), in sicer Serge Basset, dopisnik časnika *Le petit parisien*, ki je bil poslan na britanski odsek fronte, kjer je podlegel nemški krogli.

Gaziela se je pogosto pritoževal nad tem, da mu je bilo omogočeno, da bi si ogledal prve bojne linije. Kot dopisnik se je zato osredotočil na portrete in intervjuje z oficirji, vinjete vsakdanjega življenja v Parizu in manjših krajih ter vse pogostejše esejistične refleksije o naravi vojne, njenih vzrokih in posledicah za ideološko ozračje in notranjepolitično ravnotežje v državah v boju. Članke, objavljene med letoma 1914 in 1916, bo poleg že omenjenega *Dnevnika študenta v Parizu* zbral v knjigah *Narraciones en tierras heroicas* (Zgodbe iz junaških dežel, 1916), *En las líneas de fuego* (Na bojnih črtah, 1917), *De París a Monastir* (Od Pariza do Monastira, 1917) in *El*

año de Verdún (Leto Verduna, 1918). Po koncu vojne se vrne v Barcelono, a kmalu ga spet vidimo v Parizu, kjer poroča iz mirovniških konferenc. Med drugim bo intervjuval maršala Ferdinanda Focha in nekatere druge visoke častnike zmagovite francoske armade. Istega leta, 1918, prevzame mesto glavnega urednika dnevnika *La Vanguardia*; kmalu zatem postane po Oliverjevi smrti drugi direktor in leta 1933, v neobičajnem osebnem triumviratu, edini direktor ter glavni in odgovorni urednik tedaj že najpomembnejšega časnika v deželi. Gaziela namreč ni postal le najbolj izpostavljeni mnenjski voditelj male buržoazije, ki je požirala njegove zapise na prvih straneh *La Vanguardie*, temveč je prav po zaslugi priljubljenosti kronik, ki jih je pošiljal iz Pariza, časopisu pomagal, da je postal najbolj brani dnevnik v Barceloni in eden najvplivnejših na polotoku. Kot je zapisal njegov mentor Oliver v predgovoru prve izdaje *Dnevnika*: »V analih španskega tiska bomo težko našli hitrejši in briljantnejši novinarski uspeh od omenjenega«.

Toda življenje dopisnika v prvi svetovni vojni se je zelo razlikovalo od stereotipne podobe, ki jo imamo danes. Eugeni Xammar, še eden izmed velikih katalonskih poročevalcev iz mednarodnih aren in ugleden član uredništva revije *Iberia*, je v svojih spominih takole opisal izkušnje iz velike vojne:

»Med letoma 1914 in 1918 je vojni dopisnik človek, zaprt v hotelu ali dvorcu, ki je več sto kilometrov oddaljen od fronte, ki se sredi dopoldneva odpravi od doma na sprehod v zaledje fronte, vselej na varni razdalji od bojne črte, od koder od časa do časa iz daljave sliši streljanje topov. V urah, ko se kokoši odpravljajo spat, je že nazaj v hotelu, kjer štabni oficir nad zemljevidi in grafi dopisnikom razlaga o dogodkih, ki so se zvrstili tistega dne in jih sami niso videli, in o najverjetnejših dogodkih naslednjega dne.«

Gaziela med obiskom kraja Senlis, na skrajnem vzhodu fronte na Marni, spozna dopisnika časopisa *Chicago Express*, v katerem prepozna najslabše lastnosti mehaniziranega in trivialnega novinarstva: plehkega pikolovca, ki si neprestano zapisuje številke ter zgodovinske in zemljepisne podatke, neprestano zahteva nove statistike in izračune škode, sogovornike obremenjuje z zapletenimi vprašanji, a iz tega nikoli ne ustvari več od običajnih, preprostih opisov, značilnih za, po Gazielovih besedah, »prostaški, neobčutljivi in površni žurnalizem«. Sam si je po drugi strani prizadeval postati, kot je zapisal njegov biograf Llanas, »duhovni kronist, ki se s pomočjo distanciranega in radovednega opazovanja loteva refleksije, ki gre onkraj videza, in vojno razdejanje interpretira s humanitarnimi občutki prodornega pričevalca«.

Od Pariza do Monastira

Dvaindvajsetega oktobra 1915 se Gaziela poda na potovanje, ki ga popelje od Italije, ki je ravnokar vstopila v vojno, v srce človeške teme v globini Balkanskega polotoka. Tu bo prvič soočen s kaosom vojne in izkušnja bo zapustila globoke sledi v njegovi izkušnji ter nekatere izmed najbolj pretresljivih in doživetih strani v njegovih vojnih memoarjih. Kaže, da mu je potovanje svetoval profesor na Sorboni, ki je pozorno spremljal dogajanje na Balkanu in prišel do

zaključka, da bo na tem območju kmalu prišlo do globokih premikov v vojnem dogajanju. Balkan je bil tedaj v vojni dlje od večine celine, saj so se balkanske vojne začele dve leti pred izbruhom velike vojne, ki se je iz zornega kota tamkajšnjega prebivalca kazala kot le še eden v vrsti spopadov na območju, ki je, po slovitih besedah nobelovega nagrajenca za književnost Winstona Churchilla, proizvedla več zgodovine, kot jo je bila zmožna prebaviti. Prav na Balkanu se je začela prva svetovna vojna: v Sarajevu, deželni prestolnici širnega Habsburškega imperija, so 28. junija 1914 strelili mladega srbskega nacionalista pokončali avstroogrškega prestolonaslednika, nadvojvodo Franca Ferdinanda, in njegovo ženo. Dogodek je sprožil igro zavezništev, ki je nekaj tednov kasneje privedel do izbruha prve svetovne vojne.

Jeseni 1915 je bila po dobrem letu krčevite obrambe srbska vojska prisiljena začeti umik pred pritiski nemških, avstrijskih in bolgarskih sil. Antanta je poslala ekspedicijske enote, da bi pomagala balkanski zaveznici. To so se utrdile v grškem pristanišču Solunu, nekdanjemu otomanskemu emporiju na strateškem območju, ki povezuje Egejsko morje s srcem Balkana in ki ga je helenska kraljevina nedavno tega iztrgala iz rok Turkov. Poseg antantnih sil je do kraja napel odnose med germanofilskim kraljem Konstantinom I., ki je hotel Grčijo ohraniti izven spopada, in premierom Elefteriosom Venizelosom, prozahodnim zagovornikom grškega ekspanzionizma. Scenarij je ponujal neštete priložnosti za novinarja, lačnega zaplenetnih dogajanj. Štiriindvajsetega novembra 1915 *La Vanguardia* – kjer so besedila dotedanjega pariškega dopisnika polnila že vse rubrike, od notic do podlistkov – objavi prvi Gazielov članek iz serije, ki jo bo leta 1917 izdal v knjigi z naslovom *Od Pariza do Monastira*.

Na poti, ki ga popelje do Balkana, Gaziel prvič opazuje sledi, ki jih je vojna pustila daleč stran od bojišč severozahodne Francije: najde jih na ulicah Neaplja in Aten, kjer opravi intervju z vplivnim grškim politikom Venizelosom. V Solunu, kjer je najdlje od začetne točke, spet začuti bližino vojnega razdejavanja. Utrip frontnega zaledja prepozna na ulicah in trgih, kavarnah, trgovinah in skladiščih, v zavezniških taborih, kjer odkrije nepričakovane stvarnosti, kot gruče žensk vseh starosti in slojev, ki sledijo vojaštvu, da bi napolnile bordele in kabarete, ali obstoj številčne judovske skupnosti, s katero se brez večjih težav sporazumeva v španščini. Gre za sefarde, ki so po izgonu z Iberskega polotoka našli zatočišče v Otomanskem cesarstvu in v štirih stoletjih izgnanstva ohranili jezik nekdanje domovine. Ta najštevilčnejša sefardska skupnost na Stari celini bo za časa Gazielovega življenja v celoti izginila v holokavstu.

Cilj njegovega potovanja je Monastir, današnja Bitola v Republiki Makedoniji, državi, ki zaradi spora z grško sosedo do danes ne sme uporabljati svojega ustavnega imena. Mesto je bilo v stoletjih turške vladavine pomembno trgovsko vozlišče. Po balkanskih vojnah je pripadlo Srbiji, a je izgubilo precejšen del svojega naravnega zaledja. Med prvo svetovno vojno se je znašlo pod okupacijo Bolgarije. V dramatičnem potovanju od Soluna proti severu, ki ga je opisal z najboljšimi pripovednimi tehnikami tedaj priljubljenega

žanra podlistkov, se Gaziel sooči z dogajanjem, ki se ga bo najgloblje dotaknilo: dramo beguncev in vojnih prebežnikov. Kmečko in ubožno probivalstvo, ki je prisiljeno zapustiti svoje domove in se množično podati čez hribovje v strahu pred zasedbenimi vojskami in v nevarnosti, da bo na poti umrlo od mraza in lakote. V ledeno mrzli noči, ko se sredi zasneženega makedonskega hribovja, prek katerega se, med lajanji volkov, s težavo prebija z avtomobilom, se njegov danski novinarski tovariš zgrudi od izčrpanosti. S šoferjem poiščeta pomoč v bližnjem prenočišču, kjer se Gaziel nenadoma znajde sredi bedne in nemirne množice srbskih beguncev, ki so iz strahu pred bolgarsko in nemško vojsko prepešačili skoraj celotno Makedonijo, in od njega zahtevajo tako hrano kot novice iz Soluna. Stotine siromašnih kmetov, kjer med ženskami, otroci in starci opazi prestrašene, skoraj otroške obraze dezertirjev ali mobilizirancev, ki so zatavali stran od umikajoče armade, še vedno goji goreče upanje po skorajšnjem rešilnem prihodu francoskih in britanskih zaveznikov. Toda ko jim po dolgotrajnih poskusih vendarle uspe dopovedati, da je Srbija prepuščena sama sebi in zanjo ni več pomoči, Gaziel prvič izkusi uničujočo moč brezupa:

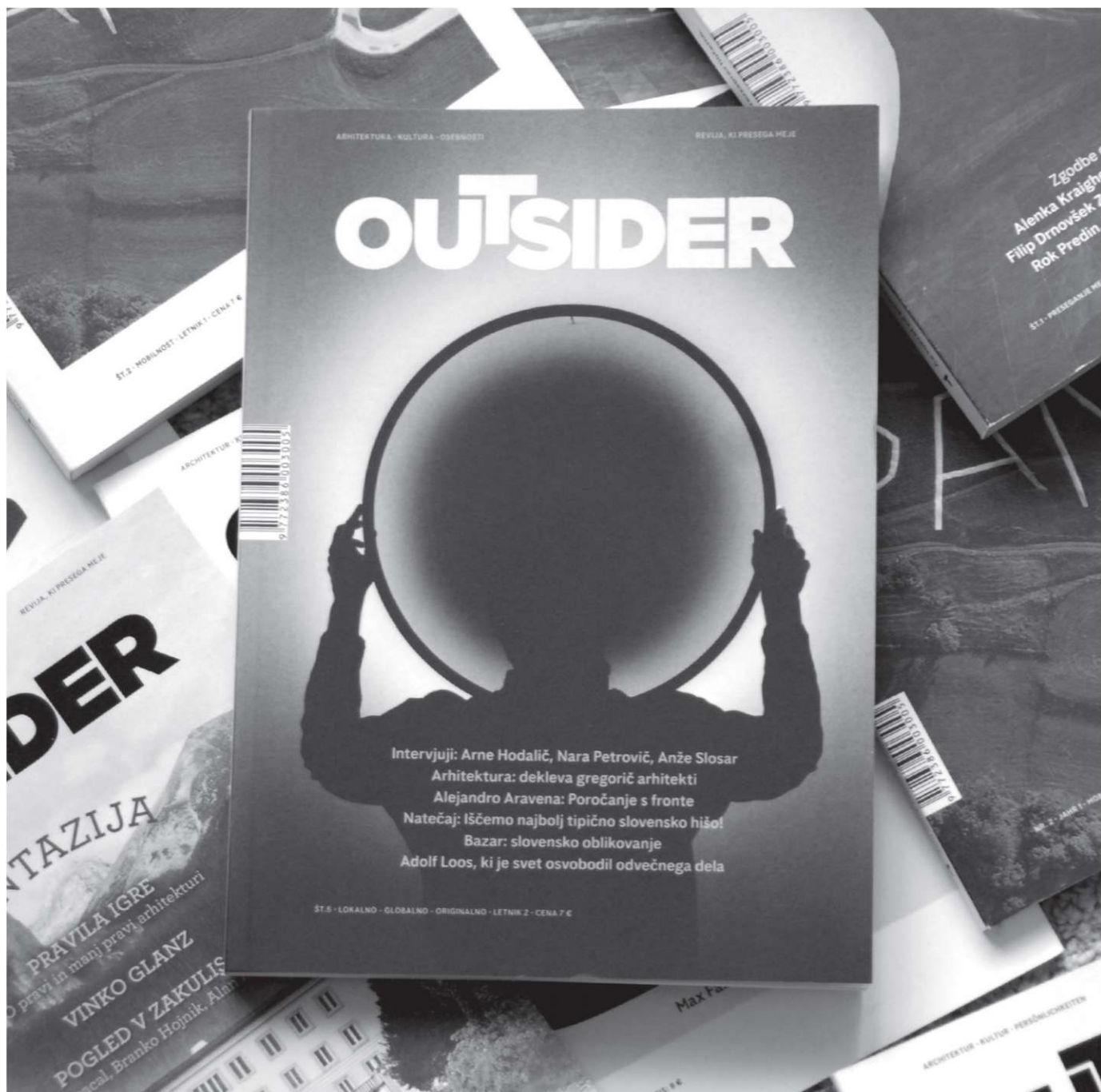
»Možje so jokali kot otroci in ženske so si grizle dlani in si s silo, ki me je presunila, praskale obraze, da bi izrazile obup, ki je obedel njihove duše, in pozunanjile krčevito trpljenje, ki jih je zviljal od znotraj. (...) To so prizori, ki vzbujajo neizrekljivo tesnobo, neskončno sočutje, tako globoko žalost, da nas odvrne od sveta. Noben prizor, ki sem mu bil priča med vojno, me ni tako pretresel kot ta tavajoča horda razcapanih, napol golih brezdomcev, ki jih je njihova zemlja zavrnila kot ostanke človeških smeti. Katerega grozovitega zločina so krivi ti ljudje? Kaj je nedopustna zmot, ki so jo storili? Kaj so tako groznega naredili, da bi si zaslužili takšno usodo? ... Nihče na svetu, ki nima ledenega ali zakrknjenega srca, na ta vprašanja ne more odgovoriti s hladnostjo sodnika, ki izreka nedvoumne sodbe«.

Danes, dvajset let po koncu vojne v Bosni, petnajst let po spopadih na Kosovu in Makedoniji, Balkan spet polni strani naših časopisov. Tokrat ne po krivdi etničnih spopadov, političnega kaosa v Bosni in Hercegovini, trenj okoli priznanja Kosova ali gospodarskega sesutja Albanije. Danes se balkanska drama spet osredotoča v dramo beguncev, predvsem Sirijcev in Afganistancev, ki po istih cestah kot Gazielovi nočni sogovorniki iščejo pot do idealiziranih evropskih rešiteljev. Žal je tudi tokrat njihovo upanje marsikdaj jalovo. Toda ko gledamo prizore beguncev od Grčije, prek Budimpešte in Slovenije do nastanitvenih centrov v naših mestih, naj Gazielova vprašanja izpred natanko stotih let odmevajo v naši vesti. *

PREVOD: LUKA LISJAK GABRIJELČIČ

Joan Safont i Plumed (r. 1984) je katalonski esejist, scenarist in kolumnist barcelonskega dnevnika Ara. Po izobrazbi pravnik, se ljubiteljsko posveča raziskovanju zgodovine novinarstva. Leta 2012 je izdal knjigo o katalonskih vojnih poročevalcih v prvi svetovni vojni.

Arhitektura. Kultura. Osebnosti.

Ne moremo govoriti o prostoru, ne da bi govorili o ljudeh in ne moremo govoriti o ljudeh, ne da bi govorili o prostoru.

Revija Outsider: 194 strani kakovostnih, raznolikih, večplastnih vsebin!

Za izvod revije ali letno naročnino pišite na: editorial@outsider.si

Cena posameznega izvoda je 7€, cena letne naročnine (4 številke, poština vključena) znaša 25€ !

Revijo lahko kupite tudi na enem izmed 407 prodajnih mest po Sloveniji!

www.outsider.si

OUTSIDER

Pio Nono reloaded?

ALEŠ MAVER

Pa nam je zagodel najbolj pronicljivi slovenski teolog. V slovenski javni prostor je oni dan vrgel krilatico, da nekatere izmed njegovih ovčic in izmed slovenskih katoliških ovčic nasploh bolj kot papeža Frančiška poslušajo Janeza Janšo. Vsaj na prvi pogled trditev, ob katerem mora vsakemu slovenskemu papistu zaledeneti kri v žilah. Kar je gotovo učinek, na katerega je teolog računal. Od samega ledu v žilah potem najbrž skoraj nihče ni zajel sape in se vprašal, ali je zadeva res tako grozna, kot je slišati na prvi posluš. Ko bi to naredil, bi mu morda namreč celo prišlo na misel, da se bomo očitno morali na Slovenskem znova spraševati o stvareh, ki so zelo zaposlovale zlasti katoliške srenje po Evropi tam okrog leta 1870.

Tedaj je prvi vatikanski koncil takratnega pontifiksa Pij IX., Pia Nona v njemu domači italijanščini, v nekakšno tolažbo za ravnokar izgubljeno papeško državo razglasil – skupaj z vsemi nasledniki – za nezmotljivega, kadar govori *ex cathedra* in kadar govori o vprašanih vere in morale. Marsikje je nemudoma zazvonil alarm. V Habsburški monarhiji so denimo izrabili ugoden trenutek in se znebili komaj petnajst let starega, a že dolgo odvečnega konkordata. Še na marsikaterem dvoru in v vladni pisarni pa se je oglasila panika, da bo sedaj ostarelega in v politiki ne pretirano spretnega Pija, ki navsezadnje pri zapravljanju papeške države ni bil čisto brez krivde, treba spraševati o vsaki profani politični odločitvi in da bo sedaj mnenje novopečenega »vaticanskega jetnika« zavezujoče tudi, ko jih bo prepričeval o prednosti sveč pred plinsko razsvetljavo.

V duhu takratnih razprav vsekakor ni bo-

gokletno domnevati, da lahko ima politik X v konkretnem vprašanju bolj prav kot papež Y. Celo več, kadar Petrov naslednik razmišlja, govori in deluje kot navaden politik, nimamo nobenega razloga, da bi njegovemu mnenju pripisovali kaj večjo težo kot mnenju katerega koli drugega politika. Res pa je, da ni vedno lahko presoditi, kdaj rimski škof nastopa kot politik in kdaj razlaga temeljne postulate vere, katere najbolj kvalificirani razlagalec je. V Evropi imamo zaradi minulih tegob sploh težave, ko je potrebno kakšno papeževo dejanje ali izjavo razglasiti preprosto za politično, saj nekako v podzavesti mislimo, da kaj takega po drugem vaticanskem koncilu sploh ne obstaja. Dodatno nas je razvadil še upokojenec Benedikt XVI., ki ga mirno lahko imamo za najmanj političnega cerkvenega poglavarja v ožjem pomenu besede od pomnjenja sem. Njegov zahodnoevropski izvor je gotovo naredil svoje. Frančišek je kajpak iz drugih logov. Ampak nerodno je, ker o tako priljubljenem človeku ne moreš brez kazni reči, da se občasno udinja kot navaden politik, ko vendar vemo, da je politika samo za barabe, kaj šele, da bi ga zaradi kakšne poteze kritiziral. In vendar je možakar z mojega sitnega evropskega zornega kota na tem polju postrelil že dokaj kozlov, ob katerih mi še na misel na pride, da bi se igračkal z domnevo, da so sad njegove nezmotljivosti. Omenim naj zgolj tistega, ki me v zadnjih mesecih najbolj žuli.

Kot je znano, je argentinski papež pohitel daleč od Rima, da bi se vrgel v objem svojega ruskega brata. Bomo rekli, čudovito in solze privabljajoče. Ampak zakaj, za Božjo voljo, sta se morala objeti prav v Havani? Za sitnega Evropejca moje baže je malo krajev, ki bi ga tako zelo spravljali v obup. Politika Bergoglia

Havana (bržkone) ne spravlja v obup. Navsezadnje so zanj resnični zlikovci nekaj stran, v Washingtonu, Havana pa je s svojim dolgotnim gospodarjem za marsikoga na njegovi celini pomenila svetilnik upanja. Ki bi sicer moral že zdavnaj ugasniti, a saj vemo, kako je z mladostnimi iluzijami (in Bergoglio je bil ob Castrovi revoluciji vendarle star 23 let). Lahko torej razumem, zakaj je šel Frančišek cmoknit Kirila, ki mimogrede povedano ni nikakršen duhovni velikan, za kakršnega ga hočejo zdaj po sili narediti nekateri teologi, ampak spreten cerkveni politikant, ukrojen po meri dobršnega dela katoliških kolegov iz 19. stoletja, v Havano. Toda to ni razlog, da bi zadevi ploskal ali jo imel za kaj drugega kot napako.

Podobno je z izjavo, ki sta jo možaka podkrižala ob srečanju. Nekaj točk v njej je takih, da se je lahko podnjo podpisal samo človek, ki o vzhodni Evropi nima pojma. Ali pa mu je zanj vseeno in jo je pripravljen žrtvovati kot ne pretirano dragoceno šahovsko figuro. V imenu višjih interesov, kakopak. Če je tako, potem je (menda) s sledenjem evangeljskim zgledom povsem prepojeni pontifiks kot politik vendarle bolj »vaticansko« tradicionalen, kot si mislimo. Saj se dobro zaveda, koga sme pičiti, komu pa bo raje prizanesel. Verjetno se nam »zgodni kristjan« Trump ne smili preveč, ker ga je doletela Frančiškova kritika. A kako naj bo ta kritika verodostojna, če je bil »kristjan« popolnoma iste baže iz Kremlja skoraj sočasno deležen hvale kot utelešenje načela verske svobode?

P. S. Seveda moram samokritično pripomniti, da bi tega teksta verjetno nikoli ne bil napisal, ko bi v prosluli izjavi našega teologa ali koga drugega – recimo – nastopala Benedikt XVI. in Milan Kučan. ✕

Napačna zgodba.

Štirideset let od primera Pasolini

FRANCESCO CONDELLO

È una storia di periferia, è una storia da una botta e via, è una storia sconclusionata, una storia sbagliata. Una spiaggia ai piedi del letto, stazione Termini ai piedi del cuore, una notte un po' concitata, una notte sbagliata.

(To je zgodba predmestnega življenja, zgodba enonočnega pozelelnja, zgodba, ki je temačna, zgodba napačna. Plaža ob vznožju postelje, postaja Termini ob vznožju srca, noč, nekoliko zvijačna, noč napačna.)

Fabrizio De André in **Massimo Bubola**, *Napačna zgodba*; pesem, posvečena Pasoliniju

Poldruga ura ponoči med 1. in 2. novembrom 1975. Patrulja orožnikov opravlja rutinski pregled na cesti, ki vodi vzdolž nabrežja v obmorskem kopališču Ostia nedaleč od Rima. Avto znamke Alfa Romeo 2000 GT kovinsko sive barve se ne zmeni na povelje, naj se ustavi, in zbeži mimo zapore. Orožniki po kratkem zasledovanju ustavijo avtomobil in zadržijo voznika. Ime mu je Pino Pelosi, znan po vzdevku »Žaba«, sedemnajstletnik iz rimske periferije, ki je bil v preteklosti kaznovan zaradi tatvin. Na telesu nima posebnih znakov, razen krvaveče rane na glavi: izjavi, da je med zasledovanjem udaril ob volan, in takoj prizna, da je avto ukradel, in sicer zraven kina Argo v četrti Tuscolano. Orožniki preverijo podatke o avtomobilu in ugotovijo, da pripada Pier Paolu Pasoliniju, zelo znanemu pisatelju in režiserju, ki je pogost gost televizijskih oddaj in dviguje polemike; fant je avto ukradel slavni osebnosti.

Ob treh ponoči se orožniki zglasijo pri Pelosijevih starših, da jim sporočijo sinovo aretacijo. Kraja avtomobila: zdi se, da je primer zaključen. Toda takoj, ko vstopi v zapor za mladoletnike, Pelosi vztrajno zahteva, naj mu dovolijo, da se vrne v avto, da bi poiskal zlat prstan z rdečim kamnom in napisom US ARMY. Prstana ne najdejo. Kmalu zatem zaupa sojetniku: »Itak me bodo prej ali slej odkrili,« reče: »Ubil sem Pasolinija.«

»Heretični« intelektualec

»Izgubili smo predvsem pesnika. Pesnikov pa ni veliko na svetu, v enem stoletju se morda rodijo trije ali štirje. Ko bo tega stoletja konec, bo Pasolini eden redkih, ki bodo nekaj veljali.«

pisatelj **Alberto Moravia** v govoru na Pasolinijevem pogrebu

Pier Paolo Pasolini je bil v času svoje smrti ena najpomembnejših figur italijanske književnosti in eden najuglednejših evropskih cineastov. Veljal je za enega največjih pesnikov svoje generacije, prejel je vrsto filmskih nagrad na festivalih v Benetkah, Cannesu in Berlinu, slovel je kot pisatelj in prevajalec, esejist in novinar, slikar in glasbenik. Toda Pasolini je bil predvsem (kot se je sam opisal v znamenitem članku z naslovom »Kaj je ta puč? Jaz vem«, objavljenem v dnevniku *Il Corriere della Sera* l. 1974) »intelektualec, pisec, ki skuša slediti vsemu, kar se dogaja, razumeti vse, kar se o dogajanju piše, ki si poskuša predstavljati vse, česar ne vemo ali ostaja zamolčano; nekdo, ki povezuje med seboj zelo oddaljena dejstva, ki razdrobljene in razpršene kose politične slike sestavlja nazaj v koherentno celoto; nekdo, ki ponovno afirmira logičnost tam, kjer se zdi, da kraljujejo poljubnost, norija in skrivnost«. Za Pasolinija intelektualno delo sovпада z iskanjem resničnosti: resnice, razumljene kot aletheia, razkritje.

Takšen odnos, skupaj z odkrito homoseksualnostjo, ki jo je živel na očeh javnosti, je pripomogel, da je Pasolini veljal za »nadležno« osebnost, brez zaščitene hrbta, a prav zaradi tega svoboden: je katoličan, a ga Cerkev zaradi njegovih istospolnih nagnjenj ne sprejema; je komunist, a ga l. 1949, ko je obtožen, da je imel neprimerne odnose z mladoletniki, izključijo iz Partije, ne da bi čakali na izid sojenja, ki ga razglasi za nedolžnega. Od tedaj naprej je Pasolini postal žrtev pravega sodnega preganjanja: deležen je bil več kot 40 ovadb in tožb (od tega 28 samo za film *Dekameron*) in klican na nič manj kot deset sodnih procesov; v vseh, razen v enem (za bratov umor),¹ sodeluje kot obtoženec. Večinoma gre za obtožbe

¹ Pisateljev brat Guido Pasolini (1925–1945) je bil med drugo svetovno vojno partizan v brigadi Osoppo, ki je združevala krščanske demokrate, socialiste, monarhiste in druge nekomuniste, ki so se borili proti nacistom v vzhodni Furlaniji. Februarja 1945 je bil umorjen v Beneški Sloveniji, v zasedi, ki so jo organizirali italijanski komunisti po napotkih KPS. V likvidaciji je življenje izgubil tudi Francesco de Gregori, stric znamenitega istoimenskega kantavtorja (vse opombe so uredniške).

ideološkega značaja (žalitev verskih čustev, obscenost, pozivanje h kaznivemu dejanju, pornografija ...) ter razne civilne pravde, a pisatelj se mora zagovarjati tudi za kazniva dejanja, kot so obrekovanje, rop (nek desničarski dnevnik novico objavi pod sliko s filmskega snemanja, na kateri režiser v rokah drži mitraljez), plagiat, ugrabitev ... vselej je oproščen. Pasolini svoj položaj v nekem članku opiše z besedami: »Sem kot črnc v rasistični družbi, ki se je samozadovoljno okitila s strpnejšim duhom. Sem, skratka, toleriran«. Svoje delo pa v intervjuju povzame tako: »Kaj je, rečeno skrajno shematično in preprosto, zaznamovalo moj celotni opus? Zaznamovalo ga je predvsem moje nagonsko in globoko sovraštvo do stanja, v katerem živim. Ko uporabim to besedo, stanje (*stato*), mislim na oba pomena, ki ju ima v italijanskem jeziku: na stanje stvari in na državo, v strogem političnem smislu. To malomeščansko državo, ki sem jo zasovražil že v otroštvu.«

Sovraštvo do malomeščanske države se zoperstavlja ljubezen do preprostih stvari: do ljubljene matere, do Furlanije njegovega otroštva. »Najbolj ljubim ljudi, ki po možnosti niso končali niti četrtega razreda osnovne šole, torej povsem preproste ljudi. V tem ne smete videti prazne retorike ... Gre za to, da malomeščanska kultura v mojem narodu (mogoče pa tudi drugod, npr. v Franciji ali v Španiji) vedno vodi v pokvarjenost, nečistost. Analfabet, nekdo, ki je končal le tri razrede osnovne šole, pa vselej izžareva neko milino, ki se nato izgubi po krivdi kulture. To milino znova najdemo na zelo visoki kulturni ravni, a srednja, povprečna kultura je vedno kvarna.« Pasolini je protipol stereotipnega elitnega intelektualca, oddaljenega od množic: prikazuje zgodbe ljudstva, »otrok življenja« (*ragazzi di vita*) iz rimske periferije. Sodeluje v javnem življenju in se obrača k ljudem: na televiziji, kjer komentira politiko, umetnost, kolesarstvo, nogomet (»zadnja reprezentacija sakralnega v našem času«), v časopisih, kjer odgovarja na pisma bralcev (odgovori, objavljeni v dnevniku *Il Corriere della Sera*, so zbrani pod naslovom *Scritti Corsari – Gusarski spisi*), s filmsko kamero, kot dokazuje nežna odkritosrčnost, s katero v dokumentarcu *Shodi ljubezni* (*Comizi d'amore*) prepotuje Italijo, da bi spoznal mnenje ljudi o temah, povezanih s spolnostjo, ljubeznijo in spodobnostjo, v poskusu, da bi ujel spreminjajočo se moralno podobo tedanje Italije.

Grda zgodba

»Divje, obupano ljubim življenje. Mislim, da me bosta surovost in obupanost te ljubezni pokončala. Ljubim sonce, travo, mladino. Ljubezen do življenja je zame postala pregreha, pogubnejša od kokaina. Z nenasitno lakoto žrem lastno eksistenco. Kako se bo to končalo? Ne vem.«

Pier Paolo Pasolini

Ob pol sedmih zjutraj, 2. novembra 1975, neka gospa najde truplo, ki leži zraven malega nogometnega igrišča v bližini opuščene pristajališča za hidroplane. Gre za degradirano barakarsko območje ob izlivu Tibere, vzdolž ceste, ki povezuje pristanišče Ostio z letališčem Fiumicino. Orožniki na prizorišču najdejo prstan z napisom US ARMY, nekaj lesenih desk, na katerih so madeži krvi,

šopi las, zraven pa še okrvavljeno odpeto črtasto srajco in več sledi pnevmatik. Truplo pripada Pier Paolu Pasoliniju in kaže sledi surovega nasilja: leži vznak, spodnja majica je strgana, hlače so odpete; truplo je dobesedno prekrito z modricami in krvjo, zlomljeni sta obe roki in deset reber, nos je zdobljen, obraz in telo sta iznakažena od podplutb.

Pelosi nemudoma privedejo pred preiskovalnega sodnika in kriminaliste, kjer poda podrobno priznanje. Prejšnji večer, 1. novembra, se je ob 22:30 s prijatelji zadrževal pred barom na trgu Cinquocento nasproti železniške postaje Termini, ko je mimo pripeljala alfa romeo, iz katere je izstopil moški. Približal se je mladeničem in vprašal, če bi kdo šel en krog z njim v zameno za lepo nagrado: Pelosi sprejme povabilo. Odpeljeta se do gostilne Al biondo Tevere v četrti Ostiense. Moški je zelo znan (čeprav Pelosi pravi, da ga ni prepoznal), zato kljub pozni uri znova odprejo kuhinjo samo zanj. Ob 23:30 zapustita restavracijo, na bližnji bencinski postaji dotočita gorivo in se nato po cesti Ostiense odpeljeta do letališča za hidroplane. Ob polnoči se avto ustavi ob malem nogometnem igrišču, kjer naj bi moški mladeniču ponudil 20 tisoč lir za spolni odnos. Pelosi sprejme, izstopita, toda odnos se kmalu prekine, saj moški hoče več, kot je bilo domenjeno, zahteva usluge, ki jih fant noče izpolniti. Pelosi se upre: pride do ruvanja, moški postane nasilen in fanta napade, ta ga v obrambi udari in v afektu pojenja šele, ko se moški zgrudi v nezavest. Pelosi nato steče proti avtu: ob begu začuti, da avto poskoči, a ne zna povedati, zakaj (nima izpita, je v šoku, vidljivost je slaba, avtomobil je zelo nizek, pot je makadamska in polna lukenj ...). Isto različico zgodbe ponovi petkrat v petih različnih zaslišanjih, ne da bi se enkrat samkrat zapletel v protislovje. Konec preiskave: primer je zaključen, še ena grda zgodba, prostitucija, vmešan je mladoletnik, na degradiranih območjih ... bolje je pozabiti. Desničarski časopisi o dogodku pišejo s posmehom, Komunistična partija se, v zadregi, še dodatno distancira od umrlega levičarskega intelektualca.

Tri mesece kasneje, 26. februarja 1976, se začne sodni proces proti Pinu Pelosiju. Družina Pasolini se na njem prijavi kot oškodovana stran, da bi lahko opravila lastne preiskave in jih predložila kot dokazni material. Odvetniki, ki jih najamejo v ta namen, takoj ugotovijo, da policija tako rekoč ni opravila preiskav in se je preveč enostavno »zadovoljila« z verzijo, ki jo je podal Pelosi. Številni Pasolinijevi prijatelji, med njimi velika novinarja Oriana Fallaci in Furio Colombo, opravijo lastna poizvedovanja in na dan začnejo prihajati nova dejstva.

Za Pasolinija intelektualno delo sovпада z iskanjem resničnosti: resnice, razumljene kot aletheia, razkritje. Takšen odnos, skupaj z odkrito homoseksualnostjo, ki jo je živel na očeh javnosti, je pripomogel, da je veljal za »nadležno« osebno, brez zaščitenega hrpta, a prav zaradi tega svoboden: je katoličan, a ga Cerkev zaradi njegovih istospolnih nagnjenj ne sprejema; je komunist, a ga izključijo iz Partije, ko je obtožen, ne da bi čakali na izid sojenja, ki ga razglasi za nedolžnega.

Ko je 2. novembra zjutraj policija prispela do vodnega pristajališča, se je že nabrala množica radovednežev, ki je niso odstranili s prizorišča; nekaterim dečkom celo dovolijo, da se še naprej žogajo na igrišču, na katerem najdejo okrvavljene deske in srnjco, le 70 metrov stran od Pasolinijevega trupla. Ta napaka onemogoči odkritje možnih sledi, ki so ostale od prejšnje noči. Tako ni mogoče preveriti pričevanj, po katerih naj bi se prejšnje noči v okolici igrišča zadrževalo več avtomobilov in oseb. Preden so pobrali še tiste redke predmete, ki so jih našli na prizorišču, policisti niso poskrbeli, da bi označili njihovo natančno lokacijo; častnik orožnikov vtakne prstan z napisom US ARMY kar v svoj žep in ga šele kasneje vrne med dokazno gradivo. Pasolinijevo alfo pustijo 4 dni na dežju, preden jo predajo forenzikom: med drugim se izgubi krvavi odtis prstov na zunanji strani strehe pri sopotnikovih vratih, kakor da bi se kdo naslonil ob vstopu v avto. Kot da to ne bi bilo dovolj, policisti ob premiku avtomobila trčijo ob kol! V avtu najdejo dva predmeta, ki ne pripadata ne Pelosiju ne Pasoliniju (pisateljova sestrična je le nekaj ur pred zločinom temeljito očistila avto): desni ortopedski vložek pred sopotnikovim sedežem in zeleno majico na zadnjem sedežu. Čigava sta?

Ko izvedenec sodne medicine, ki ga najame Pasolinijeva družina, opravi lastne raziskave, na dan privrejo nove podrobnosti. Izkaže se, da je na truplu več sledi pnevmatik: Pasolini torej ni umrl zaradi krvavitve, kot so domnevali orožniki, temveč zato, ker je čezenj zapeljal avto in mu polomil rebra, raztrgal jetra in, nazadnje, zmečkal srce. Sledi na Pasolinijevemu telesu se poleg tega ne skladajo z vlažnimi okrvavljenimi deskami, ki so jih našli pri letališču za hidroplane, ki so preveč krhke, da bi lahko z njimi izvedli takšen masaker: kje je torej orožje? Medtem ko je telo žrtve popolnoma okrvavljeno, Pelosi razen udarca na glavi ne kaže sledi nasilja: zakaj se Pasolini ni branil?

Nazadnje odvetniki družine Pasolini ugotovijo, da je bil napad izveden na dveh različnih krajih: najprej tik ob avtomobilu, zraven enega od vhodov na igrišče, in nato, ko se je Pasolini uspel oddaljiti s prizorišča (okrvavljena srnjca, ki so jo našli na igrišču, je bila od-

peta, a ne raztrgana: verjetno jo je uporabil, da bi si pokril krvavečo rano na glavi), na nabrežju, kjer so našli truplo, kakšnih 70 metrov od igrišča. Tu so po Pasoliniju udrihali, dokler ni izgubil zavesti. Tu so ga povozili do smrti.

Šestindvajsetega aprila 1976 sodni senat obsodi Pina Pelosija na 9 let in 7 mesecev za nespodobno vedenje na javnem mestu, nasilno krajo in umor (po mnenju sodnikov naj bi avtomobil nalašč spremenil smer, da bi povozil Pasolinija). V sodbi piše, da je dokazano, da Pelosi ni bil sam.

Četrtega decembra 1976 prizivno sodišče potrди obsodbo za umor, a Pelosija oprosti javne nespodobnosti in kraje; prisotnost sosterilcev je tokrat zgolj verjetna.

Šestindvajsetega aprila 1979 kasacijsko sodišče zaključí zadevo: Pelosi je edini krivec za umor Pier Paola Pasolinija. Sosterilcev ni.

Političen zločin

»Vidim veliko podobnost med Pasolinijevo in Caravaggiovo smrtjo; pri obeh dobim vtis, kot da bi si svoj konec izmislila, opisala, zrežirala in odigrala umetnika sama.«

Federico Zeri, umetnostni zgodovinar

Številni Pasolinijevi prijatelji in sorodniki so bili prepričani, da je bil umor političnega značaja. Odvetnikom naročijo, naj raziskujejo v to smer. Sedemdeseta leta so bila namreč obdobje, ko je politično življenje v Italiji zaznamovala izkušnja nasilja: zgolj v letu 1975 je bilo osem žrtev političnih umorov. Poleg pouličnih spopadov in terorističnih napadov so tu še eklatantni zločini, kot t. i. pokol v hribovju Circeo: septembra 1975 trije mladeniči iz uglednih družin, ki se navdušujejo nad filonacističnimi idejami, mučijo in zverinsko ubijejo dve dekleti. Dve leti pred tem, l. 1973, desničarski skrajneži posilijo gledališko igralko Franco Rame (ženo kasnejšega Nobelovega nagrajenca Daria Foja); izkaže se, da so jih k napadu napeljali visoki častniki milanskega orožništva. Sam Pasolini je bil žrtev številnih groženj in napadov s strani filofašistične desnice (ob predstavitvi filma *Mamma Roma* v rimskem kinu Barberini so se fašisti fizično lotili celo gledalcev). Toda odvetniki kmalu spoznajo, da so pritiski premočni, da bi sodna preiskava lahko zasledovala politično sled: sodišče med drugim zavrne pričevanje Pasolinijevega prijatelja in tesnega sodelavca Sergia Cittija (brata Franca Cittija, glavnega igralca v Pasolinijevem filmu *Berač*), po mnenju katerega naj bi pisatelj usodnega večera 1. novembra padel v past. Nekaj dni pred umorom so namreč neznanci iz studia Technicolor v rimskem filmskem centru Cinecittà ukradli vrsto filmskih kolutov, v žargonu imenovanih »pice«, med katerimi so bili posnetki iz filma *Salò*, na katerem je Pasolini tedaj delal in je izšel posthumno. Roparji so najprej kontaktirali prav Cittija: »Do mene je pristopil fant, ki sem ga poznal, imenovan Sergio Placidi, in mi dejal, da so filmski koluti v rokah ljudi, ki zanje zahtevajo odkupnino. To sem sporočil Pasoliniju, ki je informacijo posredoval producentu Grimaldiju. Ta je zahteval dokaz, da te osebe dejansko imajo pri sebi kolute; in res so nekaj dni kasneje storilci na domnenem mestu

pustili kos snemalnega traku. Fant, ki me je kontaktiral, mi je dal telefonsko številko nekega bara na ulici Lanciani, a ga tam nisem našel. Ko se je Pasolini vrnil iz Pariza, 1. novembra zjutraj, sem ga kontaktiral, da bi se srečal z njim, a mi je povedal, da se je zvečer že zmenil, da se dobi z neko osebo ali več osebami, ki naj bi mu vrnilo ukradeni film. To je bilo zadnjič, ko sem govoril s Pasolinijem: istega večera so ga umorili.« Citti je izjavil, da je bil Pasolini zadovoljen, da so fantje stopili v stik z njim; povedali naj bi mu, da so se zmotili, in izrazili namero, da mu vrnejo »pice«. V tem je videl potrdilo, da ga fantje iz revnih četrti, tisti »otroci življenja«, o katerih je pripovedoval in jih ljubil, še vedno spoštujejo.

To pričevanje vzbuja nova vprašanja: takoj postane jasno, da je bar na ulici Lanciani, v katerem naj bi se zadrževali tatovi »pic«, isti bar, ki ga obiskujejo Pino Pelosi in njegovi prijatelji. Poleg tega postanejo še bolj očitne nelogičnosti v premikih, ki sta jih opravila Pasolini in Pelosi tiste noči. Kot pravi Citti: »Mislim, da je bilo srečanje, o katerem mi je govoril Pasolini, domenjeno prav pred postajo Termini okoli desete zvečer. Po večerji se je Pasolini odpravil pred postajo, kjer bi počakal osebo, ki naj bi mu vrnila kolute. Priča je potrdila, da je Pelosi tam vstopil v Pasolinijev avto, ki je že čakal. Po 25. minutah se vrmeta na postajo. Nato gresta jest v restavracijo Al biondo Tevere; po mojem zato, ker sta se z osebo, ki naj bi vrnila film, domenila, da se dobijo kasneje na nekem drugem kraju. Pelosi je torej služil kot vaba, ker so vedeli, da bo Pasoliniju všeč. A če naj bi imel le spolni odnos s tem fantom, zakaj sta šla vse do pristajališča za hidroplane, 35 kilometrov stran od postaje Termini, od koder bi moral nato Pelosija peljati v naselje Setteville ob cesti Tiburtina, kjer je živel in leži 30 kilometrov v nasprotno smer, ter se nato vrniti domov v četrur Eur? Zakaj bi izbral pot, zaradi katere bi moral prevoziti več kot 130 kilometrov v eni noči? Saj bi ga lahko peljal po Tiburtini, na predel, ki ga je dobro poznal in kjer je veliko travnikov.« Po Cittijevem mnenju Pasolini nikoli ni šel na opuščeno pristajališče hidroplanov, izjemno grdo, nevarno in oddaljeno območje; povrh vsega ni nobenega razloga, zakaj naj bi do tja peljal po cesti Ostiense (kjer se je ustavil na bencinski črpalki) namesto po veliko prikladnejši ulici Del Mare. Tako Citti kot pisateljevi prijatelji in sorodniki so prepričani, da Pasolini sploh ni bil namenjen na pristajališče hidroplanov, temveč se je vozil po cesti Ostiense, ker je bil v enem od bližnjih predmestij zmenjen s fanti, ki naj bi mu vrnilo kolute. Tam naj bi ga ugrabili in odpeljali na barakarsko območje okoli opuščene pristajališča, da bi ga umorili.

Tožilstvo je ignoriralo Cittijevo pričevanje, ki je utonilo v pozabo. Vse do 7. maja 2005, ko je Pino Pelosi v intervjuju z novinarko Franco Leosini prvič spremenil svojo verzijo zgodbe in izpričal svojo nedolžnost: »Nedolžen sem. Nisem ubil Pasolinija.« Po tridesetih letih življenja v strahu (v tem obdobju je odslužil celotno kazen za umor ter nekaj drugih krajših kazni zaradi tatvine in mamil), Pelosi izjavi, da se ne boji več: starša sta že umrla in verjetno tudi večina vpletenih v zločin. Pelosijeva nova različica, ki z vsakim intervjujem postaja bogatejša s podrobnostmi, je povsem drugačna in se delno ujema s Cittijevim pričevanjem.

Najprej, Pelosi zatrjuje, da sta se s Pasolinijem dobro poznala in se v mesecih pred smrtjo redno srečevala. Tistega novembrskega večera je bil Pelosi določen kot posrednik. Domenjeno je bilo, da bo Pasolinija spremljal na srečanje s tatovi »pic« pri postajališču hidroplanov. Tam naj bi med čakanjem dejansko imela oralni spolni odnos. Ko je Pelosi izstopil iz avtomobila in se oddaljil, da bi uriniral, naj bi se pojavili trije moški, stari okoli štirideset let, z južnjaškim (kalabrijskim ali sicilskim) naglasom: prvi, z brado, naj bi imobiliziral Pelosija; ostala dva izvlečeta Pasolinija iz avtomobila in ga začneta pretepati. Pelosiju se uspe iztrgati iz objema napadalca, poskuša ubraniti Pasolinija: v pretepu mu poškodujejo glavo. Pasolini se uspe oddaljiti z mesta napada, tedaj pa na prizorišče prideta še dva avtomobila (med katerimi je alfa romeo, enaka Pasolinijevi) in motor, na katerem se vozita edina napadalca, ki ju Pelosi prepozna: to sta brata Borsellino, znana rimska desničarska aktivista, zdaj že mrtva. Moški z brado začne groziti Pelosiju in njegovi družini, ga poduči o zgodbi, ki jo mora povedati policiji, mu iztrga prstan in ga vrže na tla. Ostali medtem dosežejo Pasolinija, ga začnejo surovo pretepati in ozmerjati (»Buzerant! Svinja! Peder! Prekleti komunist!«), medtem ko on obupano kriči, vpije na pomoč in kliče mater.

Ta Pelosijeva razkritja 4. maja 2010 privedejo do obnove procesa. Preiskovalci se tokrat osredotočijo na Pasolinijevo okrvavljeno srajco: uspejo izolirati sledi DNK, a to ni dovolj za identifikacijo. Preiskave zaidejo v slepo ulico in proces je bil dokončno arhiviran na začetku prejšnjega leta.

Dogodek, zavit v skrivnost

»Jaz sem mali človek, kaj pa jaz vem? Ne morem razumeti, zakaj. Vem, kako je Pasolini umrl, ampak ne vem, zakaj. To mora razložiti kdo drugi, ki je bolj odprte glave. Jaz, Pino Pelosi, sem preprost človek iz predmestja, kako naj vem, zakaj so umorili Pasolinija? Komu je bil Pasolini v napoto? Vi, dobromisleči meščani, verjetno veste bolje od mene: preučevali ste ga, občudovali ste ga.«

Pino Pelosi v intervjuju l. 2014

Zakaj je bil umorjen Pasolini? Zaradi plačnega spolnega odnosa, ki se je končal slabo? Kot posledica ropa? Ali kot kazen za to, ker je bil komunist in homoseksualec? Resnice, vsaj za zdaj, še ne poznamo; pokopana je pod Pelosijevno previdnostjo in zakrita z molkom ostalih udeležencev. Obstajajo pa elementi, ki napotujejo k neki drugi resnici; zgodbi, v katero so vpleteni paradržavni aparati, varnostne sile, vključno s policijo, in skriti centri moči.

Najprej je tu enigmatični lik mehanika, imenovanega Antonio Pinna, povezanega s krogi rimskega kriminalnega podzemlja, ki naj bi se iz neznanih razlogov večkrat srečal s Pasolinijem v tednih pred njegovo smrtjo. Po pričevanju Silvia Parrella, rimskega slikarja, ki nastopa v Pasolinijevem romanu *Otroci življenja* (*Ragazzi di vita*) pod vzdevkom *er pecetto* (sitnež), naj bi Pinna posedoval avtomobil znamke Alfa Romeo 2000 GT, skoraj identičnega Pasolinijevemu. Parrella trdi, da je v dneh po umoru Pinna avto peljal h

kleparju, saj naj bi imel vdrtno ob boku, bil pa je tudi umazan od krvi in blata. Pinna izgine 16. februarja 1976, malo pred začetkom procesa proti Pelosiju, in od tedaj o njem ni več sledu; njegovo alfo romeo najdejo zapuščeno na parkirišču letališča Fiumicino. Toda Pinna ni edina sumljiva oseba iz te zgodbe. Tu je vsaj še kriminolog Aldo Semerari, ki na prvem sodnem procesu poda mnenje (ki ga sodniki zavrnejo) o Pelosijevi neprištevnosti. Kasneje se je izkazalo, da je bil Semerari član subverzivne prostožidarske lože Propaganda 2,² njegovo ime pa se pojavlja v številnih sodnih procesih glede državnih pokolov;³ nazadnje je bil umorjen s strani Camorre. Toda tu je še en sodni proces, ki se križa z zločinom Pasolini; proces za še en zločin brez jasnih krivic, še en italijanski misterij: ko l. 2001 preiskovalni sodniki znova raziskujejo okoliščine nepojasnjene smrti Enrica Matteija, naletijo na Pasolinijevo ime. Naj pojasnimo: Mattei je l. 1952 ustanovil državno naftno podjetje ENI in je v desetletju, ko mu je načeloval, vodil inovativno strategijo, s katero je hotel razbiti monopol »sedmero sestra« (kot je sam imenoval sedem največjih svetovnih naftnih podjetij), tako da je sistematično vzpostavljaj neposrednejše odnose med industrializiranimi državami celinske Evrope in dobavitelji surovin. Sedemindvajsetega oktobra 1962 je zasebno letalo, s katerim je Mattei letel iz Milana v Catanijo, eksplodiralo v zraku; nihče od potnikov ni preživel. V preiskavi tega zločina sodniki odkrijejo *Nafto* (*Petrolino*), neobjavljeni roman, na katerem je Pasolini delal v mesecih pred smrtjo. Roman je prvič izšel šele l. 1992 in obsega le 500 od izvorno zasnovanih 2000 strani. Ta, nedokončna verzija je polna opomb in korektur, glede katerih Pasolini nekje zapiše: »Začel sem pisati knjigo, na kateri bom delal še leta, morda do konca življenja. Ampak nočem govoriti o njej; naj bo dovolj, če rečem, da je neke

vrste *summa* vseh mojih izkušenj, vseh mojih spominov.« *Nafta*, kakor si je knjigo zamislil Pasolini, bi morala biti pisateljev poskus doseči resnico, oziroma, kot je sam povedal, odkriti red tam, kjer se zdi, da kraljuje skrivnost. Pasolini je hotel najti rdečo nit, ki bi povezala državne pokole, strategijo napetosti,⁴ naftno industrijo in celotno italijansko politično življenje: to rdečo nit je odkril v zgodbi o ENI-ju, Matteiju in boju za njegovo nasledstvo. V članku, ki smo ga že navedli (»Kaj je ta puč? Jaz vem.«) in ki je služil tudi kot nekakšna reklama za žanr političnega romana, Pasolini zapiše: »Jaz vem. Poznam imena odgovornih za to, čemur pravijo 'puč' (...) Poznam vsa imena in vse zločine (atentate proti institucijam in pokole), ki so jih zagrešili. Vem. A nimam dokazov. Nimam niti indicov.« Intelektualci ne morejo priti do dokazov, nadaljuje Pasolini, ker so ti dostopni le ljudem z močjo. Resnični puč, svoj članek končuje Pasolini, se bo zgodil tedaj, ko se bo oseba z močjo odločila, da pride na dan z dejstvi.

Kaj pa, če je nekdo Pasoliniju pokazal nekaj, česar ne bi smel videti? Tožilci, ki so raziskovali primer Mattei, so med viri za roman *Nafta* med drugim našli izvod pamfleta z naslovom *To je Cefis*, ki ga je bilo skoraj nemogoče dobiti, saj je krožil skoraj izključno v obveščevalskih in vojaških krogih, z namenom spodkopati ugled Eugenia Cefisa, ki je nasledil Matteija kot predsednik ENI. Kdo je Pasoliniju izročil tajni dokument? Glede na to, da je vsakdo, ki se je skušal temeljito poglobiti v primer Mattei, končal slabo (npr. novinar Mauro De Mauro, ki ga je leta 1970 v Palermu ugrabila mafija in se je za njim izgubila vsaka sled), ali je mogoče, da je roman *Nafta* povezan s Pasolinijevo smrtjo?

Žal do danes še nismo ugotovili resnice. Edino, kar je gotovo, je, da je bil Pasolini brutalno umorjen, najverjetneje s strani več storilcev, in da je oseba, ki jo je sodstvo spoznalo za krivo, v najboljšem primeru nezgovorna priča. Ampak zaupajmo času: istemu času, ki je Pasolinijevo dobro ime opral obrekovanj, ki so se zgrnila nanj za časa življenja. Zaupajmo, da bo prej ali slej oseba z močjo prišla na dan s kakšnim dokazom ali da se bo kak ostareli »fant s ceste« izpostavil in povedal, kar ve. Zaupajmo, da se bo prej ali slej razpršila meglica skrivnosti, ki zakriva to grozljivo zgodbo, in da bo logičnost spet vzpostavljena. Pa čeprav le zato, da se v imenu resnice poklonimo Pier Paolu Pasoliniju.

PREVOD: MIHA POMPE, LUKA LISJAK GABRIJELČIČ

2 Propaganda 2, bolj znana pod kratico P2: subverzivna prostožidarska loža, ki je v sedemdesetih letih pod vodstvom podjetnika in nekdanjega fašističnega zaupnika Licia Gellija pod krinko programa »demokratske prenove« po zgledu De Gaullovih reform v Franciji vzpostavila podtalno mrežo med italijanskimi tajnimi službami, bančnimi krogi, povezanimi z vladajočo Krščansko demokracijo, ter skrajno desničarskimi militantnimi skupinami. Vpletena je bila v številne afere, vključno s terorističnim napadom na bolonjskem kolodvoru (1981), kraham vatikanske banke l. 1982 in umorom odvetnika Ambrosolija, ki ga je raziskoval. Leta 1981 je sodna preiskava teh dogodkov razkrila seznam članov P2, ki je obsegal 962 visokih državnih uradnikov, politikov, vojaških častnikov, finančnikov, novinarjev in podjetnikov. Razkritje Gellijeve mreže do danes velja za eno največjih afer v zgodovini italijanske republike.

3 Državni pokol (*strage di stato*): uveljavljeni novinarski pojem za teroristične napade, pri katerih obstaja sum vpletenosti paradržavnih organov.

4 Strategija napetosti (*strategia della tensione*): teza, po kateri naj bi italijanske tajne službe, ob podpori CIE, skušale z insceniranjem terorističnih napadov ter poglobljanjem politične in družbene polarizacije sprožiti državni udar po grškem zgledu. Ime je povzeto po članku v angleškem tedniku *The Observer*, ki je tezo predstavil le nekaj dni pred bombnim napadom v banki na milanskem trgu Fontana decembra 1969, ki velja za začetek italijanskih »svinčenih let«. Danes je to splošno sprejeta oznaka za »umazano vojno« paradržavnih struktur proti levičarskemu radikalizmu med koncem šestdesetih in začetkom osemdesetih let.

Pa je bil res pesnik, ta Pasolini?

LUCA MEDEOT

Učitelje »je treba pojesti v pikantni omaki«, pravi krokar intelektualca v filmu *Sokoli in vrabci (Uccellacci e uccellini, 1966)*, tik preden ga Totò in Ninetto spečeta na žaru: se pravi, učitelje je treba pojesti in prebaviti, da bi lažje asimilirali njihov duh in znanje. Marco Belpoliti je pred leti v lepem eseju izkoristil prav to poučno zgodnico in se vprašal, ali sta italijanska družba in kultura znali Pasolinija razumeti in asimilirati. Vprašanje lahko še bolj upravičeno zastavimo danes, po spominskih slovesnostih lanskega novembra.

Milo rečeno presenetljivo je bilo videti, koliko prostora so italijanske televizijske mreže posvetile štirideseti obletnici smrti Pier Paola Pasolinija: oddaje, intervjuji, debate (mnoge izmed njih so, po pravici povedano, vzbujale zadrego zaradi pomanjkljivega znanja sogovornikov); filmov je bilo na sporedu malo in še te so predvajali izključno v poznih urah; vselej zanimivi pa so bili kolaži iz intervjujev s samim Pasolinijem, če ne drugega zaradi njihove dokumentarne vrednosti. Istočasno so se v številnih mestih odvijale konference in razstave o različnih vidikih avtorjevega raznolikega opusa. Presunljivo je bilo predvsem opazovati, kako je javna televizija slavila spomin na pisatelja, cineasta in intelektualca, ki je vedno veljal za motečega, neprebavljivega, celo odbijajočega zaradi svojih kritičnih stališč do italijanske kulture in družbe, »neokapitalizma« in »malomeščanstva« ter, nenazadnje, do televizije same. Kaj se je spremenilo v teh štiridesetih letih, da se je televizija čutila dolžno počastiti spomin na nekoga, ki jo je tako silovito napadal?

Počasno prebavljenje neprebavljivega avtorja

Številni drugi avtorji svetovnega slovesa, denimo Eugenio Montale ali Italo Calvino, si niso zaslužili takšne pozornosti v italijanskih množičnih medijih (poleg televizije moramo sem prišteti vsaj še radio in časopisje). Od kod torej tako nenadno in vsaj navidezno soglasje glede avtorja, ki je pri povprečnem državljanu v petdesetih in šestdesetih letih vzbujal večinoma nestrpnost, če že ne odpor? Komunist, homoseksualec, provokator, *kriv*, da nikoli ni držal

jezika za zobmi in je namesto tega v časopisih, na televiziji, v filmih in esejih neprestano zbadal dobromisleče meščane in krščanske demokrate. Nesistematičen mislec z očitnimi ekstremističnimi, protimodernističnimi in celo subverzivnimi potezami. Danes pa ga televizijski voditelji in novinarji povečujejo kot morda edino resnično *medijsko ikono*, ki jo je proizvedla italijanska kultura v drugi polovici dvajsetega stoletja.

Kako je do tega prišlo? Morda zato, ker smo Italijani v teh štiridesetih letih postali manj pobožni in strpnejši, kulturnejši in bolj demokratični? Po eni strani lahko, vsaj deloma, odgovorimo pritrdilno. Toda po drugi strani je Pasolini ena od italijanskih »blagovnih znamk«, ki imajo uspeh tudi na tujem, in se kot tak zdi *a priori* vreden spoštovanja, pri čemer postane vsakršna kritična ocena njegovega opusa odveč. Pa čeprav ne poznamo kaj več od kakšnega intervjuja z njim, ki smo si ga ogledali na *youtubu*, ali kakšnega njegovega brezčasnega citata, ki kroži po *facebooku*.

Če pogledamo od bližje, pa postane zadeva zapletenejša. Pasolini je v zavesti javnosti tudi tisti tip, tisti znani pisatelj, ki so ga umorili v »nepojasnjenih okoliščinah« in zato vzbuja morbidno pozornost, ki ima le malo skupnega s književnostjo ali filmografijo, temveč je odraz tistega množičnega voajerizma, ki se razširi, kadarkoli se zgodi krvav zločin, kjer je zraven spolnost in morda še kakšna temna zarota. Lik iz pogrošne kriminalke, skratka. A tudi ta razlaga ne zadostuje.

Resnica je, da se je Pasolini vse prej kot skrival pred televizijskimi kamerami. Ravno nasprotno: medije je izkoriščal, da bi izrazil svoja mnenja, svoja dela pa opremil z neprekinjeno avtorsko eksegezo. Nedvomno je v svojih nastopih zelo skrbno odmerjal polemiko, državljanski angažma in bolj banalno samopromocijo. A Pasolini je vendarle bil – čeprav na zelo svojelasten način – *organski umetnik* rojevajoče se italijanske družbe spektakla. To pa danes, glede na splošno klimo, nedvomno pomaga pri njegovi medijski »beatifikaciji«.

Razvejanost Pasolinijevega poetičnega korpusa

Eden od vidikov, ki so bili najmanj prisotni v novembrskih spominskih slovesnostih, je Pasolinijev ogromen in raznolik pesniški opus. To ne preseneča: poezija in televizija se že po naravi medsebojno odvrata. A tudi če pogledamo knjigarne, ki so se med septembrom in oktobrom napolnile s knjižnimi naslovi velikih in malih založb, ki so skušale izkoristiti zanimanje za Dogodek, vi-

dimo, da je bila večina izdaj posvečena avtorjevi politični misli in njegovim »preroškim« interpretacijam italijanske družbe – torej »gusarskemu« in »luteranskemu« Pasoliniju¹ – ali bolj ali manj domišljjskim obnovam njegovega grozljivega umora.

Kritičnih branj ali inovativnih interpretacij njegove poezije pa nisem videl. Morda zato, ker je dejansko težko kaj dodati vsemu, kar je v zadnjih letih napisala literarna veda, ki je izčrpno popisala in razvrstila Pasolinijev poetični opus. Če na hitro povzamem prevladujoče mnenje literarnih kritikov in zgodovinarjev: skoraj enoglasno občudovanje uživata Pasolinijeva mladostna poezija v furlanščini in državljanska poetika *Gramscijevega pepela* (*Le ceneri di Gramsci*, 1957), medtem ko pesmi iz šestdesetih in sedemdesetih let veljajo kvečjemu za »relevantne psihološke in ideološke dokumente« (kot je prezirljivo zapisal literarni zgodovinar Pier Vincenzo Mengaldo že davnega leta 1978); to naj ne bi bila *resnična poezija*, skratka.

Na splošno pa lahko rečemo, da danes uspeh uživa predvsem *gusarski* Pasolini, avtor polemik, medtem ko se na Pasolinija cineasta gleda z rastočim nelagodjem. Izrazito je v zatonu Pasolini romanopisec, povsem prezrt pa je kot raziskovalec jezikovnih pojavov in literarnih trendov. Res je, da v njegovi velikanski pripovedni in poetični produkciji obstajajo znatna nihanja v kakovosti: če bi pisal manj in bolj disciplinirano, bi po oceni marsikaterega kritika zapustil več mojstrov. A dodajmo, da v tem primeru to ne bi bil več tisti Pasolini, ki ga poznamo in občudujemo.

Nečista furlanska mladost

Če se vrnemo k našemu vprašanju in za namene jasnosti zelo poenostavimo stvari, lahko Pasolinijevo poezijo v grobem razdelimo na tri faze. Prva je furlanska faza, ki se izteče konec štiridesetih let prejšnjega stoletja. Gre za obdobje, ki ga Pasolini preživi v materinem rojstnem kraju Casarsa della Delizia in v okoliških vaseh. To je faza prefinjenih in tesnobnih stihov, osredotočenih na podeželski svet, ki se v mladeničevem pesništvu preobrazi v rajski mit, ter na asketsko občutljivost, krščanski eksistencializem in religioznost, ki se šibi pod pritiskom vztrajnega, strupenega občutka krivde.

Dvajsetletni Pasolini izda svojo prvo pesniško zbirko v furlanščini leta 1942 v skromni knjižici z naslovom *Pesmi Casarsi* (*Poesie a Casarsa*). Ta takoj doživi recenzijo velikega filologa Gianfranca Continija, ki v njej prepozna dragoceno pričevanje o vzponu narečnosti v »avri sodobne poezije«. Prav Continini in umetnostni kritik Roberto Longhi sta bila, po njegovem lastnem priznanju, glavna Pasolinijeva učitelja v študentskih letih. V tem času bere Freuda, Prousta, Dostojevskega.

Veliki del korpusa svojih furlanskih tekstov bo veliko let kasneje zbral v zbirki *Najboljša mladina* (*La meglio gioventù*, 1954). V njem najdemo nežne in melanholične stihe, polne pričakovanj in temačnih slutenj. *O me donzell! Jo i nas / ta l'odùr che la ploja / a suspira tai pras / di erba viva ... I nas / tal spieli da la roja.* (»O jaz, mladenič! Rojevam se v vonju, ki ga deževje izdihuje iz poljan preživih trav ... Rojevam se iz žuborečih ogledal.«) *Co la sera a si pièrt ta li fontanis /*

il me paìs al è di colùr smarìt (»Ko se večer izgublja v vodnjakih, se bledikasto obarva moja vas.«)

Za Pasolinija, ki se je rodil v Bolonji leta 1922, je furlanščina predvsem jezik matere, na katero je navezan z neskončno ljubeznijo, in letnih časov, ki jih preživlja v kmečkem kraju, med travniki in vodnjaki, žuborenjem potokov in pritrkovanjem zvonov. Toda približuje se vojna, ki bo uničila furlanski rajski vrt: brat Guido je umorjen v temačni epizodi boja med partizanskimi skupinami, Pier Paolov konfliktni odnos z očetom, poklicnim vojakom, ki se vrne iz vojnega ujetništva v Afriki, pa postane neznosen.

To so leta pretresov in odkritij: v prvi vrsti lastne homoseksualnosti – ki pa jo bo vedno živel na dramatičen, nepomirjen način – in komunizma, ki ga občuti kot upanje na kolektivno prerojenje, ki ni le politično, temveč tudi kulturno in moralno. Pisati začne stihe v italijanščini, ki so po tematiki podobni njegovim furlanskim poezijam in v katerih so zaznavni vplivi evropskega simbolizma, Rimbauda in Lorce, pa tudi Pascolija in umirjenejših pesnikov italijanskega hermetizma, predvsem Betocchija in Gatta. *Snervato da pianti / ben soavi rincaso / con le carni brucianti / di splendidi sorrisi. // E impazzisco nel cuore / della notte feriale / dopo mille altre notti / di questo impuro ardore* (»Razrvan od nežnih stikov se vračam domov, meso mi gori od bleščечеega nasmeha. In zblaznim v srcu poletnega večera, po tisočih nočeh nečistega gorenja.«) Iz poezije *Meso in nebo*). Te verze bo zbral in objavil šele veliko kasneje, leta 1958, pod naslovom *Slavec Katoliške cerkve* (*L'usignolo della Chiesa Cattolica*).

Dvoumni uspeh pesnika Pepela

Leta 1949 je Pasolini vpleten v proces zaradi »pohujšanja mladoletnih oseb«, zaradi katerega je prisiljen zapustiti mesto učitelja in vodstveni položaj v lokalni sekciji Komunistične partije. Spor z očetom doseže vrelišče in Pier Paolo zapusti Furlanijo ter se z materjo preseli v Rim. Tu preživlja težka leta, zlasti zaradi gmotnega pomanjkanja. V stik pride s svetom degradiranih periferij in lumpenproletarskih predmestij, istočasno pa se spoprijatelji z velikimi pisatelji, kot so Alberto Moravia, Attilio Bertolucci, Sandro Penna. Bere Gramscijeve *Zapiske iz zapora* in vneto sledi živahni razpravi o novem realizmu in vlogi intelektualcev v preobrazbi družbene stvarnosti.

Začne se nova faza Pasolinijeve poetike, ki jo lahko označimo kot »rimsko obdobje« in obsega konec petdesetih in začetek šestdesetih let. V tem obdobju Pasolini globoko spremeni slog in tematiko svojega pisanja ter se osredotoči na razlagalne, mestoma polemične pesnitve, v katerih v prozni tempo vstopajo trenutki ekspresivne in lirične zgoščenosti. Njegov verz, po Pascolijevem zgledu, teži (skoraj vedno na nepopoln način) k enajstercu in dantejevski terci. Leta 1957 te pesnitve zbere v svoji najslavnejši zbirki *Gramscijev pepel* (*Le ceneri di Gramsci*).

¹ Mišljeni sta zbirki esejev *Gusarski spisi* (*Scritti corsari*, 1975) in posmrtno izdana *Luteranska pisma* (*Lettere luterane*, 1976). Op. prev.

Silni so predvsem začetki nekaterih pesmi. *Improvviso il mille novecento / cinquanta due passa sull'Italia: / solo il popolo ne ha un sentimento / vero* (»Nenadoma, tisoč devetsto dvainpetdeseto leto stopi skozi Italijo. Le ljudstvo ga zares občuti«; iz pesnitve Ljudski spev). *Non è di maggio questa impura aria / che il buio giardino straniero / fa ancora più buio* (»Ni majski ta nečisti zrak, ki je še bolj temačen v temnem tujem vrtu«.) Ali pa: *Lo scandalo del contraddirmi, dell'essere / con te e contro te; con te nel cuore, / in luce, contro te nelle buie viscere* (»Škandal mojega protislovja: to, da sem s teboj in proti tebi; s teboj v srcu, proti tebi v temnem drobovju.« Oba fragmenta sta iz iste pesnitve; naslovnik je seveda Gramsci.) *Solo l'amare, solo il conoscere / conta, non l'aver amato, / non l'aver conosciuto. Dà angoscia // il vivere di un consumato / amore* (»Samo ljubiti, samo poznati velja, / ne to, da si ljubil, / da si poznal. S tesnobo navda // preživljanje použite / ljubezni.« Iz pesnitve *Jok bagra*, prevedel Miklavž Komelj).

V istem obdobju mu romana *Otroci življenja* (*Ragazzi di vita*) in *Nasilno življenje* (*Una vita violenta*) omogočita nenaden in verjetno nepričakovan uspeh. To so leta tako imenovanega »italijanskega gospodarskega čudeža«, ko se do tedaj industrijsko še vedno zaozabila država, v kateri je vojna za sabo pustila velikansko uničenje, v izjemno kratkem času in s številnimi neravnovesji povzpne med najbolj industrializirane države Zahoda. Pasolini takoj in s presenettljivo občutljivostjo zazna globoke spremembe, ki jih ta preobrazba povzroči v italijanski družbi.

Ljudstvo, izkoreninjenosti, lumpenproletariat, ki ga opiše v romanih in poezijah petdesetih let, se nemočni prepuščajo najbolj površnemu potrošništvu, v čemer Pasolini vidi začetek pojava, ki ga bo kasneje opisal s pojmom »antropološka mutacija« Italijanov. *La massa, non il popolo, la massa / decisa a farsi corrompere / al mondo ora si affaccia, / e lo trasforma, a ogni schermo, a ogni video / si abbevera, orda pura che irrompe / con pura avidità, informe / desiderio di partecipare alla festa. / E s'assesta là dove il Nuovo Capitale vuole* (»Množica, ne ljudstvo, množica, odločena, da se bo pustila pokvariti, vstopa v svet in ga spreminja, napaja se pri vsakem platnu, pri vsakem posnetku, gola horda, ki vdira z golo požrešnostjo, z brezoblično željo, da bi sodelovala pri zabavi. In se ustavi tam, kjer Novi kapital veleval.« Iz kratke pesnitve *Glicinija* iz zbirke *Religija mojega časa*, 1961).

Verze, prekleta ignorantka, verze, ki jih vi ne razumete!

Tretja in zaključna faza Pasolinijeve poezije se začenja z razglašnim in fragmentarnim dnevnikom v verzih z naslovom *Poezija v obliki vrtnice* (*Poesia in forma di rosa*, 1964), se nadaljuje z vulkanskih stihov zbirke *Prečlovečit in organizirat* (*Transumanar e organizzar*, 1971) in se zaključi s »temačno predelavo« (če si spet sposodim Mengaldovo oznako) furlanskih pesmi v zbirki *Nova mladina* (*Nuova gioventù*, 1974). To je faza, ki danes najmanj prepriča tako bralce kot strokovnjake, kar je verjetno razlog, zakaj ji kritiki ne posvečajo velike pozornosti.

Glede tega so simptomatične izbire avtorjev dveh najpomembnej-

ših antologij zadnjih let. V verjetno najpomembnejši pregled italijanske poezije druge polovice dvajsetega stoletja, *Dopo la lirica. Poeti italiani 1960-2000* (Po liriki. Italijanski pesniki, 1960–2000) iz l. 2005, ki jo je uredil in s spremno besedo opremil Italo Testa, so uvrščeni Pasolinijevi sodobniki, ki so v marsikaterem vidiku podobni avtorju *Pepela*, a Pasolini sam se v tem sicer širokem izboru avtorjev enostavno ne pojavi. V novejšem izboru *La poesia contemporanea* (*Sodobna poezija*, 2012) pa urednik Alberto Bertoni postavi Pasolinija v sam uvodni del knjige, a se pomenljivo odloči, da obravnava izključno njegove pesmi v furlanščini. Očitno je veliko ljudi, ki pesnitve iz *Poezije v obliki vrtnice* in *Prečlovečit in organizirat* ocenjujejo kot »grde verze«.

Na začetku šestdesetih let, prav tedaj, ko je postal eden najslavnejših italijanskih avtorjev, se Pasolini sooči z globoko ustvarjalno krizo. To so leta, ko se ponovno iznajde v vlogi filmskega režiserja in okrepi svojo prisotnost v časopisju in na televiziji, kjer slovi kot polemik. Prav v esejistiki, ki jo razvija v strastnih in analitičnih člankih, posvečenih preobrazbi italijanske družbe, doseže takšno nazornost in prepričljivost, da v teh »kratkih pesnitvah v prozi« (kot je zapisal Alfonso Berardinelli), zbranih v knjigah *Gusarski spisi* (*Scritti corsari*, 1975) in *Luteranska pisma* (*Lettere luterane*, posthumna izdaja, 1976), mnogi vidijo najboljši del Pasolinijeve zapuščine današnjim bralcem.

V letih »gospodarskega čudeža« se potrošniški »razvoj« zoperstavi »napredku«, na katerega so upali marksisti, kakršen je bil Pasolini; ta se zato občuti razorožen v razumevanju stvarnosti, ki gre skozi preobrazbo brez precedensov. Kljub temu takoj ujame njene manifestacije. V eseju *Nova lingvistična vprašanja* (1964) npr. analizira počasno izginjanje narečij, predvsem med siromašnejšimi sloji, ki jih nadomešča nova »nacionalna« italijanščina, ki se je rodila iz potrošniške družbe.

Če se svet spreminja, trdi Pasolini, se mora spremeniti tudi pisatelj. Prvi imperativ za vsakega avtorja je, da je vedno, kot bi rekel Gramsci, »na točki, kjer se svet prenavlja«. Pesnik mora zato uskladiti svoja orodja in svoj slog s spremembami v materiji, ki jo obdeluje: se pravi v jeziku. Zato se Pasolini postopoma odpove uveljavljenim tekstualnim strategijam in lansira svoj izziv literaturi z izrecnim prelomom metričnega reda in v prid raznolikega opusa, v katerega želi vključiti različna besedišča modernosti.

Ta preobrat je očiten predvsem v zapleteni sestavi zbirke *Poezija v obliki vrtnice*, ki vključuje besedila, ki sledijo oblikam dnevnika, reportaže, intervjuja, filmskega scenarija v verzih, med katere so dodani kaligrami, »projekti bodočih del« in »nefikcija« (s pomenljivo aluzijo na »starega Michelangela«). Na besedni ravni se Pasolini odloči za »splošno, 'prevodno' lahkotnost jezika« (kot zapiše v *Poeziji za Shakespearov verz*). V *Prečlovečit in organizirat* uvede še notice v stilu tiskovnih agencij, pesmi po naročilu; nazadnje se bo definiral kot »poeta diletanta« (*Rojstvo novega tipa klovna*).

V samo središče te zbirke iz l. 1964 Pasolini vključi verjetno najpomembnejši tekst svoje nove faze, vsekakor pa najbolj programatski. Gre za besedni hudournik z naslovom *Obupana vitalnost* (*Una*

disperata vitalità), v katerega so vključene najrazličnejše besedilne zvrsti. Začne se kot scenarij (»kakor v Godardovem filmu«) in se nadaljuje kot izmišljen intervju, sredi katerega Pasolini izbruhne proti novinarki, ki ga intervjuva: »Verze, verze pišem! Verze! / (prekleta ignorantka, / verze, ki jih vi ne razumete, ker nimate pojma / o metriki! Verze!) / verze NE VEČ V TERCINAH!«.

Dantejevske tercine so bile najznačilnejši slogovni izraz prejšnje faze Pasolinijeve poetike, na katerem je gradil svojo pesniško prepoznavnost in ki je bil zaslužen za njegov uspeh. Ko je na tako grob in neskladen način razglasil njihovo preživelost – zaradi neizbežnih zgodovinskih razlogov – je poudaril nujnost, naj bo še tako boleča, po *novem stilu*. Pasolini se tedaj ozre na ameriške vzorce, predvsem na poezijo Ezre Pounda in Allena Ginsberga, v katerih zasluti skladnost z novim kapitalističnim tokom in ki sta mu blizu zaradi svoje ekscentričnosti.

Grdi verzi

Pasolini sam je kot »grde verze« označil svojo najbolj znano in zloglasno poezijo. Gre za polemiko v verzih, ki se pod naslovom *KPI mladim!! (Il Pci ai giovani!!)* pojavi v tedniku *L'Espresso* junija 1968, sredi obdobja študentskega oporečništva, in vsebuje izjemno provokativne odlomke, med katerimi je najbolj znan naslednji: »Ko ste se včeraj v Valle Giulia usekali / s policaji, / sem jaz simpatiziral s policaji!« (prevod: Miklavž Komelj).² Pisatelj izbruh dvigne oblak prahu, ki se na italijanski levici vse do danes ni povsem polegel. »Imate obraze očkovih sinov,« nadaljuje Pasolini, ki študentom očita, da so »malomeščani«, medtem ko so policisti »sinovi revežev«. Poezija je zelo dolga in pogosto se navaja omenjene verze, iztrgane iz konteksta. Predvsem v nadaljevanju Pasolini nedvoumno izrazi svoje simpatije do rojevajočega se »gibanja«, do katerega pa ohranja zelo kritičen odnos: »naj proučim možnost, / da se na vaši strani pridružim Državlanski vojni / in se odpovem svoji stari ideji Revolucije?« zaključí.

Glede sloga te pesmi-članke in njenega napačnega razumevanja Pasolini zapiše: »ti grdi verzi so gotovo razumljivi: a za razumevanje je potrebna dobra volja.« »Grdi verzi« je torej Pasolinijeva oznaka za poezijo, ki nima zaključene estetske avtonomije, temveč zahteva sodelovanje s strani bralca. Bralca ne želi več očarati, temveč je pripravljena razočarati njegovo obzorje pričakovanj in ga s tem prisiliti k tesnejšemu sodelovanju pri njeni interpretaciji, k zavestnejšemu in bolj discipliniranemu intelektualnemu trudu. Tudi na račun *užitka* v branju teksta.

To je riskantna Pasolinijeva stava v šestdesetih in sedemdesetih letih, ki se v tem pogledu približa teoretskim pozicijam Grupe 63 (neoavantgardne skupine, ustanovljene l. 1963 v Palermu; op. prev.), čeprav je sovražil italijansko neoavantgardo in se od nje distanciral v ključnih točkah. Tako npr. zavrne razkroj smisla v ste-

»Grdi verzi« je Pasolinijeva oznaka za poezijo, ki nima zaključene estetske avtonomije, temveč zahteva sodelovanje s strani bralca. Bralca ne želi več očarati, temveč je pripravljena razočarati njegovo obzorje pričakovanj in ga s tem prisiliti k tesnejšemu sodelovanju pri njeni interpretaciji.

rilnih jezikovnih igrach, še bolj pa izginotje pesniškega subjekta, se pravi konkretnega avtorja z lastno biografijo, ki je porok za semantično konsistenco teksta.

V teh letih se Pasolini začenja ukvarjati s semiotiko, ne da bi se pri tem povsem oddaljil od marksistične analize. Bere Rolanda Barthesa, Luciena Goldmanna, a v iskanju nove, sakralne vezi med besedo in stvarnostjo poseže tudi po Mircei Eliadeju in Ernestu de Martinu. Kot je opozoril Giuseppe Conti Calabrese, avtor študije *Pasolini in sveto (Pasolini e il sacro, 1994)*, Pasoliniju ne gre le za »spoznanje o prihodu potrošniške družbe in konec sakralnosti svetega, temveč za poetično izkušnjo takšne družbe«. S katerimi besedami, torej, pesniško izraziti usodno degradiranost stvarnosti? Če se svet spreminja, se mora spremeniti tudi pesnik. To je stava poznega Pasolinija, ki se napaja iz subtilno paranoidne fobije, izražene v formuli: »Smrt ni v nesposobnosti komuniciranja, / temveč v tem, da nas nihče več ne bi razumel.« (*Obupana vitalnost*) Za vsakogar, ki živi od pisanja, je resnična smrt nerazumevanje s strani tistih, ki ga preživijo, torej bralcev prihodnosti. Pasolinijevo stavo iz njegove poslednje pesniške faze lahko razberemo tudi iz številnih teoretskih tekstov, ki jih je napisal v istem obdobju (tudi iz precej »avanturističnih« besedil o »filmski poeziji« in o »splošni semiologiji realnosti«). To je bila, iz intelektualnega zornega kota, koherentna stava. Kljub temu mu je verjetno spodletela.

Kajti kot rečeno, številni kritiki in bralci dokaj ostro sodijo Pasolinijevo poslednjo pesniško sezono in se celo sprašujejo, ali mu lahko upravičeno dodelimo naziv pesnika. Osebnostno mislim, da moramo to sezono razumeti skupaj z izkušnjami drugih sočasnih pesnikov in pisateljev, med katerimi so bili nekateri zelo različni od Pasolinija, npr. Edoardo Sanguinetti in Andrea Zanzotto, ali avtorjev, ki so mu bližji, kot Paolo Volponi ali Elsa Morante. Nazadnje ne smemo pozabiti na dejstvo, da je pesnikovo ustvarjanje prekinila tragična smrt, zato ne vemo, kam bi njegovo poetično iskateljstvo pripeljalo. Vsekakor pa je pripomoglo k dejstvu, da se nam Pasolini danes kaže kot najkompleksejši avtor italijanske literarne panorame druge polovice dvajsetega stoletja in kot eden najvitalnejših evropskih ustvarjalcev svojega časa.

PREVOD: LUKA LISJAK GABRIJELČIČ

² Marca 1968 se skupina študentov v poskusu, da bi zasedla rimsko fakulteto za arhitekturo, spopade s policijo na drevoredu Valle Giulia. Spopad terja na stotine ranjenih in se v italijanski kolektivni spomin vpiše kot »bitka na Valle Giulia« (*la battaglia di Valle Giulia*). Med demonstranti so tako levičarske kot desničarske skupine, zato postane simbol nadideološkega generacijskega spopada. Op. prev.

Čas skrajnosti – za srednjeevropski pogled

ANDRAŽ KOVAČ

Ena izmed vročih političnih tem na Slovenskem je t. i. narodna sprava. Prisotna je v vsakodnevni politični diskusiji, na površje pa še zlasti silovito privre ob vsaki okrogli obletnici, povezani z drugo svetovno vojno - in letošnjo pomlad se spominjamo 75-letnice napada na Jugoslavijo in ustanovitve Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte. Glavna težava pojma narodne sprave, kakor smo se ga navadili razumeti v zadnjih desetletjih, je, da zorni kot diskusije, in z njo naše historične perspektive, zoži na preprosto dihotomijo partizani proti domobrancem, osvoboditelji proti kolaborantom oziroma revolucija proti kontrarevoluciji. Pa je tovrstna perspektiva zadostna? Ali lahko skozi to omejeno optiko vidimo celotno sliko naše polpretekle zgodovine? Po mojem mnenju ne.

Pravzaprav bom šel še dlje in dejal, da takšen pogled spravo onemogoča. Medvojno in povojno dogajanje na Slovenskem in širše po Srednji, Jugovzhodni in Vzhodni Evropi je bilo namreč mnogo bolj komplekso in zgolj upoštevanje vseh faktorjev nam lahko da realno zgodovinsko podobo, ki bo vodila do resnične sprave. Sodoben pogled na medvojno dogajanje je namreč v veliki meri kranjski, tj. specifičen za osrednji del slovenskega narodnostnega področja, nikakor pa se z njim ne more pojasniti celotne slike na, takrat fragmentiranjem, slovenskem ozemlju. Zgodovinska izkušnja Primorske, ki je po prvi svetovni vojni postala del Italije, je namreč drugačna od izkušnje Kranjske, spet drugačna je bila situacija na Štajerskem, ki je bila zasedena neposredno s strani Tretjega rajha in za katero je Adolf Hitler dejal: »Naredite mi to deželo ponovno nemško.« Kranjska izkušnja torej ni bila občeslovenska, saj je bila npr. na Primorskem in na južnem Koroškem znotraj NOB v veliki meri udeležena tudi protikomunistična stran.

Poleg regionalne omejenosti pa takšno slikanje polpretekle zgodovine izpred oči izgublja še vprašanja ostalih uporniških skupin, kot je bila Stara pravda, iz slike odzame slovenske četnike ali pa jih obravnava zgolj kot posebneže med kolaboranti, pozablja na meščanske stranke in njihove raznorodne predstavnike, pozablja na katoliško sredino Andreja Gosarja in Engelberta Besednjaka, in predvsem izključuje izkušnje ostalih narodnosti na našem ozemlju, se pravi Nemcev, Italijanov, Madžarov in Judov, pri čemer je pogled, ki pripadnike prvih treh narodov avtomatično izenačuje z okupatorji, milo rečeno enostanski in neumen.

Hagiografija, demonologija in zgodovinopisje

Poleg tega je podoba polpretekle zgodovine, ki prevladuje na Slovenskem, predvsem v prevladujoči javni naraciji, kakršno zasledimo v zgodovinopisju in v vplivnih množičnih medijih, poenostavljena tako, da se sklada z antifašistično paradigmo oz. diskurzom. Ta pojem je treba razumeti širše kot nasprotovanje fašizmu: na kar tu merim, je slikanje zgodovine skozi perspektivo ephalnega boja Dobrega proti Zlu – pri čemer je fašizem tisto absolutno zlo, njegovi nasprotniki pa so v skladu z zrcalno logiko prikazani kot borci

za dobro. Da ne bo pomote: nikakor ne želim zanikati inherentne zločinskosti fašističnih gibanj in režimov, a kljub temu menim, da ja takšna naracija problematična, saj zamegljuje pogled na zapleteno politično realnost in preprečuje celovito historično perspektivo. Tako nastane dualistična slika, ki ne dopušča nians. Teh pa je veliko. Do katere mere lahko npr. enačimo fašističnost Mussolinijeve Italije in režima Engelberta Dolfussa v Avstriji? Ali lahko militantni antikomunizem domobrancev, genocidno fašistoidnost ustašev, prozahodni ultranacionalizem četnikov in konservativno *Realpolitik* admirala Miklósa Horthyja stlačimo pod isti pojem – kolaboracija? In kako razumeti dejanja pripadnikov nemških, italijanskih in madžarskih manjšin na okupiranih ozemljih? Kako razumeti odnos med totalitarizmi? Se lahko vprašamo npr. o vplivu marksizma oziroma socializma na fašizem ali stalinističnih metod na nacizem? Tovrstna vprašanja, ki bi morala biti sestavni del vsake javne razprave o polpretekli zgodovini, so pri nas namreč potisnjena na rob oz. prepuščena redkim »disidentskim« zgodovinarjem in publicistom.

Tukaj se velja spomniti na znamenito in kontroverzno nemško zgodovinsko razpravo, in sicer na *Historikerstreit* iz 80-ih let prejšnjega stoletja, v kateri so se kresala mnenja zgodovinarjev o pogledih na Tretji rajh, vprašanje nemške krivde itd. V razpravi, v kateri so se polemično soočili razni pogledi, se je oglasil tudi zgodovinar Martin Broszat, sicer nasprotnik revizionistov, ki je v članku, zelo zanimivem za našo diskusijo, pozval k historizaciji nacionalsocializma, se pravi k demistifikaciji debate o tem obdobju in njegovi obravnavi na način, kot obravnavamo ostala obdobja zgodovine. Broszatov poziv pa bi bilo potrebno še dodatno razširiti in pozvati k začetku historizacije celotnega »časa skrajnosti« oz. kratkega dvajsetega stoletja, ki se je začelo s koncem prve svetovne in posledično padcem starega sveta.

Po padcu starega reda s koncem prve svetovne vojne se je v srednji in vzhodni Evropi namreč začel vrtljak ekstremizmov, revolucij, kontrarevolucij, državnih udarov, diktatur. Vsak udeleženec te velike igre je nanjo pripravil svoj pogled, z lastnimi hagiografijami in lastno demonologijo, ki so še zmeraj izredno pomembne znotraj

sodobnega razumevanja zgodovine. To pa je ključno zato, ker vsaka skupina poskuša dokazati svojo vlogo žrtve in s tem argumentirati svoje težnje ter afirmirati svojo identiteto, ki velikokrat temelji na negaciji drugega; ti drugi vstopijo v sodobne demonologije, žrtve pa postanejo subjekti novodobnih hagiografij, naj bodo to pobiti domobranci v Kočevskem rogu, izgnani sudetski Nemci, pa pobiti partizani pri Sv. Urhu ali Poljaki, ki so jih umorili ukrajinski kolaboranti.

Nobenega dvoma ne more biti, da je za vojno kriva nacistična Nemčija, ki predstavlja režim unikatne krutosti in genocidnosti, a vendarle nam lahko zgolj historizacija celotnega obdobja razkrije vse vzročno-posledične povezave, ki so privedle do vzpona nacizma: od konca monarhije Hohenzollernov prek versajske pogodbe in frivolnosti liberalne politične kulture weimarske Nemčije, do vznika množičnih totalitarnih gibanj in prodora interesov Kominterne, Stalinove dolge roke, v politično življenje številnih zahodnih držav, v prvi vrsti prav Nemčije. Vojna, ki jo je v želji po rasnem gospodstvu nad Evropo začel Hitlerjev režim, je odprla Pandorino skrinjico, ki je omogočila radikalizacijo raznoraznih medetničnih in političnih sporov, predvsem v Srednji in Vzhodni Evropi ter na Balkanu, katerih posledice še danes vzbujajo vroče polemike. Pri njihovem razumevanju moramo upoštevati mnogo širši spekter dejavnikov kot le odnos posameznih političnih ali etničnih skupin do nacizma. Priključitev mnogih Ukrajincev v Waffen SS težko razumemo brez vpogleda v tragedijo Stalinovega holodomora, tj. načrtnega izstradanja milijonov ukrajinskih kmetov, pokole Poljakov v vzhodni Galiciji in Voliniji s strani ukrajinskih nacionalistov je nemogoče obravnavati brez poznavanja poljske politike na teh območjih pred septembrom 1939 in usode mnogih Italijanov v Istri, Kvarnerju in Dalmaciji ne moremo razumeti, če nimamo pred očmi krutosti fašističnega režima na teh območjih. Hkrati pa nas to ne sme zavesti, da bi v teh obračunavanjih videli le maščevanje in spregledali dejstvo, da je šlo predvsem za hladnokrvne politične projekte, ki so pojem kolektivne krivde izkoristili za etnično homogenizacijo. To seveda velja tudi za fojbe in eksodus sto tisočev Italijanov z območja vzhodnega Jadrana, še bolj pa za uničenje skoraj tisočletne nemške prisotnosti v Sloveniji. Ob redkih primerih spontanega nasilja so bili ti poboji in izgoni ukazani z vrha nove jugoslovanske oblasti, kot priča dnevnik Ivana Mačka – Matije ali pa Kidričeve izjave, češ da nemška manjšina v povojni Jugoslaviji ne bo imela pravic, ker je ne bo. Pri tem vsega ne moremo pojasniti s paradigmo okupacije in kolaboracije, saj med partizani najdemo tudi nekatere Kočevarje, ponekod v Jugoslaviji (npr. v Bački, Sremu in vzhodni Slavoniji) pa se nemško govoreči prebivalci niso ne bolj ne manj kompromitirali s kolaboracijo kot pripadniki drugih narodnostnih skupin (npr. Madžari ali Hrvati).

Pri nacionalnih odnosih je potrebno v račun vzeti tudi socialni faktor, koliko se je npr. sovraštvo med narodi skladalo z ideologijo razrednega boja, kar na Slovenskem posebej drži glede odnosa do Nemcev, saj se je večina plemstva prištevala v nemški oz. avstrijski kulturni prostor, poleg tega pa je, predvsem v podravske mestih

Vojna, ki jo je v želji po rasnem gospodstvu nad Evropo začel Hitlerjev režim, je odprla Pandorino skrinjico, ki je omogočila radikalizacijo raznoraznih medetničnih in političnih sporov, predvsem v Srednji in Vzhodni Evropi ter na Balkanu, katerih posledice še danes vzbujajo vroče polemike.

in trgih, nemška manjšina imela veliko gospodarsko moč, ki je že v medvojnem obdobju vzbujala zavist večinskega prebivalstva in postala predmet otipljive razredne mržnje, ki nikakor ni bila omejena le na socialistične ali marksistične kroge. Poleg tega pa takšne napetosti niso bile nič izjemnega, saj jih lahko v zelo podobni obliki najdemo v trenjih med Litvanci in Poljaki, Romuni in Madžari v Transilvaniji ali kristjani in muslimani v Bosni.

Historizacija polpretekle zgodovine bi tako pomenila resnejši spoprijem z vsemi temi faktorji in zapletenimi vzročno-posledičnimi povezavami, a vendar bi to pomenilo tisto, kar smo nakazali že v uvodu – prekinitev s tradicionalno slovensko naracijo sodobne zgodovine.

Sprava bo srednjeevropska ali pa je ne bo

Celotno sliko medvojnega in povojnega nasilja pa lahko vidimo zgolj, če upoštevamo tako fragmentiranost slovenskega prostora, ki je bila produkt rapalske pogodbe ter prejšnjih deželnih in državnih meja, kot tudi širšo srednjeevropsko sliko. Če se osredotočimo zgolj na naš nacionalni okvir, bo namreč slika preozka in pre malo kompleksna, če se ozremo na celotni prostor bivše Habsburške monarhije in širše Srednje Evrope, pa postanejo pojavi bolje osvetljeni in so postavljeni v svoj dejanski zgodovinski kontekst, ki ne dopušča hagiografij in demonologij ter upošteva vse dejavnike.

Hkrati pa nas današnja podoba srednjeevropskih držav ne sme zavesti. Kakor je zapisal angleški zgodovinar Tony Judt, so namreč srednjeevropske države postale nacionalno (in pogosto tudi razredno) vsaj približno homogene šele po koncu druge svetovne vojne, kar je posledica cele vrste genocidov in preganjanj. Tukaj se nam poleg zločinskosti totalitarnih oblik dominacije razkrije tudi globok propad koncepta suverene demokratične nacije, ki ji je razpad starega imperialnega reda omogočil razkritje njenih temnih plati. Zato mora biti sprava srednjeevropska, upoštevajoč ne zgolj politična nesoglasja znotraj narodov, temveč tudi medrazredna in mednacionalna sovraštva, s historiziranim in jasnim pogledom na preteklost in prebujenim zavedanjem o skupni zgodovini. Šele takrat bo lahko ta naš del Evrope, vključno s Slovenijo, zares zadihal s polnimi pljuči. Lahko pa ostanemo pri naših ljubih in domačih, kranjskih razprtijah. ✕

Vili Prinčič:
»V BRUCKU TABORIŠČU ...«

Založništvo tržaškega tiska, 2015;
 240 str.

»Končno!« bi lahko dejali ob izdaji nove knjige Vilija Prinčiča, ki je ob koncu lanskega leta izdal strokovno monografijo o največjem taborišču za slovenske begunce z območja soške fronte med prvo svetovno vojno. Bogato opremljeno knjigo, ki jo dopolnjujejo zgodovinske fotografije, načrti in sezname, je izdalo Založništvo tržaškega tiska. Spremno besedo je prispevala primorska zgodovinarica dr. Petra Svobljak, sicer vodilna slovenska specialistka za prvo svetovno vojno in predstojnica Zgodovinskega inštituta Milka Kosa pri ZRC SAZU v Ljubljani.

Wagna pri Lipnici na Štajerskem, Gmünd ob češki meji, Bruck na Litvi in Steinklamm v Spodnji Avstriji so bila najpogostejša imena krajev, ki so od vzpostavitve soške fronte maja 1915 naprej krožila med slovenskimi begunci iz krajev vzdolž reke Soče. Avstro-ogrsko civilne in vojaške oblasti so namreč poskrbele za umik civilnega prebivalstva (žensk, otrok, starejših) z območja spopadov. Ob vzpostavitvi soške fronte se je namreč napadalcem po robu postavila precej šibkejša vojska avstro-ogrskih branilcev, ki pa je uspela ubraniti načrtovani italijanski prodor proti notranjosti monarhije. Branilci so izpraznili kraje na desnem bregu reke Soče, z izjemo dveh strateško pomembnih mostišč pred Gorico in Tolminom. Večina civilnega prebivalstva iz krajev ob Soči in na Krasu se je tako v več valovih umaknila v notranjost lastne države, v begunstvo je odšlo približno 80.000 goriških Slovencev. Preostalih 10 do 12.000 slovenskih beguncev (Breginjski kot, Kolovrat, Kambreško, Brda) pa je evakuirala italijanska zasedbena oblast in jih razselila po različnih pokrajinah v notranjosti Kraljevine Italije.

Skrb za begunce je prevzelo avstrijsko notranje ministrstvo, avstrijska vlada pa je izdelala sistem oskrbe in zavetišč, da bi se tako izognila preteči zmedji. Njena navodila so prejemale politične oblasti, ki pa so hkrati določile tudi uprave za posamezna begunska taborišča. Za begunce so poskrbele tudi avstrijske dežele, ki niso ležale na območjih spopadov, in nekatere

občine. Tisti slovenski begunci iz obsoških krajev, ki niso imeli sorodnikov oziroma znancev v zaledju, na Kranjskem ali Štajerskem, niti dovolj denarja, da bi si lahko zagotovili bivanje ali priskrbeli delo v večjih mestih ali na podeželju, so bili poslani v eno izmed teh begunskih taborišč oziroma v oddaljene begunske kolonije, tja do Češke in Moravske, daleč proč od fronte in domačih krajev.

V avstrijskem mestecu Bruck ob reki Litvi (nem. Bruck an der Leitha), jugovzhodno od Dunaja in tik ob meji z Ogrsko, je stalo med prvo svetovno vojno veliko leseno begunsko taborišče, od druge polovice oktobra 1915 namenjeno izključno slovenskim pregnancem z območja soške fronte. V dobrih treh letih je skozi to barakarsko naselje šlo od pet do sedem tisoč slovenskih beguncev iz obsoških krajev. Ob obeleževanju stoletnice prve svetovne vojne in soške fronte je tako končno izšla tudi knjiga z naslovom »V Brucku taborišču ... 1915–1918«, ki podrobno opisuje tragedijo ljudi, ki jih je vojna pognala na negotovo pot begunstva in životarjenja po begunskih zbirališčih, osredotoča pa se na največje med njimi. Sam naslov monografije je vzet iz priložnostne pesmi, ki jo je novembra 1917 prav v taborišču Bruck na Litvi napisal begunec Justin Markočič.

Avtor knjige je upokojeni zamejski kulturni delavec, raziskovalec in publicist Vili Prinčič, doma iz Pevme pri Gorici, ki svoje vsestransko

delovanje usmerja tudi v obdobje prve svetovne vojne. Poleg številnih člankov in zgodb na to temo je tako že pred dvajsetimi leti izdal knjigo »Pregnani – pričevanja goriških beguncev«, v kateri je popisal skoraj sedemdeset begunskih zgodb iz prve svetovne vojne. Pri tem se je naslanjal na ustna pričevanja starejših prebivalcev Goriške, danes ni med njimi nihče več živ.

Številni begunci so za avstro-ogrsko državo in vojsko pomenili novost, na katero so bile oblasti praktično povsem nepripravljene in so se morale s tem sproti soočiti. Poleg tega begunci oziroma pregnano civilno prebivalstvo ni imelo urejenega pravnega statusa; njihovega položaja namreč tedanje vojno pravo še ni urejevalo. Slovenske dežele v habsburški monarhiji so se sicer s prvimi begunci med prvo svetovno vojno srečale že jeseni 1914, ko so tudi pri nas iskali zatočišče Poljaki, Ukrajinci in Judje iz daljne Galicije in Bukovine. Vendar jih na Goriškem in Tržaškem ne najdemo, kajti državne oblasti so očitno slutile skorajšnji začetek spopadov z Italijani, sicer nekdanjimi zavezniki. Ob italijanskem vstopu v prvo svetovno vojno pa se je begunska problematika odprla tudi na jugozahodu monarhije. Do konca vojne je bilo z vojnih območij celotne monarhije pregnanih približno pol milijona beguncev, od tega slaba polovica iz krajev, ki so jih prizadeli boji med Avstro-Ogrsko in Italijo.

Gradivo za knjigo o begunskem taborišču v Brucku je avtor črpal iz dunajskih arhivov in prispevkov takratnih slovenskih časopisov (Slovenec, Slovenski narod, Goriška straža). Nesebično mu je priskočil na pomoč tudi g. Friedrich Petznek, domoznanski raziskovalec iz Brucka in gonilna sila tamkajšnjega zgodovinskega društva ter krajevnega muzeja. Poleg tega je Prinčič gradivo zajemal tudi iz zbranih osebnih pričevanj goriških beguncev, ki so na lastni koži doživeli vso krutost pregnanstva med prvo svetovno vojno, ter iz zapisov goriškega rojaka in dvornega svetnika Mihaela Gabrijelčiča, ki je v Brucku opravljal službo zastopnika beguncev in o tem poročal državnim oblastem na Dunaju.

Vili Prinčič je uspel podrobno opisati vzroke za begunstvo, začetek nastajanja taborišča v Brucku (do prihoda goriških Slovencev so ga naseljevali Judje iz Galicije), samo delova-

nje taborišča, različne tamkajšnje službe in ustanove (šola, vrtec, delavnice), življenjski vsakdan (prehrana, delo) in razne slovesnosti ter razvejano duhovno oskrbo, ki jo je vodil kanalski dekan Anton Berlot s tremi duhovniki-pomočniki. Avtor se je osredotočil na številne zgodbe malih ljudi, prisilno bivajočih v tujem svetu v času negotovosti in življenjskih preizkušenj.

Dodatno vrednost monografije o Brucku predstavlja tudi objavljen fotografski material, nekatere slike in originalni načrti tako sploh prvič stopajo pred bralce. Hkrati pa knjigo bogatijo tudi sezname z imeni, priimki in izvorom približno 700 umrlih in okrog 180 rojenih goriških Slovencev v taborišču Bruck ob Litvi. Tako izvemo, da se je zadnji begunski otrok tam rodil 10. januarja 1919, torej dva meseca po uradnem koncu prve svetovne vojne.

Vsekakor gre za natančno sestavljeno delo, ki ga velja vzeti v roke. Še danes skorajda ne najdemo družine na širšem goriškem območju, ki ne bi imela med prvo svetovno vojno kakšnega sorodnika v Brucku na Litvi ali v katerem od ostalih begunskih taborišč.

Hkrati zapisana pripoved predstavlja nov, pomemben kamenček v mozaiku goriške preteklosti, ki je bila žal prevečkrat prezrta in pozabljena za časa življenja naših prednikov. Bralca v vsej svoji aktualnosti nagovarja in opominja prav v času, ko na evropska vrata znova trkajo begunci, pregnanci in migranti ter iščejo svoj košček miru in boljšega življenja.

RENATO PODBERSIČ ML.

Brina Ivanetič: TELO IN NIČ

Zgodovinski atrij, Mestna hiša Ljubljana;

9. 3.–3. 4. 2016;

Kustosinja: Katarina Stopar

Po atriju ljubljanske mestne hiše se te dni sprehajajo dolgi in mrki obrazi z zaprepasčenimi pogledi. In ne, za to situacijo ni kriva politika, pač pa prva samostojna razstava umetnice Brine Ivanetič, ki gostuje v hiši. Mlada kiparka, ki ravno končuje študij na ljubljanski ALUO, je na ogled postavila dva projekta, ki nikogar nista pustila hladnega.

Takoj ko vstopiš v atrij, preseneti speči človek na beli postelji. Upočasniš korak, saj se bojiš približati, da ga ne bi zmotil v spokojnem počitku. Stojiš in opazuješ. Slišiš žvrgolenje ptičev, zvonjenje zvonov bližnje cerkve, povsod okrog pa odmevajo oddaljeni zvoki mesta in pridušen šepet sprehajalcev te pomirja. Opogumiš se in se počasi sprehodiš do postelje. Srce začne biti hitreje, ko se zavrtiš okrog in ugotoviš, da je postelja pravzaprav prazna. Nikogar ni, le silhueta niča spečega. *Ko spimo nas ni* (2012) je železna konstrukcija z mavčnim ulitkom postelje, na katero je avtorica odličila površino speče figure. Vidi se, da umetnice ne zanima forma kot taka, pač pa oblika, katere del je prazen prostor. Ta izpraznjenost pa ni praznina, ampak jo lahko dojemamo kot odsotnost figure, ki je za seboj pustila določen odtis. V Brininem delu figura umanjka, kljub temu pa je njena prisotnost jasna in določujoča. Prva asociacija, ki mi pride na misel ob majavi postelji in spečemu, so sanje. Ko človek sanja, je v drugem svetu in telesa v bistvu ni. V smislu, da je osvobojen svoje fizičnosti in se vse odvija na mentalni ravni. Umetnica je to notranje izkustvo ponazorila z mankom subjekta, ki je lahko kdor koli, tako kot so sanje lahko kar koli. V tem primeru postanejo objekt, ki s krhkostjo uporabljenega materiala nakazuje konec.

Na drugi strani atrija, obdanega z arkadami, se srečaš s črnim kubusom, ki pred tabo kraljuje kot nekakšen Kubrickov monolit iz *Odiseje*. Večkrat se sprehodiš naokrog, preden te tema povabi v notranjost in izbereš dovolj poguma, da vstopiš v črnino. Zgledaš stol, ki čaka, da bo obiskovalec zasedel prostor in se srečal s svojo prihodnostjo. Trenutke tišine zmoti globoko dihanje

in stopnjevano kašljanje. Je kdo s teboj v tem majhnem prostoru? Takrat jih zagledaš; z vseh štirih sten te obdajajo svetleče figure oseb, ki prežijo nate. Zvok dodatno animira to prisotnost, ki zapolnjuje prostor. Ko pogledaš pobližje, ugotoviš, da so to nekakšne črne maske, ki se kot duhovi v kriku stegujejo proti tebi. Če zapreš oči, te tema pogoltne in tvoje misli lahko prepelavi razmišljanje o minljivosti. V misli se prikraide ideja o subtilnem *memento mori*, ki ga avtorica verjetno ni dodala zavestno. Bolezensko stanje kašljajočih figur asociira na trpljenje pred smrtjo in vedno bolj se zavedaš lastne navzočnosti. Zagrabi te občutek tesnobe, saj sediš v temni kletki, ujet v življenje in neizogibno smrt. Globoko zadihajš, ko se začnejo figure ugašati ena za drugo, organsko dihanje pa se umirja. Konec je. Stopiš ven in se zamisliš – kljub temu da nas mediji konstantno bombardirajo s smrtjo, nas močno zadane, ko se ji približamo in se soočimo z njo, čeprav le metaforično. Šele takrat se zavemo, kaj v resnici pomeni, in vidimo, da je še vedno tabu. Ampak zakaj sem takoj pomislila na smrt? Dihanje, čeprav boleče, nakazuje življenje, osebe v kocki so še vedno žive. Izkušnja v kubusu je bolj izkustvena kot estetska, za nekatere lahko celo meditativna in definitivno na tebi pusti pečat. Maske so pravzaprav medicinske konstrukcije, ki jih na onkološkem inštitutu uporabljajo pri obsevanju pacientov. Simbolizirajo individualne obraze anonimnih bolnikov, katerih zgodbe pa za polno doživetje sploh niso pomembne. Povežem jih lahko z ritualnimi posmrtnimi maskami, vendar imajo razstavljene funkcionalno vlogo in ne razkrivajo identitete. Kot v sosednjem delu je tudi tu lahko za njimi kdor koli.

Intimno doživetje v avdio-vizualni instalaciji *Telo in nič* (2016) te lahko navda z grozo in strahom pred prihodnostjo, prav tako kot strmenje v prazno posteljo, v kateri ni nikogar. Dialog med deli je tako bolj doživljajski kot konceptualen in te prisili, da pogledaš sam vase in se soočiš s sabo. Posameznik, ki je prisoten skozi praznino, postaneš ti sam in brezosebna silhueta dobi obraz.

Ogled razstave je najboljši v času, ko ni veliko obiskovalcev, saj šele takrat lahko doživite popolno kontemplacijo skupaj z deli. Tudi to, da sta razstavljeni samo dva projekta, je čisto dovolj, saj bi se s polnejšim prostorom izgubila praznina, ki to ni. Poplavo različnih interpretacij za razstavljeni dela, ki so seveda odvisne od vsakega posameznika, zaokrožujeta tudi dve diskusiji, ki ju vodi izr. prof. Sergej Kapus, akademski umetnik Tomo Stanič in umetnostna zgodovinarica Zora Žbontar. Predavanja se dotikajo odsotnosti in praznine v umetnosti ter odnos do smrti, spanja in sanj v antiki in srednjem veku. Predavanja nista pogoj za razumevanje del, pač pa le možnost poglobitve že znanega. Umetnična projekta te prebudita, saj vsak individuum občuti nekaj drugega. Doživljajska izkušnja obiska razstave je zelo silovita in ni potrebno poudarjati, da jo bo obiskovalec odnesel s sabo v svoje življenje.

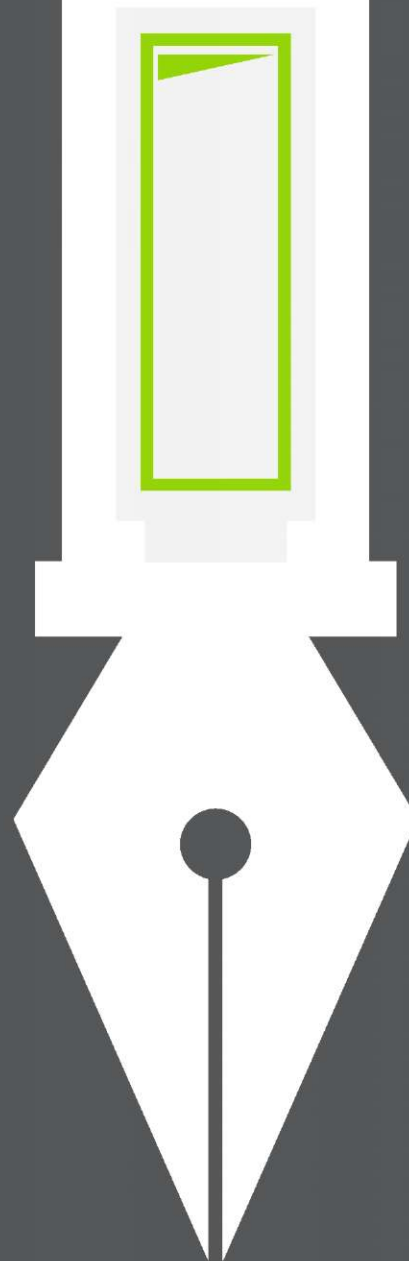
NINA JESIH

PODPRITE REVIJO RAZPOTJA

Podprite **kvalitetno pisanje**
in **edinstven prostor**
izmenjave mnenj.

Ponujamo vam tudi možnost
generalnega pokroviteljstva
celotne revije
oziroma sponzoriranja
posamezne rubrike.

razpotja.si/podprite

VABILO K PISANJU
ZA POLETNO
ŠTEVILKO

KRITIKA

ROK ZA ODDAJO:
20. 6. 2016

GRADIMO

MESTO

KNJIGE

URBANI KNJIŽNI FESTIVAL

NOVA GORICA
31. 5.–3. 6. 2016

več kot 20 založb
predstavitve knjig
okrogle mize
koncerti
delavnice
gledališče
javna branja

www.mestoknjige.si

TEME NASLEDNJIH ŠTEVILK:

KRITIKA
HANNAH ARENDT
DOLGČAS IN LENOBA

